

MEĐUNARODNA NAUČNA KONFERENCIJA
BANJA LUKA, 2019.

BOSNA I HERCEGOVINA NA BALKANSKOM RASKRŠĆU TRANZICIJE

**MEĐUNARODNA NAUČNA KONFERENCIJA
BANJA LUKA, 2019.**

Zbornik radova

sa naučnog skupa sa međunarodnim učešćem na temu

BOSNA I HERCEGOVINA NA BALKANSKOM RASKRŠĆU TRANZICIJE

Banja Luka, 2019.

Zbornik radova
BOSNA I HERCEGOVINA NA BALKANSKOM RASKRŠĆU TRANZICIJE

Izdavači:

Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska,
socijalna, bezbjedonosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka
Udruženje Sport za sve, Banja Luka

Za izdavača:

Prof.dr. Duško Vejnović,
Prof.dr. Vladimir Stojanović

Glavni i odgovorni urednici:

Prof.dr. Duško Vejnović,
Prof.dr. Vladimir Stojanović,
dr Stevan Dakić

NAUČNI ODBOR:

Prof. dr Duško Vejnović, Prof.dr Vladimir Stojanović,
prof. dr Želimir Kešetović (Beograd, Republika Srbija),
prof. dr Mirko Gojić (Zagreb, Republika Hrvatska), Akademik prof. dr Miodrag Simović,
doc. dr Velibor Lalić, prof. dr Zoran Milošević (Beograd, Republika Srbija), prof. dr Nedžad Bašić,
emiritus prof. dr Larry French (New York, USA), prof. dr Zoran Govedar

Recenzentski odbor:

Prof. dr Ostoja Barašin, doc. dr Dragan Radišić, doc. dr Velibor Lalić, Prof. dr Mile Šikman,
Prof. dr Jagoda Petrović, doc. dr Darko Paspalj, doc. dr Milan Gužvica, doc. dr Stevo Ivetić,
doc. dr Mario Karadža, doc. dr Siniša Đukić, doc. dr Goran Maksimović, dr Stevan Dakić,
dr Predrag Obrenović, doc. dr Biljana Bespaljko, dr Dragiša Jurišić, dr Tanja Milešević

Lektor:

mr Tatjana Ponorac

Štampa:

Grafopapir d.o.o. Banja Luka

Za štampariju:

Petar Vukelić, dipl. graf. inž.

Uredništvo i administracija:

Evropski defendologija centar
Srpska 2/2, Banja Luka
www.defendologija-banjaluka.com

Sport za sve
Srpska 2/2, Banja Luka

Tiraž:

300

**MEĐUNARODNA NAUČNA KONFERENCIJA
BANJA LUKA, 2019.**

Zbornik radova

sa naučnog skupa sa međunarodnim učešćem na temu

**BOSNA I HERCEGOVINA NA
BALKANSKOM RASKRŠĆU
TRANZICIJE**

Banja Luka, 2019.

PREDGOVOR

BOSNA I HERCEGOVINA NA BALKANSKOM RASKRŠĆU TRANZICIJE

Naučno-istraživačke organizacije Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjedonosna, sociološka i kriminološka istraživanja iz Banja Luke i Udruženje Sport za sve iz Banja Luke organizovali su međunarodni naučni skup dana 6.-7.09.2019. godine na temu **Bosna i Hercegovina na balkanskom raskršću tranzicije**. Pred Vama, nama je Zbornik radova multidisciplinarnog karaktera u kojem su uvaženi autori svestrano sagledali različite teme, dileme i predložili konkretnija rješenja za poboljšanje stanja u različitim interdisciplinarnim, stručnim i naučnim oblastima. Posebno su apostrofirane teme kao što su: Bosna i Hercegovina na raskršću politike, demokratije, prava i ekonomije; Aktuelno stanje i perspektive budućeg razvoja privatnog sektora bezbjednosti u Bosni i Hercegovini; Migracije i Bosna i Hercegovina; Finansijska kontrola i nadzor u funkciji jačanja sistema bezbjednosti Bosne i Hercegovine; Gospodarski rast i okoliš; Uloga masovnih medija u prevenciji nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim borilištima; Logistički i sigurnosni aspekti zaštite proizvoda; Neobnovljivi resursi - trendovi korišćenja; Razlike u motoričkim karakteristikama učenika; Menadžment u sportu i bezbednost; Motoričke karakteristike učenika urbane i ruralne sredine; Neobnovljivi resursi - trendovi korišćenja; Globalizacija bogatstva i siromaštva; Ništavost i rušljivost ugovora o doživotnom održavanju; Istorijski razvoj inkriminacije teške krađe u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni u periodu od 12. do prve polovine 19. vijeka.

Savremeni svijet se nalazi na početku novog vijeka i milenija, ali i, po svoj prilici, na razmeđu dva istorijska doba. Jedno je zapadna moderna, koja svoj polumilenijski život završava u već prezreloj postmoderni, a drugi, kako izgleda, novo istočno razdoblje svjetske istorije, koje će obilježiti druge društvene i duhovne vrijednosti utemeljene u tradiciji prvenstveno velikih istočnih kultura.

Balkan se nalazi na raskrsnici tri velike svjetske civilizacije: istočno-hrišćanske – pravoslavne, zapadno-hrišćanske – katoličko-protestantske i islamske. Prelazna vremena su se uvijek burno prelamala na ovom prostoru. Razdoblja mira i napretka su bila srazmjerno kratka, a sukobi dugi i teški. Budućnost dejtonske Bosne i Hercegovine je na velikom ispitu. Taj zapovjednički ton je posebno izražen u odnosu prema Srbima. Zašto je to tako?

Raseljavanje stanovništva sa ovih prostora, kao i opšte propadanje, koje traje već više od dva desetljeća - koliko i „demokratska revolucija“ i „tranzicija“,

to nedvosmisleno potvrđuju. Naša budućnost zavisi, u prvom redu, od današnjeg pokoljenja koje ima istorijski zadatak da izabere put daljeg razvoja.

Autori u ovom Zborniku radova svestrano i potpuno osvjetljavaju problematiku odnosa na prostoru Bosne i Hercegovine i njenog okruženja, počev od *kulturno-civilizacijske osnove do detaljnijeg razmatranja različitih slojeva društva: od unutrašnje i spoljašnje bezbjednosti, to jest vojno-političkog položaja, pravno-političke i ekonomske oblasti do socijalne, duhovne i kulturne, u kojoj poseban značaj imaju estetske i moralno-religijske vrijednosti i tradicije*. Nadamo se da ćemo time doprinijeti, koliko je to u našoj moći, rasvjetljavanju problema od čijeg rješenja zavisi budućnost naroda na ovom prostoru.

U raspravi na naučnom skupu vodio se konstruktivan dijalog na teme kao što su: Globalizacija i problemi savremenog svijeta - savremena civilizacija i kultura u svjetlu globalistike; Kulturno-civilizacijska, političko-pravna, naučno-tehnološka, ekonomska i socijalna pitanja i teme značajne za položaj Bosne i Hercegovine u savremenom svijetu; Evropska unija EU i Sjevernoatlantski savez NATO - teme i pitanja evroatlantskih integracija; Optimalna alternativa: pitanja izbora Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Federacije BiH na razmeđu evroatlantskih i nekih drugih integracija.

U Bosni i Hercegovini podjele su duboko ukorijenjene i permanentno prisutne te u takvim okolnostima i ambijentu **političke elite još uvijek uspješno skreću pažnju sa realnosti prema interesima vlastite političke stranke i vlastitim ciljevima**. Poboljšanja je moguće očekivati uz **eliminaciju partiokratije, dakle partijske patronaže i klijentelizma nad strukom i njenim nosiocima**. **Veliki problem je kako eliminisati permanentno prisutnu kleptokratiju, tj. strukturalnu i sistemsku korupciju i organizovani kriminal**. Dalja iskustva i politička realnost u BiH potvrđuju da je „Eždaunovski koncept“ pravosuđa u cjelini neuspješan i ne daje rezultate. **Nema adekvatne parlamentarne i demokratske kontrole pravosuđa u BiH**. Treba uozbiljiti pitanje odgovornosti nosioca pravosudnih poslova i funkcija. Nametnuta rješenja u Bosni i Hercegovini su izraz izvunjaskе, tuđe volje i stvaraju nezadovoljstvo i zavisnost, te je zato neophodna saradnja, koordinacija, dogovor kojim nastaju trajna, prihvatljiva i održiva rješenja. Prema ocjeni mnogih teoretičara a i političara stanje u Bosni i Hercegovini je u permanentnoj krizi, a koja se dovodi u vezu sa ustavnim modelom . Zahtjevi za promjenama najčešće puta su zaustavljeni suprotstavljanjem konstitutivnih naroda koji u većini slučajeva korespondiraju sa etničkom pripadnošću, bilo da se radi o političkim i intelektualnim elitama ili drugim nosiocima javne misli. **Pripadnost određenom kolektivitetu je određujuća kategorija u pogledima o političkom i ustavo-pravnom uređenju BiH kao državne zajednice**. Logično se postavlja pitanje...**Šta i kako dalje...?**

Glavni i odgovorni urednici

SADRŽAJ

Prof. dr. Duško Vejnović BOSNA I HERCEGOVINA NA RASKRŠĆU POLITIKE, DEMOKRATIJE, PRAVA I EKONOMIJE.....	9
Доц. др Синиша Ђукић Мр Жељко Зорић АКТУЕЛНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ БУДУЋЕГ РАЗВОЈА ПРИВАТНОГ СЕКТОРА БЕЗБЈЕДНОСТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	25
Dr. Stevan Dakić Dr. Predrag Obrenović MIGRACIJE I BOSNA I HERCEGOVINA	37
Doc. dr. sci. krim. MARIO KARADŽA, dipl. inž. saobraćaja ČOLIĆ SAŠA, dipl. menadžer FINANSIJSKA KONTROLA I NADZOR U FUNKCIJI JAČANJA SISTEMA BEZBJEDNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE	43
Dr. Davor Čordaš Prof. dr. Vladimir Stojanović GOSPODARSKI RAST I OKOLIŠ	63
Dr. Biljana Bespaljko NEVERBALNA KOMUNIKACIJA I BOLESTI ZAVISNOSTI	75
Сања Јеленковић, МА Проф. др Миодраг Јеленковић Бранко Хабуш, дипл. инж. ее. УЛОГА МАСОВНИХ МЕДИЈА У ПРЕВЕНЦИЈИ НАСИЉА И НЕДОЛИЧНОГ ПОНАШАЊА НА СПОРТСКИМ БОРИЛИШТИМА	85
Prof. dr Dijana Gupta Mr. sci Admir Muslija Mr. sci Melvedin Jašarević Mr. sci Muhamed Shemoski LOGISTIČKI I SIGURNOSNI ASPEKTI ZAŠTITE PROIZVODA	99

Доц. др Радмила Р. Чокорило Др Јелена Поплашен РАЗЛИКЕ У МОТОРИЧКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА УЧЕНИКА	107
Доц. др Станимир Ђукић МЕНАЏМЕНТ У СПОРТУ И БЕЗБЕДНОСТ	129
Др Јелена Поплашен МОТОРИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ УЧЕНИКА УРБАНЕ И РУРАЛНЕ СРЕДИНЕ	153
Dr. Aleksandar Radulović Skoropad Vladimir, MA Čičković Dmtar, MA НЕОВНОВЛЈИВИ RESURSI - TRENDOVI KORIŠĆENJA	167
Dr. Momčilo Šavija GLOBALIZACIJA BOGATSTVA I SIROMAŠTVA	187
Мр Бранко А. Милетић, докторанд НИШТАВОСТ И РУШЉИВОСТ УГОВОРА О ДОЖИВОТНОМ ИЗДРЖАВАЊУ	195
Мр Предраг Поповић Ма Горан Гуска ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ИНКРИМИНАЦИЈЕ ТЕШКЕ КРАЂЕ У СРБИЈИ, ЦРНОЈ ГОРИ И БОСНИ У ПЕРИОДУ ОД XII ДО ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XIX ВИЈЕКА	221

BOSNA I HERCEGOVINA NA RASKRŠĆU POLITIKE, DEMOKRATIJE, PRAVA I EKONOMIJE

BOSNIA AND HERZEGOVINA AT THE CROSSROAD OF POLITICS, DEMOCRACY, LAW AND ECONOMY

Prof. dr Duško Vejnović, redovni profesor¹

UDK 316.32:323.1(497.6)

Pregledni rad

Apstrakt: U Bosni i Hercegovini podjele su duboko ukorijenjene i permanentno prisutne te u takvim okolnostima i ambijentu političke elite još uvijek uspješno skreću pažnju sa realnosti prema interesima vlastite političke stranke i vlastitim ciljevima. Veliki problem je kako eliminisati permanentno prisutnu kleptokratiju, tj. strukturalnu i sistemsku korupciju i organizovani kriminal. Pomirenje političkog i etičkog moguće je jedino uz društvenu legalizaciju odlučujuće moći poštenja, humanizma, rada, preporoda i suprotstavljanja neoliberalnom konceptu u svim sferama društva. Moralnost kao "aktivno negodovanje" protiv sadašnjih društveno štetnih, negativnih pojava u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini mora zauzeti glavno mjesto u politici, a ne da ona bude krvoločna borba za vlast, moć, privilegije i zloupotrebe. Demokracija i pravna država limitirane su neodgovornošću određenih nosilaca političke vlasti. Čitava struktura vlasti u BiH u većoj mjeri je zasnovana na pukoj lojalnosti liderskim političkim strankama, koje unutar sebe nisu demokratizovane već su liderske i autoritarne.

Ključne riječi: politika, demokracija, pravo, ekonomija, društvo, stranka.

Abstract: In Bosnia and Herzegovina, divisions are deeply rooted and permanently present, and in these circumstances and in the environment of the political elite, they still successfully turn their attention from reality to the interests of their own political party and their own goals. The big problem is how to eliminate the permanently present kleptocracy, ie. structural and systemic corruption and organized crime. Political and ethical reconciliation is possible only with the social legalization of the decisive power of honesty, humanism, labor, rebirth and opposition to the neoliberal concept in all spheres of society. Morality as an "active indignation" against the present socially harmful, negative phenomena in the Republika Srpska and Bosnia and Herzegovina must be a major part of politics, not that it be a bloodthirsty struggle for power, power, privileges and abuses. Democracy and the rule of law are limited by the irresponsibility of certain holders of political power. The entire structure of government in BiH is based, to a greater extent, on mere loyalty to the leading political parties, which are not democratized within themselves, but are leadership and authoritarian.

Keywords: politics, democracy, law, economy, society, party.

¹ Fakultet bezbjednosnih nauka Univerziteta u Banja Luci, predsjednik naučno-istraživačke organizacije Evropski defendologija centar, Banja Luka, kontakt: profesordusko@gmail.com

1. PARTIJSKA PATRONAŽA POTISKUJE PRAVO I PRAVNE PROCEDURE

U Bosni i Hercegovini podjele su duboko ukorijenjene i permanentno prisutne te u takvim okolnostima i ambijentu političke elite još uvijek uspješno skreću pažnju sa realnosti prema interesima vlastite političke stranke i vlastitim ciljevima. Poboljšanja je moguće očekivati uz eliminaciju partiokratije, dakle partijske patronaže i klijentelizma nad strukom i njenim nosiocima. Veliki problem je kako eliminisati permanentno prisutnu kleptokratiju, tj. strukturalnu i sistemsku korupciju i organizovani kriminal. Dalja iskustva i politička realnost u BiH potvrđuju da je „Eždaunovski koncept“ pravosuđa u cjelini neuspješan i ne daje rezultate. Nema adekvatne parlamentarne i demokratske kontrole pravosuđa u BiH. Treba uozbiljiti pitanje odgovornosti nosioca pravosudnih poslova i funkcija. Nametnuta rješenja u Bosni i Hercegovini su izraz izvvnjaskе, tuđe volje i stvaraju nezadovoljstvo i zavisnost, te je zato neophodna saradnja, koordinacija, dogovor kojim nastaju trajna, prihvatljiva i održiva rješenja. Prema ocjeni mnogih teoretičara a i političara stanje u Bosni i Hercegovini je u permanentnoj krizi, a koja se dovodi u vezu sa ustavnim modelom. Zahtjevi za promjenama najčešće puta su zaustavljeni suprotstavljanjem konstitutivnih naroda koji u većini slučajeva korespondiraju sa etničkom pripadnošću, bilo da se radi o političkim i intelektualnim elitama ili drugim nosiocima javne misli. Pripadnost određenom kolektivitetu je određujuća kategorija u pogledima o političkom i ustavo-pravnom uređenju BiH kao državne zajednice.

Bošnjačka politička i intelektualna elita, radi nemogućnosti promjene ustava putem predviđenim ustavnim procedurom, postepeno, korak po korak zalaže se za prenos nadležnosti sa entiteta na državu uz arbitriranje OHR-a i jednog dijela međunarodne zajednice. Samo od 1997. godine do kraja 2007. godine od 286 nametnutih odluka od strane OHR-a 112 čine zakoni (Izvor: Proces odlučivanja u Parlamentarnoj skupštini, Sarajevo 2008 godina). Hrvati se zalažu za uspostavljanje trećeg entiteta. U Republici Srpskoj je prisutno jedinstveno stanovište u pogledu ustavnih promjena. Ni u jednoj varijanti ne prihvaća se promjena aktuelnog Ustava koja bi Republiku Srpsku dovela u nepovoljnij položaj, odnosno koja bi išla na uštrb njenog ustavopravnog statusa, posebno u pogledu dosegnute političko-teritorijalne samostalnosti. Permanentno se traži vraćanje izvornim aspektima Dejtonskog sporazuma. Sadašnja ustavna rješenja u BiH rezultat su kompromisa između kolektiviteta (naroda) koji žive na prostoru BiH. Ustav BiH nije izraz jedinstva bosansko-hercegovačkog društva, već je izraz njegove duboke podjeljenosti. Izvorišnu osnovu podjeljenosti bosansko-hercegovačkog društva treba tražiti u prošlosti koja se naslanja na vjersku, etničku i nacionalnu pripadnost. Poslednji ratni sukobi u BiH koji imaju obilježja međunarodnog, vjerskog i građanskog konflikta, samo su produbili podjele bosansko-hercegovačkog društva, što je rezultiralo političko-teritorijalnom podjelom BiH na dvije konstitutivne jedinice (entitete). Prenos nadležnosti sa entiteta na

državne institucije vršio se u formi zakona korištenjem „pravnog nasilja“ od strane OHR-a, a u manjem dijelu na osnovu saglasnosti entiteta. Značajno su se proširivala ovlaštenja države na štetu entiteta, jer je međunarodna zajednica davala prioritet procesu izgradnje institucija na državnom nivou. Neke suštinske promjene Ustava nastale su političkim pritiskom i ucjenama domaćih političara od strane međunarodne zajednice, potom nametanje rješenja od strane OHR-a. Odluke Ustavnog suda BiH kao što su Odluka o konstitutivnosti naroda, Odluka o državnoj imovini i druge prouzrokovale su formiranje mnogobrojnih institucija na nivou države, što je znatno uvećalo državnu administraciju i opteretilo budžet. U stvarnosti radi se o promjenama ustava koje su značajno modifikovale ustavnu strukturu zemlje u odnosu na njenu izvorišnu osnovu. Kroz sve ove promjene može se konstatovati da je BiH savezna država sa određenim specifičnim rješenjima. Transfer nadležnosti sa entiteta na državu, koji je izvršen u postdejtonskom periodu uz primjenu metoda koje su u dubokom sukobu sa demokratskim principa, znatno je umanjio konfederalne elemente uređenja BiH, u korist jačanja kapaciteta državnih institucija i federalne države.

Politika je više katalizator nego generator volje za moć. Ona nije samo instrument zajednice, nego i način zajednice u uslovima međuljudske razdvojenosti. Pitanje zajednice uvijek implicira pitanje: kako, a to nije samo tehničko nego i etičko pitanje. Treba koristiti javna djelovanja, javna okupljanja da gradski trgovi budu istinski forumi, a to znači i mjesto stvaranja i zbivanja javnosti. Danas kada su trgovi puni ljudi, nažalost ispunjeni su “gomilom usamljenika”, uplašениh individua. Paradoksalno je da je nekada neznanje čovjeka činilo nesigurnim i uplašenim, a danas ga tavnim čini ekspanzija znanja, tehničko-tehnoloških dostignuća i moći koju više ne može kontrolisati. Pomirenje političkog i etičkog moguće je jedino uz društvenu legalizaciju odlučujuće moći poštenja, humanizma, rada, preporoda i suprotstavljanja neoliberalnom konceptu u svim sferama društva.

Treba njegovati etiku rada i rad etike, a ne tajkunsko tumačenje...da je rad primitivan način sticanja zarade. Budućnost građana i naroda se ne smije unaprijed trošiti, budućnost treba zaraditi. Kriza u koju je utonula Republika Srpska i Bosna i Hercegovina je velika, treba je prevazići drugačijim ponašanjem, angažmanom svih i svakoga. Da li će rješenje biti u instinktu, imanentnoj mudrosti i egzistencijalnom razumu cjeline (društva, naroda), koja uvijek nalazi rješenje i izlaz. “Mudrost cjeline” treba organizovati i usmjeravati. Bez promišljenog i organizovanog usmjeravanja, bez angažmana temeljenog na iskustvu i svestranom uvidu u kontekst (ne dakle, pukog aktivizma) sponatni izlaz što ga nalazi “egzistencijalni razum” postaje izlaz za nuždu. Moralnost kao “aktivno negodovanje” protiv sadašnjih društveno štetnih, negativnih pojava u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini mora zauzeti glavno mjesto u politici, a ne da ona bude krvoločna borba za vlast, moć, privilegije i zloupotrebe. Treba animirati volju i energiju građana kako bi trajno mogli biti “pogonsko

gorivo" za promjene na bolje, razvojnije i poštenije. Problem svemu ovome je oportunitizam kao indikacija i oblik nemoralnog ponašanja, kao prilagođavanje, kao krompomis, linija manjeg otpora, kapitulanstvo, nezamjeranje, nedosljednost, građanska komocija, neangažman, licemjerstvo, kukavičluk. Nažalost oportunitizam je postao gotovo normalna pojava i konstanta ljudskog ponašanja. Oportunističko je ponašanje i izraz defetizma, uvjerenja da se i tako ne može bitno uticati na "tok stvari". Određeni često ističu "dosta sam ja stavljao glavu na panj, neka to sada čine drugi". Verbalizam je u nas u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini ostao najučestalij vid oportunitizma i konfromizma. Bučne su fraze i verbalni talambasi godinama ispunjavali i ispunjavaju naš društveni i kulturni prostor. Tako da smo postali njihovi zarobljenici, pa ih se ne odričemo ni danas u teškom vremenu suočavanja i samoosvješćavanja, kada bi nam morale odzvanjati tako prazno i šuplje. Moralno je pitanje prvog reda odreći se nekih melodija koje su nas uspavljivale, ponižavajući samohvalisanje, umjesto da nas trgnu iz samozadovoljnog dremeža.

Trajno pitanje jeste i treba da bude... šta je to i treba li nam moralna obnova. Ovo pitanje ima smisla jedino uz pitanje: je li moralna obnova moguća. U uslovima Bosne i Hercegovine društveno i državno vlasništvo je nesigurno, a u koliko uživa pravnu i političku zaštitu, gotovo je sasvim izvan moralne zaštite. Privatizacija društvenog u većoj mjeri završena je kao najteži oblik krađe i napada na državu, što kod nas gotovo i ne nailazi na moralnu osudu. U masama su uvijek akumulirane velike potencijalne energije. Kako će one biti oslobođene i u kom pravcu usmjerene, to presudno zavisi o političkoj organizaciji, o onim snagama koje su se stavile na čelo pokreta. Ali ne samo da ga povedu već da ga i dovedu do cilja, kroz sva uračunata i nepredviđena iskušenja kroz koja pokret nužno prolazi. U politici kako kaže Churchill nije toliko važno započeti trku, koliko izdržati do kraja. Političke stranke u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini treba da izvrše moralnu obnovu, da se oslobode manira da svaku brzopletu ili trajnu aktivnost proglašavaju istorijskom, te da od vlastitih pogrešaka prave vrline. Istina, pojedinci još i mogu ušičariti ako od pogrešaka prave vrline, ali je narod sigurno na gubitku. Kroz moralnu obnovu neophodno je izvršiti regeneraciju pozitivne moralne svijesti, izvršiti koncentraciju kolektivne volje i energije građana. Moderni politički proces je proces integracije, a odgovor u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini po ovom pitanju je dezintegracija. I to, nacionalna, ekonomska, politička, kulturna i sl. Naša ekonomska, materijalna, društvena, kulturna i moralna kriza je i suviše ozbiljna. Nemamo sadašnjost, a to znači da gubimo budućnost. Moramo se izboriti za sadašnjost, što znači raditi za budućnost. Ne smijemo se previše zaduživati U našim uslovima, nemilice se troši, zadužuje se, investira i troši na ručun buduće akumulacije i buduće generacije. Naša fraza o budućim generacijama koje smo zadužili svojom žrtvom i odricanjem, prometnula se u zbilju u kojoj smo doista buduće generacije zadužili. Nije li to moralno pitanje prvog

reda? Elementarna bi politička kultura, a da i ne govorimo o političkoj mudrosti, nalagala da se slijedi sudbina vlastitog projekta, da se za promašaj i krive poteze snose konzekvencije, bez obzira na "dobre namjere projektanata". Kada bi se ostavka političara procjenjivala sa stajališta opšteg interesa, a ne sa stajališta posebnog i trenutnog interesa pojedinca - "vlasnika" funkcije, nema sumnje da bismo danas svjedočili ne malom broju ostavki. Bili bi to mudri, ohrabrujući i moralno poticajni potezi. Oni bi u javnosti bili dočekani kao osvježavajući ljetni pljusak nakon sparine i "fjake". To bi bio itekako značajan transmaterijalni stimulan moralne obnove. Politika i politički dometi kod građana u većoj mjeri izgubili su nadu, a ozbiljne politike nema bez organizovane nade kako je isticao Meša Selimović.

Nitko nije toliko slijep kao onaj tko neće da vidi (J. Swift).

2. DEMOKRATIJA I PRAVNA DRŽAVA LIMITIRANE SU NEODGOVORNOŠĆU ODREĐENIH NOSILACA POLITIČKE VLASTI-SIROMAŠTVO I SOCIJALNA NEPRAVDA SU VELIKI PROBLEM U REPUBLICI SRPSKOJ I BIH

Konsocijacijski model demokratije funkcioniše na način zadovoljavanja interesa različitih društvenih grupa putem međusobne podjele vlasti i posebno propisanih prava za ove društvene subjekte, za razliku od demokratije koja funkcioniše na bazi većine. Za naše uslove kod ovog vida demokatrije veoma je važno pravo kolektivnog veta na ključne političke odluke, posebno kada se ima u vidu da je BiH podjeljeno društvo i nestabilna država. U BiH prema Ustavu vlast je podjeljena između države i entiteta tako da organi državne vlasti i organi entiteta uzajamno raspolažu sa nezavisnom državnom vlašću. Čitav koncept izgradnje države, od Dejtona pa do današnjih dana, bazira se na oduzimanju ili redukovanju nadležnosti entiteta u korist države, koristeći obrazac proizvoljnog i nategnutog tumačenja pojedinih ustavnih podredaba. Međunarodna zajednica još uvijek u BiH ima *hegemonistički pristup*, dok neki teoretičari smatraju da tu ima i određenih oblika neokolonijalizma. Ovlaštenja Visokog predstavnika često puta prerastaju u nedemokratski protektorat jer je on od zapadnih sila faktički dobio neokoloknijalna ovlaštenja nad političkim i pravnim sistemom BiH i njenim entitetima što je dovelo do deinstitucionalizacije domaćih institucija (tj. slabljenja njihovih kapaciteta), gubljenjem povjerenja građana u njihove mogućnosti i stvaranjem navika (prevashodno kod bošnjačke zajednice) da sva pitanja za koja se ne može postići saglasnost prepuste OHR-u.

BiH kao federalna država, koja prema obilježjima složenih državnih struktura mora sadržavati zaštitne mehanizme svojih federalnih jedinica, često puta je nefunkcionalna iz razloga međusobnog nepovjerenja političkih elita. Entitetski veto, kao ustavna kategorija predstavlja najvažniji zaštitni mehanizam

entiteta. Negiranje bilo kakvog vida državnosti entiteta uz trivijalna objašnjenja nije pravno korektno i naginje istrošenom unitarističkom projektu. Činjenice govore nešto drugo, a to je: da entiteti imaju svoj ustav, svoju državnu strukturu, zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast i dr., što svjedoči da entiteti imaju određeni stепен državnosti. Prema članu 2 Ustava Republike Srpske „teritorija republike je jedinstvena, nedjeljiva i neotuđiva. Sporazum o promjeni međuentitetske linije razgraničenja između Republike Srpske i Federacije BiH može se iznijeti na potvrdu putem referenduma u republici“.

Država treba da bude prva i odlučujuća socijalna sila savremenog svijeta. Moć i mogućnost savremene nauke i obrazovanja koji su pod odlučujućim uticajem kapitala, u velikim razmjerima proizvodi i razvija nove oblike zavisnosti onih sistema i društava, koja su naučno-tehnički inferiorna. Nikada kao danas znanje i obrazovanje nije bilo sredstvo uvećavanja političke moći. Naučno tehnološka i obrazovna hegemonija razvijenih jedan je od oblika političke hegemonije. Slijediti inovacijski, naučno-tehnološki i obrazovni ritam što ga nameće neoliberalni koncept, mogu samo industrijski najrazvijenije zemlje. Ostale su prinuđene, pa tako i Republika Srpska i BiH da plate visoku političku cijenu, u ovom ili onom obliku, svejedno. Društva s maksimalnom tehnološkom koncentracijom, kao i ona koja ih nastoje slijediti, prenaprežući svoje potencijale, sužavaju kanale demokratske komunikacije i odlučivanja, o čemu očigledno svjedoče i naša iskustva. Ako se u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini ne zaustavi ovaj galupriajući proces institucionalizacije i birokratizacije- svakoj partiji njena institucija, svakom interesu njegova institucija, naše društvo mora doživjeti kolaps. Mora se uvažavati struka, znanje, obrazovanje, nauka, sposobnosti izmjerena matematičkim kriterijima, a ne verbalizmom i politikanstvom. Naša kriza je kriza motivacije, posljedica raskoraka između aspiracija i realnih materijalnih mogućnosti. Najteža posljedica svake birokratizacije jeste u tome što se blokira stvaralaštvo u svim oblicima, a bez stvaralaštva nema istinskog stvaralaštva jer nema kreativnog odgovora na probleme sa kojima se društvo u razvoju suočava. Birokratizacija dovodi do prevlasti ličnih, parcijalnih nad zajedničkim ciljevima, do niske motivacione i mobilizacijske moći usmjeravajućih institucija društvenog sistema. Ekspanzijom “političkog tržišta” na račun ekonomskog progni se motivacija za stvaranje, a uspostavlja projektovano i organizovano varanje.

Siromaštvo i socijalna nepravda su veliki problem u Republici Srpskoj i BiH. Istorijsko iskustvo pokazuje da se epidemije gladi nisu nikada dogodile u demokratskim zemljama, čak ni u veoma siromašnim, gdje su redovno održavani izbori i gdje su postojali slobodni mediji. Dakle, logično se postavlja pitanje da li je Republika Srpska i BiH demokratska, ili tendira ka nekim drugim obrascima i stilovima ponašanja. Odsutnost demokratije u pravilu podržava voluntarizam politički dominantne skupine, koji može značiti izbor

krajnje neuspješnih ekonomskih modela i odluka s dugogodišnjim teškim posljedicama. U pravilu demokratija je povezana na neki način s prosperitetom. Demokratsko društvo je samo ono koje ne prihvaća pravo bilo koje elite na vladanje, ukoliko ono nije prihvaćeno odlukom naroda, izbornom odlukom birača. Demokratija je vladavina većine, ali uz obavezu da se poštuju ljudska prava i slobode manjine, nacionalnih manjina. Tiranija većine nije poželjna. Demokratija u pravilu ima obilježja: ekonomskog prosperiteta i jednakosti, diverzificiranu socijalnu strukturu s nezavisnom srednjom klasom i političku kulturu koja toleriše različitost i preferira akomodaciju. Politički narod je veoma bitan subjekt političkog procesa, ali njega treba organizovati, usmjeravati. Institucionalni pluralizam ne treba brkati s političkim pluralizmom. Vladajuća, službena partija još uvijek ima monopolsku poziciju i konstitutivno zajamčenu vodeću ulogu. Posttotalitarni režimi, a kojima pripadaju i Republika Srpska i BiH su posljedica djelovanja više faktora kao što su: promišljenih omekšavanja režima kroz reforme koje provodi vladajuća elita, unutrašnje erozije sistema i stvaranja prostora koji izmiče totalitarnoj kontroli. Ne postojanje jasne ideologije i mobilizacije u Republici Srpskoj i BiH kompenzuje se manipulacijom i pragmatičnom inkorporacijom ideoloških elemenata, kao što su patriotizam, nacionalizam, razvoj, socijalna pravda, poredak i sl. Depolitizacija koja proizvodi apatiju je smišljena politika. Personalna vladavina je posebna podvrsta autoritarnih režima, gdje nosilac vrhovne vlasti upravlja bez bilo kakvih legalnih limita, krajnje arbitrarno, često tiranski, služeći se mesijanskom pozicijom lidera, pokroviteljstvom i korupcijom. Privilegije koristi u svrhu bogaćenja porodice, prijatelja, dvorske svite i pretorijanske garde. Neograničena vlast bilo koga proizvodi nepredvidive njegove odluke. U BiH je nažalost bez obzira na zvaničn pluralizam i demokratiju još uvijek prisutan istorijski neprevaziđeni autoritarni pristup organizaciji i upravljanju državom. Demokratija i pravna država limitirane su neodgovornošću određenih nosilaca političke vlasti. Depolitizacija prema određenim subjektima sistema u BiH koja proizvodi apatiju je smišljena politika. Čitava struktura vlasti u BiH u većoj mjeri je zasnovana na pukoj lojalnosti liderskim političkim strankama, koje unutar sebe nisu demokratizovane već su liderske i autoritarne. Favorizuje se monopol samo pojedinih političkih partija i nevažava se mišljenje drugih subjekata civilnog društva, kao što su npr: akademska zajednica, nevladine organizacije, istaknuti kulturni, obrazovni, naučni i javni radnici. Stalno ističu da je njihova partija-stranka jedini izvor istine na svim područjima. BiH i Republika Srpska trebaju kroz političku organizaciju društva i države više pažnje posvetiti političkoj kulturi, ekonomskom razvoju i investicijama, dijalogu, toleranciji, etničkom pomirenju, moralnoj obnovi, preporodu i jačanju odgovornosti u stvaranju moderne demokratske i pravne države utemeljene na dejtonskom mirovnom sporazumu.

3. DIOBE I NACIONALNI BUNKERI IZ KOJIH SE U BIH DOGOVARAMO (ILI IZ KOJIH PREGOVARAMO) I SPORAZUMIJEVAMO IMAJU U SVOME TEMELJU, (NE) POVJERENJE, NEGO STRAH I NEPOVJERENJE-PODJELE NA PATRIOTE I IZDAJNIKE RUŠE BIH

Permanetno pitanje je da li je Ustav BiH privremeno rješenje ili model za budućnost? Bošnjačka politička elita se protivi tumačenju BiH kao države federalnog tipa, iako stručna i naučna javnost u oba entiteta bilježi i potvrđuje ovu činjenicu. Hrvatski narodni sabor, koji ima status nevladine organizacije zahtjeva dodatnu federalizaciju BiH, tj. stvaranje trećeg entiteta i donošenje novog ustava. Ustav BiH kao bitan elemenat ustavopravne strukture BiH uzima etničko predstavljanje konstitutivnih naroda u organima vlasti (tzv. Etnički federalizam) kombinovan sa principom teritorijalnog federalizma, nastojeći da se uspostvi balans između građansko-etnonacionalnog uređenja državne vlasti. Etnički princip dominira u praktičnom smislu, što opet zavisi od političke elite koja vrši vlast. Građanskoj varijanti se opravdano prigovara da je za kulturne, etničke, religijske i druge vrijednose orijentacije i da favorizuje većinske nacionalne grupacije čime snižava ambicije ravnopravnosti posebno u multinacionalnim zajednicama kakva je BiH, što je suština njenog koncepta. Stoga je za BiH od primarne važnosti zadržati zaštitne mehanizme kolektivnih prava koje garantuje Ustav BiH, u protivnom otvorila bi se vrata majorizacije i diskriminacije na osnovu nacionalne pripadnosti, što bi opet dovelo ne samo do ozbiljnih političkih konfrontacija, nego i do određenih vidova nasilja. Podjele na patriote i izdajnike ruše BiH. Nemoguće je zamisliti BiH bez aranžmana zaštite kolektivnih prava. Deentitetizacija BiH i njena reteritorijalizacija je nemoguća misija, jer predstavlja dalek put od realnosti i stvara iluziju kod sunarodnika da je ta promjena moguća, tim više što to stanovište izražavaju neki vodeći politički lideri. Republika Srpska vrši funkciju državne vlasti na bazi sopstvenog prava. Parlamentarna skupština BiH bi trebala putem Zakona da reguliše rad Ustavnog suda BiH, jer su bez zakona i dalje prisutne pravne praznine koje otvaraju put arbitrarnosti i samovolji u postupanju. Država mora osigurati pravosudni sistem koji garantuje vladavinu prava i pravičan sudski postupak.

4. AKO JE POLITIČKA MOĆ IZNAD ZAKONA, NEMA NI PRAVA NI PRAVNE DRŽAVE

Pri odlučivanju o promjeni Ustava BiH zabranjuje se svaka majorizacija, promjena može uslijediti samo kao rezultat potpune saglasnosti dva entiteta i tri konstitutivna naroda. Ustav treba da se zasniva na pravima čovjeka i vlasti naroda. Ustav nije nikakva vrijednost za sebe, on je samo instrument za ostvarivanje određenih vrijednosti- ciljeva. U tom svojem instrumentalnom značenju ustav ne smije biti izložen destrukciji, nepoštivanju, kršenju, ali stalno mora biti

izložen kušnji i pitanju. U nas je na djelu, i to kao dominantan tip ponašanja nešto sasvim suprotno: ustav i zakon ne smijemo dovoditi u pitanje, ali ga možemo izigravati i kršiti. U nas je gotovo svaki posebni interes postao institucijom. Zbog toga se svako „diranje“ u institucijski sistem dočekuje „na nož“ kao ugrožavanje vlastitih interesa i pozicija moći. Autoritet i politička mudrost pojedinaca danas su nam potrebni i bitni. Naši su građani razbijeni na različite socijalne i interesne grupe i tako su postali nemoćni da uspješno kormirale društvenim brodom. Nikada nismo bili u takvoj ovisnosti o međunarodnom kapitalu.

5. BIH JE U KRIZI, SVEKOLIKO JE PODJELJENO DRUŠTVO I ONA SE TREBA VRATITI SVOJIM TEMELJIMA, PROPITIVATI I PREISPITATI SVOJE IZVORNE DEJTONSKE PRINCIPE

Mnogi se u BiH pozivaju na konstitutivne principe i separatisti i unitaristi, nacionalisti i integralisti zagovornici demokratije i etatiističko-centralističkog modela. Principi Dejtonskog sporazuma su jasni, jezgroviti i nedvosmisleni. Političari u Republici Srpskoj i BiH trebaju raditi sa jasnom sviješću i odgovornošću da donese odluke, za epohu (a ne samo za danas). Dominantna su shvatanja da je Bosna i Hercegovina federacija i da je ona stvar dogovora dva entiteta i tri konstitutivna naroda, što može značiti da je BiH otvorena za trajno pogađanje i da je ona, uvijek iznova, ono što se dogovore dva entiteta i tri konstitutivna naroda. Da li su takve interpretacije u duhu i slovu Dejtonskog sporazuma. Da li je Dejtonski sporazum istorijski društveni dogovor, što ga entiteti i narodi u složenoj BiH ne mogu uvijek iznova dovoditi u pitanje. Ako se već pozivamo na Dejtonski sporazum, onda bismo morali pretpostaviti da su njegove konstitutivne odluke jedan takav istorijski društveni dogovor.

BiH kao federacija nije samo „zajednica zajednica“, ona je i zajednica građana. Nije li to zajedništvo i institucijski osigurano ne može se govoriti o federaciji. Ako se BiH kao zajednica dva entiteta i tri konstitutivna naroda ne konstituiše na principu onoga po čemu kao ljudi doista jesmo zajedno, takva se zajednica samoinstrumentalno održava; mi zajednicu ne proizvodimo, nego je ugovaramo (dogovaramo) i osiguravamo. Sagledavajući odnose entiteta i centralne države tu priroteno treba preventivno djelovati da se vlast ne transformiše u vlasništvo, da se funkcija ne transformiše u posjed i da se ideja zajednice ne transformiše u moć pojedinca. Da bi cjelina mogla opstati „kao poželjna“, da bi mogla biti garancijom i obogaćivati dijelove, sama cjelina mora biti nešto više od mehaničkog zbria dijelova, mora imati neke posebne kvalitete.

Politička praksa, a i sama teorija u društvenim naukama ističe da se savremena država sve više udaljava od principa narodnog suvereniteta i demokratskog uređenja zajednice, a sve se više približava Hegelovu modelu monarhije u kojoj sfera moći postaje „apsolutno određujući moment cjeline“ (zajednice). BiH kao

federativna zajednica nije, dakle, samo institucijsko normativni politički oblik i mehanički zbir posebnih jedinica, već je istorijsko-dijalektički proces u kojem su svi elementi i svi oblici povezanosti podvrgnuti promjeni. Da bi BiH kao cjelina mogla opstati „kao poželjna“, da bi mogla biti garancijom i obogaćivati dijelove, sama cjelina mora biti nešto više od mehaničkog zbira dijelova, mora imati neke posebne kvalitete. Tako više zajedništva ne znači manje samostalnosti posebnih jedinica, entiteta u BiH, kao što ni samostalnost posebnoga ne ugrožava zajedništvo, nego ga, naprotiv, stimuliše, omogućava i učvršćuje. Zajednica se, pa tako i BiH (za razliku od društva), pored ostaloga, gradi (ili razgrađuje) u nama samima. Ona se ne može instrumentalno, izvanjski uspostaviti. Mjera zajedništva u BiH kao da je iznuđena: zajedno smo iz nužde, a ako ne i iz straha. Ističu se sve snage i sredstva da se u BiH istaknu razlike. Sve naše diobe i nacionalni bunkeri iz kojih se u BiH dogovaramo (ili iz kojih pregovaramo) i sporazumijevamo imaju u svome temelju, ne povjerenje, nego strah i nepovjerenje. Samo ustrašeni i međusobno nepovjerljivi ni oko čega se ne mogu dogovoriti, danas za sutra i prekosutra, već se uvijek iznova dogovaraju danas za danas (i usput jedni drugima prigovaraju za ono juče). BiH po njima nije zajednica, nego neko imaginarno dogovaralište i dogovorno utvrđeni instrumentarij za zaštitu posebnih interesa, kultura, ekonomija i sl. Parcijalne kalkulacije i ponašanja nekih političara najbliža su, možda nije primjerena riječ, „političkom lešinarstvu“, takvim odnosom ne pilimo samo granu na kojoj sjedimo nego potkopavamo i stablo. Prinudno nametanje kriterija zajedništva-ekonomskog, političkog, kulturnog i svakog drugog u BiH potkopava njegove temelje, a isto tako odricanje od njega završava u ovoj ili onoj varijanti nacionalizma, podjela i separatizma. Gradnja i razgradnja zajednice nije spontani proces, već je i to djelo ljudi, manifestacije njihove vlastite izgrađenosti, njihova iskustva, kulture i svijesti. Kada se zajedničko, a BiH bi trebala biti zajednička, ne misli i ne doživljava kao nerazdvojni dio našega, kao mogućnost našega i mojega, već kao „strano tijelo“ u vlastitome, kao nešto tuđe čemu treba prinijeti žrtvu u odricanju od vlastitoga, onda trpe i stradavaju i zajedničko i posebno.² Logično je postaviti pitanje zašto BiH ne funkcioniše, zašto dominiraju logike posebnosti. Prenaglašavanje nacionalnog, prevaga parcijalnoga i posebnoga što je utemeljeno i u Dejtonskom-mirovnom sporazumu dominantno je obilježje političkog i pravnog sistema u BiH, te obrazaca i stilova ponašanja političkih elita. Ni stoljetno iskustvo zajedničkog života ne pomaže da „svijest protiv“ protiv „tuđega“ a za „vlastito“ ostaje dominirajućim oblikom političke svijesti, političke kulture i obrazaca i stilova ponašanja političkih elita. Istorija nacionalnih država gotovo bez izuzetka, pokazuje tendencije homogenizacije, centralizacije i etatizacije. Strani su nas gospodari stoljećima razdvajali i suprotstavljali jedne drugima, pa smo se valjda na te diobe naviknuli i prihvatili

² Koliko je zajedništva u obrazovnim programima u BiH neka ilustrira primjer u udžebnicima istorije, jezika i sl.

kao svoju sudbinu. Kao da taj istorijski usud držimo vrlinom i nastavljamo svade i razdvajanja. Rezolutno, isključivo pozivanje na nacionalnu državu i nacionalni suverenitet ne treba građanima, već političkoj birokratiji za legitimisanje svoje moći posredovanja. Građanima ne treba ni nacionalna, ni birokratska već njihova vlastita država- treba im demokratska, pravna, moderna država. Međutim, posljedica minulog rata u BiH je, između ostalog zanemarivanje narodnog suvereniteta kao tradicionalno demokratskog načela konstitucije i vršenja vlasti, a favorizuje se načelo nacionalnog suvereniteta. Našu političku svijest moramo držati stalno budnom imajući u vidu istorijska, ratna iskustva i sukobljavanja naroda na prostorima BiH. Teze o BiH kao čuvaru i garantu nacionalnih suvereniteta u biti su građanske i nacionalističke. Njihovi protagonisti ne vide niti unutar nacionalnu, niti socijalnu diferencijaciju, a niti mogućnost međunacionalne zajednice. BiH za njih nije zajednica nego samo instrument za osiguranje i održanje posebnih nacionalnih individualiteta. U sadašnjem trenutku i stanju BiH mogu jedino egzistirati neki oblici dogovaranja i pogađanja nacionalnih tehnopolitičkih oligarhija. Za političare u BiH nacija je „materijal“ na kojem oni rade i kojim grade svoju poziciju. Kompletiranje nacionalnih suvereniteta u kojima narod nije hegemon, zakonito proizvodi nacionalne politokratije, a narod u BiH gura na kolosijek nacionalnog organizovanja i djelovanja. Princip nacionalnog pariteta u BiH uzima sve više maha i prostora radnom i demokratskom principu. Upitna je kadrovska politika. Raste broj karijerista koji računaju na etničke i druge kvote, preuzimaju politiku kao drugu ili prvu profesiju. Nacionalno je, i po svojoj genezi i po svome karakteru, vezano uz građansko, pa je svako zagovaranje i preferiranje nacionalnoga znaka restauracije (ili uspostave građanskog odnosa). Nosioci nacionalnog suvereniteta (češće odabrani nego izabrani) nadomještaju nosioce organskog legitimiteta.

Nacionalizam je u BiH integracijska ideologija za čitav sklop ideja i nastajanja. Bez odlučujućeg društvenog autoriteta građana narodu treba vođa, a vođi treba narod i država. Konstitucija sistema u Bosni i Hercegovini podstiče proces homogenizacije i etatizacije nacionalnog (entitetskog) interesa. Investiciomanija je bila i ostala nerazdvojna pratilja autakije. Nacionalni su lideri tako gradili sebi spomenike (pokazalo se od lošeg materijala, čije porijeklo i strukturu ovdje iz puke pristojnosti nećemo spominjati). Nacionalna je ekonomija u uslovima BiH „ekonomija feuda“ to, pored ostaloga, znači da je ona i drugo ime za politički dirigiranu ekonomiju, za političko okivanje ekonomije i ekonomskih zakonitosti, kako bi se malim, ali sigurnim dozama hranila provincijska volja za moć i kako bi se izbjegavao rizik što ga eventualno može proizvesti „puštanje s lanca“ tržišnih mehanizama. Jedino interesima BiH i lokalnih tehnobirokratija odgovaraju autarkične privredne strukture i različiti oblici zatvaranja. To su oni okviri do kojih doseže njihova kontrola i njihova moć posredovanja. Čak i one privredne sisteme koji su ekonomsko i tehnološki nedjeljivi (saobraćaj, energija, telekomunikacije), mi smo uspjeli razbiti i razdijeliti. Razgovor o našim nacionalnim ekonomija

mora ponovo u diskusiju vratiti pitanje: što je to BiH? Naučne su institucije, nerijetko upregnute u kola parcijalnih interesa, a naučni radnici daju „naučni i stručnu podlogu“ već unaprijed zgotovljenim političkim odlukama. Istina, u nas ima i moćnih i samovoljnih, ali nema takvog moćnika ni samovoljnika koji bi na sebe preuzeo odgovornost za goleme investicije bez odgovarajućih naučnih i stručnih podloga i ekspertiza.

Uzroci integracije i dezintegracije Bosne i Hercegovine su prije svega politički, a politika u BiH je drama... Dramu treba riješavati, a ne igrati po himni...“hajde da zaboravimo na sutra.“

U unutrašnjoj logici BiH političkog sistema ne postoji opšti interes. Postoji samo dogovaranje i utvrđivanje zajedničkih interesa u dejtonskoj BiH. BiH i nije mišljena kao politička zajednica, kao ono opšte, već samo kao mogućnost dogovaranja posebnih interesa oko mjere zajedničkog interesa. A i u tome je dogovaranju sistemski preferiran (a u praksi apsolutizovan) posebni interes. Odatle toliko muke i utroška energije oko utvrđivanja i ostvarivanja zajedničkih interesa u dejtonskoj BiH. Paritetni princip odlučivanja u institucijama BiH (koji se praktički svodi na pravo veta) polazi od pretpostavke o nekom jedinstvenom, homogenom i neproturječnom nacionalnom (entitetskom) interesu. Nacionalni suverenitet u BiH sve više se nadređuje narodnom suverenitetu. Ova apsolutizacija nacionalnog, paritetnog principa treba nacionalnim političkim birokratijama, koje time jačaju svoju moć i učvršćuju temelje svoje reprodukcije.

6. ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Političari u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini narode zabavljaju sporednim stvarima i na taj način manipulišu demokratijom na isti način kako su to činili s tržištem i privatizacijom koja je završila kao velika pljačka društvenog bogatstva u interesu pojedinaca i grupa. “Inteligentna manjina” vlada i vodi zemlju u interesu, kako saopštava cijelog naroda uz poruku... “narodu se ne može prepustiti da donosi odluke, jer će odluke koje će donijeti biti katastrofalne.” Ono što oni čine je na određeni način nametanje “proizvodnje pristanka” od strane širokih narodnih masa. Idu sa pretpostavkom da je narod “preglup” da to shvati pa smišljaju način na koji će narod pristati na odluke što ih donosi manjina. Manjina stvara industiju odnosa s javnošću. Taj neoliberalni pristup sprege politike i korporacija treba kritikovati jer “inteligentna manjina” da ne bi morala silom kontroliše narod industrijom odnosa s javnošću kako ističe Nobelovac Noam Čomski. Jedan od najboljih načina da se utiče na tuđe stavove jest ono što je veliki stručnjak iz političke ekonomije Torstajn Velblen nazvao “fabrikovanje potrošača”. Reklamna industrija koju stvara manjina nad narodom samo je vrhunac htjenja fabrikovanja potrošača, zamki konzumerizma- a sve to radi vrlo sofisticirano. Opšte poznato je da ta manjima

vlastodržaca kroz marketinšku industriju ne baca novac uzalud. Da to ne radi ljudi bi svrgnuli lažne autoritete, korumpirane političare, autokrate, diktatore, nemoralne pojedince kojih je nažalost sve više. Tako se u politici u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini sve više razvila reklamna industrija koja prerasta u "psihologiju zanovijetanja". Ti učinci propagande posebno su vidljivi kod djece i starijih lica. Političari nas zaduživanjem vraćaju u robovlasničku ekonomiju, dužničko-vjerovnički odnos. Neinformisano biračko tijelo donosi iracionalne odluke, vrlo često i protiv vlastitih interesa. Iz političke i sociološke teorije je poznato da bi demokratija trebala da se temelji na dobro informisanim građanima koji donose racionalne odluke. Međutim, industrija odnosa s javnošću vodi političke kampanje tako da do građana stigne jedino površna informacija, iluzija, stvaraju se popularne ličnosti, "lideri", autokrate i često puta nemoralne ličnosti. Oko bitnih pitanja za narod stalno postoji veliko razmimoilaženje između vođenja javne politike i javnog mnijenja. Zato neki političari i neki nosioci javnih funkcija narod zabavljaju sporednim stvarima i na taj način manipulišu demokratijom na isti način kako su to činili i čine s tržištem i privatizacijom. Na taj način se doprinosi opštem marginalizovanju naroda, atomiziranju ljudi tako da im se pažnja usmjerava i skreće što dalje od onoga što bi im trebalo biti važno, npr., umjesto da žive slobodno, nesputano u demokratskom društvu, jednostavno samo rade za manjinu, za vlast i vlastodržce. Nažalost umjesto da politika bude..." mudrost upravljanja ljudima i stvarima u svrhu ostvarivanja najviših vrijednosti (istine, pravde, slobode, svetosti života, itd.), ona se danas u Bosni i Hercegovini definiše kao ogoljela i krvoločna borba društvenih grupa i pojedinaca za osvajanje, očuvanje i povećanje moći, vlasti i koristi koje ide uz to. Suština politike u BiH je borba oko raspodjele i konrole društvene moći- politika je postala drama. Filozof volje za moć je rekao: došlo je vrijeme da se ponovo promisli šta je politika, jer ovakva kakva je sada i ovdje, ona je mjesto gdje su sve duševne bolesti zakazale sastanak. Sa dovoljno razloga može se reći da su na ovim prostorima BiH još uvijek veoma moćne mitske i paganse predstave i vjerovanja, koja po pravilu oživljavaju u trenucima političkih i društvenih kriza. Kad god se ponove krizne situacije uvijek se obnove ovi mitski i paganski obrasci. U kriznim situacijama ne traži se učitelj nego spasitelj: harizmatiski vođa uvijek ima šansu kada nije moguće riješiti krizu na racionalan način što je slučaj i u BiH." (Vejnović, D. str. 54)

Političari u Bosni i Hercegovini danas često puta saopštavaju građanima da ne očekuju nikakvu pomoć od države, država je problem, a ne rješenje, itd. To je neoliberalizam u svojoj biti. Posjeduje taj podvojeni karakter koji možemo slijediti unatrag kroz ekonomsku istoriju. Uspostavlja se stanje da jedna pravila vrijede za bogate, a sasvim suprotna pravila vrijede za siromašne. Za siromašne i dalje vrijede tržišni principi, npr.ograničavaju se prava, uništava se zdravstvo i sl. Opasnost za BiH i Republiku Srpsku je kreditna kriza koja je još više produbljena različitim političkim, ekonomskim i svakim drugim malverzacijama i kojekakvim sistemskim provođenjem finansijskih trikova i prevara. Moć se toliko

koncentrisala da su neke od banaka favorizovane od političara i države postale "previše velike da bi propale", nego su, kako je to jedan ekonomist lijepo rekao "previše velike da bi ih se pritvorilo". U uslovima Bosne i Hercegovine ljudi koji su određeni, izabrani, da riješe krizu bili su i jesu isti oni koji su do nje doveli. Oni su do krize doveli, a sada su jači nego ikada prije, moćniji, drskiji, osioni. Je li to slučajno, pa, baš i nije, ako su isti ljudi odabrani da osmisle novi ekonomski plan- šta očekujemo da će se dogoditi?

Republika Srpska i BiH ulaze u novu fazu (ne)politike u kojoj treba izaći iz ideoloških rovova. Dramatični sukobi i podjele u političkim strankama, raskoli, pregovori i trgovine rade se ispod žita pa sve bude mutno, sivo i skriveno. Politička korupcija koalicije i izdaje principa u strankama su realnost, dakle koalicije svega i svakoga. Političke kampanje se pretvaraju o orgije emocija u svrhu skretanja pažnje sa stvarnih pitanja, a kako bi se paralizovalo i ono malo intelektualnih, moždanih, umnih sposobnosti. Potrebna je moralna veš mašina za političare. Iskustva iz svih borbi protiv korupcije potvrđuju da nije lako najaviti rat nemoralu u politici i političkoj nemoralnosti i izvući živu glavu. Od legitimnih i razumnih zahtijeva za čistom politikom, mali korak vodi na drugu stranu, u čistunstvu u politici. U politici u Bosni i Hercegovini najviše je luzerske većine, uz dužno poštovanje određenih pojedinaca i grupa, jer živjeti principijelno, pošteno i pametno je najbrži put u siromaštvo. To je anticivilizacijsko sa narušenim svim ljudskim vrijednostima. Borba protiv sljepila i neznanja, koja se širi i koja prijeti da poništi sve vrijednosti vraća nas na početak, na pitanje odnosa prema dobru i zlu, prema moralu. U Bosni i Hercegovini neophodan je moralni preporod u svim strukturama i na svim nivoima. Primjer ljudskosti u odnosu na tolika nečovještva nažalost za sada ne prolazi. Mala svjetiljka treba da veliki mrak pretvori u ništavilo, i da "zlo dođe i prođe, a dobro se dobrim vraća". Politička (ne)bezbjednost, politička korupcija, mijenjanje dresova iz stranke u stranku, upotreba i zloupotreba vlasti velika su opasnost za narod i građane u Bosni i Hercegovini. Slava uvijek pripada mučenicima, nikada dželatima. Svuda oko nas i među nama kruže i oni koji žele da nas vide pocijepane i razjedinjene. Treba pozvati sve na duhovnu budnost i mudrost. Svi oni koji iz borbe za vlast dijele narode bez obzira na rasu, vjeru i naciju, zbog svoje gordosti i sujete, treba da znaju da će ih kad, tad stići pravda, Božija pravda. Politika je oštra igra kada se igra u prvoj ligi, a dobar tim se ne rađa već mora da se napravi, zavist je stvar moralnog nereda, a ljubomora je stvar spoljnog nereda. Zajedništvo u Republici Srpskoj, Bosni i Hercegovini i regionu možemo graditi samo na jedinstvu ciljeva.

LITERATURA:

1. Altiser, L. (2015). *Ideologija i državni ideološki aparati*. Beograd: Karpos.
2. Balj, B. (2013). *Neoliberalizam – redukovana praktična filosofija*. Zrenjanin: IP Beograd.
3. Bauman, Z. (2003). „Turisti i vagabundi“. u: Vuletić, V. (prir.). *Globalizacija – mit ili stvarnost*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
4. Bauman, Z. (2009). *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
5. Berč, K., Mihnjenko, V. (2012). *Uspon i pad neoliberalizma – kraj jednog ekonomskog poretka?*. Beograd: Zavod za udžbenike.
6. Bok, De. (2005). *Univerzitet na tržištu: komercijalizacija visokog školstva*. Beograd: CLIO.
7. Čomski, N. (1999). *Šta to (u stvari) hoće Amerika*. Beograd: Institut za političke studije.
8. Čomski, N. (2015). *Sistem vrjednovanja učenika i nastavnika vještački*. Dostupno na: <http://www.6yka.com/novost/87359/comski-sistem-vrjednovanja-ucenika-i-nastavnika-vjestacki>
9. Čomski, N. (2016). *Jer mi tako kažemo*. Beograd: Službeni glasnik.
10. Čomski, N. (2017a). *O anarhizmu*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
11. Čomski, N. (2017b). *Rekvijem za američki san: deset principa koncentracije bogatstva i moći*. Novi Sad: Akademska knjiga.
12. Katić, N. (2008). *Kriza etike i etika krize*; Dostupno na: <https://nkatic.wordpress.com/2008/12/30/kriza-etike-i-etika-krize/> (08.10.2018).
13. Kori, R. (2014). *Agenda 21 je plan UN za porobljavanje čovečanstva od strane globalnog korporativnog sistema*. Dostupno na: <http://www.intermagazin.rs/roza-kori-agenda-21-je-plan-un-za-porobljavanje-covecanstva-od-strane-globalnog-korporativnog-sistema/>
14. Kovačević, B. (1986). *Gramsci i marksizam (Konceptija hegemonije Antonija Gramscija)*. Banja Luka: Glas.
15. Vejnović, D. (2003) *Politička kultura, dijalog, tolerancija i demokratija u Bosni i Hercegovini*, Udruženje defendologa Republike Srpske i Grad Banja Luka.

АКТУЕЛНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ БУДУЋЕГ РАЗВОЈА ПРИВАТНОГ СЕКТОРА БЕЗБЈЕДНОСТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

CURRENT SITUATION AND PERSPECTIVES OF THE FUTURE DEVELOPMENT OF THE PRIVATE SECURITY SECTOR IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Доц. др Синиша Ђукић³
Мр Жељко Зорић⁴

UDK 334.728:351.759.4/.5(497.6)

Прегледни рад

Апстракт: Бројне друштвено-политичке, економске, социјалне и друге промјене довеле су до значајних промјена и у сектору безбједности, а које су нарочито утицале на развој приватног сектора безбједности. Промјене до којих је дошло у власништву над имовином, нестанак државне својине кроз процес приватизације основни је фактор који је утицао на развој новог безбједносног субјекта-приватне безбједности. Иако је приватна безбједност већ од раније позната на западу, гдје је и дубоко укоријењена, на нашим просторима је била непознаница. Ту непознаницу и скептицизам према „нечем новом“ додатно су подстрекавале предрасуде које су своје упориште темељиле на незнању, необавјештености, неприхватању неминовности промјена. Прихватајући савремене безбједносне токове данашњице ове предрасуде су нестале и држава, односно државни сектор безбједности, у приватном сектору безбједности види корисног партнера, јер се тежи ка остварењу истог циља. Тренутно стање приватног сектора безбједности у Босни и Херцеговини је на задовољавајућем нивоу али поједина законска рјешења су се, временом, показала као непрактична и неефикасна па би их требало у складу са савременим безбједносним стандардима и додатно побољшати.

Кључне ријечи: приватни сектор безбједности, обезбјеђење лица и имовине, детективска дјелатност.

Abstract: Numerous socio-political, economic, social and other changes have led to significant changes in the security sector, which have particularly affected the development of the private security sector. Changes in property ownership, the disappearance of state property through the privatization process is a fundamental factor that has influenced the development of a new security subject-private security. Although private security has been known to the west in the past, where it is deeply rooted, it was unknown in our area. This strangeness and skepticism towards "something new" further aroused prejudices that based their insistence on ignorance, lack of information and not accepting the inevitability

³ Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука, e-mail: djukic-bs@blic.net

⁴ Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука, e-mail: zoriczeljko@hotmail.com

of changes. By accepting the modern security flows of today's present prejudice, the state, or the state security sector, sees in the private security sector a useful partner because it strives to achieve the same goal. The current state of the private security sector in Bosnia and Herzegovina is at a satisfactory level, but some legal solutions have, over time, proved to be impractical and inefficient and should be further improved in accordance with modern safety standards.

Keywords: private security sector, security of persons and property, detective activity.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

О садржини појма приватне безбједности у теорији не постоји потпуна сагласност. Тако је приватна безбједност још 1976. године дефинисана у извјештају Владе САД као дјелатност приватно финансираних бизнис-ентитета и организација и samozапослених лица, који пружају услуге повезане са безбједношћу, специфицираној клијентели хонорарно, лицима или ентитетима који их унајмљују или упошљавају, или пак раде сами за себе, са циљем заштите људи, приватне имовине или интереса од различитих ризика.⁵ Приватна безбједност се одређује и као безбједносни подсистем у систему националне безбједности, чији су основ дјеловања углавном уговори склопљени између субјеката који врше наведене послове и наручилаца послова.⁶ При томе се синтагмом „приватни сектор безбједности“ означавају и комерцијалне услуге безбједности које пружају правна лица која су за то регистрована, као и приватне компаније које имају законске обавезе у погледу поштовања одређених безбједносно-заштитних стандарда и процедура.⁷

У основи, могу се уочити два основна приступа дефинисању појма приватне безбједности – шири и ужи. Према ширем приступу приватна безбједност подразумева скуп организованих облика дјеловања добровољног и комерцијално усмјереног недржавног особља, чије примарне дјелатности укључују супротстављање различитим облицима криминалног понашања. На тај начин дефинисана, приватна безбједност обухвата: добровољно ангажовање грађана, послове приватног обезбјеђења и приватну детективску, односно истражитељску дјелатност. Уже схватање одређује приватну безбједност као скуп правно заснованих дјелатности

⁵ *Private Security: Report of the Task Force on Private Security*, US Government Printing Office, Washington, DC, 1976. str. 4.

⁶ Бајагић М., *Основи безбједности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007. стр. 13

⁷ Кековић З., *Недржавни сектор безбједности: Како до стандарда?*, Перјаник бр. 5, Подгорица, 2004. стр. 89.

професионалног типа, ван оквира надлежности државних органа, организованих ради пружања одређених услуга заштите личне и имовинске сигурности грађана и прикупљања информација по наруџбини.

На тај начин дефинисана, приватна безбједност обухвата: уговорно обезбјеђење (дјелатности приватних компанија и агенција специјализованих за пружање услуга физичко-техничког обезбјеђења на уговорној основи), сопствено унутрашње обезбјеђење и приватну детективску дјелатност.⁸ На основу наведеног, може се закључити да појам приватне безбједности има двојако значење. С једне стране, он се може односити на пружање услуга безбједности које врше компаније у приватном власништву или на саме те услуге, односно послове безбједности који се врше на захтјев приватних лица или пословних субјеката. Такође, дозвољава се и могућност да неки државни орган ангажује приватну компанију за пружање одређених безбједносних услуга, чиме се и сам појам приватне безбједности неизбежно проширује.⁹

Циљ приватне безбједности је да професионалношћу и одговорношћу допринесе успјешном откривању и елиминисању безбједносних пријетњи чиме доприноси повољном безбједносном амбијенту. Наравно у остваривању циља налази се и економски разлог, јер се ради о профитној дјелатности. Захтјеви тржишта, понуда и потражња, платежна моћ друштва, безбједносно окружење, свакако утичу и на пројектовање и остваривање циљева приватног сектора безбједности. Општи значај приватног сектора безбједности огледа се у схватању субјеката приватне безбједности као чинилаца остваривања безбједности и смањења криминалитета, кроз правно уобличавање њиховог рада, повећање спокојства грађана у условима повећаног присуства и видљивости различитих облика заштите и контроле, често обраћање грађана припадницима приватне безбједности када уоче разна криминална или друга недопуштена понашања, те кроз едукацију грађана како да се супротставе криминалитету и нарушавању сигурности (предузимање претходних превентивних мјера и спречавање бјекства извршилаца кривичних дјела, обавјештавање полиције, обезбјеђење лица мјеста и слично, при чему се приватна безбједност јавља као партнер који професионално обавља дио безбједносних послова и пружа врло специјализоване услуге).¹⁰

8 Кесић З., *Приватни сектор у контроли криминалитета*, Досије студио, Београд, 2009, стр.11-12.

9 Митровић Љ. и Павловић Г., „Систем безбједности Босне и Херцеговине – правни аспекти и актуелно стање“, Међународно удружење научних радника – АИС, Бања Лука, 2012.стр.205.

10 Марс Сools.: „*Private policing in Belgium: outsourcing and public-private cooperation-research*, у Давидовић Д., *Алтернативни чиниоци безбједности приватни полисинг (хрестоматија)*, Факултет безбедности, Београд, 2006. стр. 39-46.

Дјелатности субјеката приватне безбједности обухватају широко подручје безбједности и заштите лица, имовине и пословања, које опсегом и квалитетом превазилази базичне безбједносне стандарде које држава гарантује сваком свом грађанину. Треба имати у виду да је у другој половини XX вијека на глобалном нивоу дошло до наглог раста и диверсификације послова које обављају актери приватне безбједности. Те дјелатности и послови се могу разврстати у сљедеће основне групе: приватне компаније за послове физичко-техничког обезбјеђења и заштите; детективске агенције (послови приватних истражитеља); агенције за безбједносни консалтинг, маркетинг и инжињеринг; предузетнике и појединце који као регистровану дјелатност пружају одређене безбједносне услуге (детективи, савјетници, тјелохранитељи) и слично. С тим у вези, најчешће радње и мјере које се у савременим условима примјењују у заштити лица, објеката и пословања су: мјере физичке и техничке заштите (изузетно и мјере противприслушне заштите), те мјере санитарно-техничке, биолошке, хемијске и здравствене заштите.¹¹

2. СИСТЕМ ПРИВАТНЕ БЕЗБЈЕДНОСТИ

Систем приватне безбједности представља подсистем у систему унутрашње безбједности, који обухвата снаге, средства, њихову организацију и функцију, као и низ радњи и мјера у склопу физичке и техничке заштите, ради спрјечавања разних криминалних и других облика угржавања лица, имовине и пословања, с циљем јасније заштите одређених објеката и других правних и физичких лица која у њима раде или бораве, а која нису под ексклузивном заштитом државних органа.¹²

Субјекте укључене у систем приватне безбједности можемо подијелити на интерне и екстерне. У интерне субјекте убрајамо: руководиоце-менаџере свих нивоа, у ширем смислу, док у ужем смислу интерни субјект чине само запослени на пословима заштите. Екстерни субјекти су: полиција, судови, тужилаштво, инспекцијски органи, комунална полиција, органи локалне самоуправе, јавна предузећа, као и друга правна лица која утичу на приватну безбједност.

Правна лица и предузетници за приватно обезбјеђење, под условима прописаним законом, могу имати лиценцу за следеће врсте послова:

- Процјена ризика у заштити лица, имовине и пословања
- Заштита лица и имовине физичким и техничким средствима

¹¹ Даничић М. и Филиповић В., „Приватна безбедност“, Универзитет Унион у Београду, Факултет за правне и пословне студије др Лазар Вркећић, Нови Сад, 2015. стр. 58-59.

¹² Ibid, str. 215.

- Одржавање реда на јавним скуповима, спортским приредбама и другим мјестима окупљања грађана у дијелу који није у надлежности МУП-а

- Планирање, пројектовање и надзор над извођењем система техничке заштите, монтажа, пуштање у рад, одржавање система техничке заштите и обука корисника

- Обезбјеђење транспорта и преноса новца и вредносних пошиљки у дјелу који није у надлежности МУП-а.¹³

Основна начела у обављању послова приватног обезбјеђења су: законитост, професионализам, легалност, сразмјерност у примјени овлашћења, сарадња, контрола, чувања пословне тајне, хуманост и пословна етике. Стандард представља највиши ниво пружања услуга чему тежи свака компанија која се бави пословима обезбјеђења. Нема јасно прописане процедуре како доћи до жељеног стандарда. Пuteви доласка до исте су различити. Најчешће се до истих долази искуствима из праксе државних органа, као и других приватних организација које се баве истом или сличном дјелатношћу. Процедуре у обављању послова приватног обезбјеђења, у најширем смислу, обухватају поступке и радње у оснивању правног лица или предузетника за приватно обезбјеђење, односно почетак рада, затим обављање послова, као и поступак по престанку рада (гашења правног лица).¹⁴

3. ПРИВАТНИ СЕКТОР БЕЗБЈЕДНОСТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Сложеност економских и друштвених односа, социјална превирања, транзиција, акумулација капитала, велика количина нерегистрованога наоружања и минскоексплозивних средстава довели су, крајем 90-тих година прошлог вијека, до чињења бројних кривичних дјела као што су оружане пљачке, провале, отмице, уцјене и друга кривична дјела усмјерена против лица и имовине. У периоду 1996-2002. дошло је до напуштања концепта организованог и правног учешћа свих безбједносних субјеката у заштити државне и друштвене својине преласком на тржишну економију и легитимну појаву више врста својине: државне, друштвене,

13 Послови приватног обезбјеђења могу имати и одређене специфичности које се дефинишу законом, а производ су процијењених потреба у средини дјеловања. У тексту су назначене оне које су заједничке у скоро свим државама гдје егзистира приватна безбједност. Прим. аутора.

14 Даничић М. и Филиповић В., „Приватна безбедност“, Универзитет Унион у Београду, Факултет за правне и пословне студије др Лазар Вркетић, Нови Сад, 2015.стр.186-187.

приватне и др.¹⁵ Појавом приватног капитала новонастали незаштићен простор попуњава - приватна безбједност. Вођена пословном етиком и профитом приватна безбједност успјешно испуњава празнину која се појавила између полиције и новонасталог приватног капитала. Настанак ових агенција нису пратила законска и подзаконска рјешења којима би се одредили услови за оснивање и рад предузећа за обезбјеђење лица и имовине, уредила детективска дјелатност, одредили услови које морају задовољити лица која ће обављати послове физичке и техничке заштите лица и имовине, као и непосредан надзор надлежних државних органа. Дивље тржиште рада, самовоља у раду, непринципијелност и низ других пропуста у раду новонасталих агенција приморали су представнике власти да законски уреде област приватне безбједности. Ваља напоменути да су и неке агенције у Републици Српској препознале потребу законског уређења како би се избјегла нелојална и непрофесионална конкуренција која је „ловила у мутном“.¹⁶

Обезбјеђивање лица и имовине и приватна детективска дјелатност тек почетком 21. вијека се детаљније нормативно-правно уређује у БиХ, односно законским и подзаконским прописима, по први пут, се ближе одређују услови за оснивање и рад предузећа-агенција за обезбјеђења лица и имовине и приватна детективска дјелатност.¹⁷ Такође, прецизније се разрађују услови које морају задовољити лица која ће обављати послове физичке и техничке заштите, а увези стим прописује се и непосредан надзор надлежних државних органа, у првом реду Министарства унутрашњих послова над цјелокупном дјелатношћу наведених предузећа. Законом се, такође, утврђују стандарди које морају испуњавати како лица која оснивају агенције за обезбјеђење, тако и лица-припадници обезбјеђења, али и приватни детективи.¹⁸ Нормативно утврђеним стандардима, предузећа за обезбјеђење лица и имовине и детективске агенције подстичу се на професионализацију и специјализацију кадрова, стандардизацију и модернизацију средстава и уређаја којима се врши обезбјеђење лица и објеката. Међутим, протеком одређеног времена поједина законска рјешења су се показала као непрактична и неефикасна посебно у сегменту

15 Даничић М. и Стајић Љ., Приватна безбједност, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука 2008. стр. 90.

16 Кржалић А., Тренд приватне сигурности у Босни и Херцеговини. Сарајево: Центар за сигурносне студије. 2016.

17 Закон о агенцијама за обезбјеђење лица и имовине и приватној детективној дјелатности, Сл. гласник Републике Српске, бр. 50/02, 04/12, Закон о агенцијама и унутрашњим службама за заштиту људи и имовине, Сл. новине ФБиХ бр. 78/08, Закон о агенцијама за осигурање људи и имовине и приватној детективној дјелатности, Сл. гласник БД бр. 20/04.

18 Јовичић Д., *Детективска дјелатност*, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука, 2012.

ограничавања и отежавања рада приватних агенција код лиценцирање правних и физичких лица за обављање послова приватног обезбјеђења, прецизног одређења објеката које следује приватно обезбјеђење, онемогућавања припадницима физичког обезбјеђења рада у цивилном одијелу, уз обавезно посједовање сертификата и радног налога, који би се показивао на захтјев овлашћеног лица, издавања потребних, законом прописаних, овлашћење и за употребу спрејева на бази одобрених хемијских спојева, као и електричних парализатора у самоодбрани, коришћења ротационог или трепћућег свјетла на службеним возилима агенција током вршења послова (обезбјеђење транспорта новца и вриједносних пошиљки, вршење послова интервенције, обезбјеђења ВИП личности...), прецизнијег образложења коришћења посебно дресираних паса (паса трагача, паса нападача, паса обучених за откривање дрога и експлозива) на јавном простору, ван ограђеног простора који се обезбјеђује, прописивања одговарајућих одредби по којима би процјене угрожености објеката могло вршити и лице са завршеном школом друштвеног а не само техничког смјера и сл. Као што је већ раније истакнуто Законом о агенцијама за обезбјеђење лица и имовине и приватној детективској дјелатности уређује се дјелатност обезбјеђења лица и имовине, утврђују услови за оснивање предузећа, те обављање послова обезбјеђења лица и имовине. Тим законом уређује се и детективска дјелатност, те обављање детективских послова, права и обавезе приватних детектива, као и надзор над радом предузећа која обављају послове обезбјеђења лица и имовине и детективским агенцијама. Такође, протеклом одређеног времена указала се потреба да се размотри и посебно законско третирање проблематике приватне детективске дјелатности у односу на физичко-техничку заштиту. Наиме, специфичност рада приватних детектива у смислу њихових овлашћења усмјерених на прикупљање података, информација и материјалних доказа руководили су поједине земље Европске уније да детективску дјелатност посебно законски уреде водећи, између осталог, и рачуна о адекватном надзору и заштити приватности грађана.

Што се тиче професионалних и социјално-економских аспеката приватне безбједности у БиХ, у истраживањима која су до сада вршена¹⁹, констатује се да нису у потпуности усклађена са предложеним европским моделом приватне безбједности. Наиме, како наводе аутори поменутог истраживања²⁰: “сматрамо да није довољно улагати само у материјално-

19 Једно од привих истраживања код нас на ову тему извршили су Душко Вејновић, Велибор Лалић и Миле Шикман. Резултате истраживања презентовали су 2007. године на међународној конференцији коју је организовано Интернационални симпозијум руководиоца у полицији у Дубаију под називом “*Urbanization, Policing, and Security*”.

20 Vejnović, D. Lalić, V., Šikman, M. (2010). Private Security in Bosnia and Herzegovina, *Urbanization*,

техничке потенцијале приватних агенција за обезбјеђење, већ је потребно много више улагати у људске потенцијале. У том смилу, агенције за обезбјеђење лица и имовине требале би много више пажње да посвете питањима, као што су, избор и начин ангажовања припадника приватне безбједности, њихове обуке, а посебно специјалистичке, побољшању услова за рад, повећању плата и доприноса за њих, вођењу рачуна о здравственој њези припадника приватне безбједности, итд. Такође, сматрамо врло битним и корисним синдикално организовање припадника приватне безбједности, при чему је потребно на такав вид организовања гледати позитивно, те подстицати тај вид удруживања. Посебно би нагласили потребу развијања ширих и кориснијих међусобних односа приватних агенција за обезбјеђење лица и имовине и полицијских агенција, али и других агенција за спровођење закона. Ово је могуће постићи на различите начине, а један од њих је успостављање меморандума о сарадњи, али и развијању свијести о партнерском и заједничком дјеловању у истом циљу – повећање безбједности грађана²¹. На овај начин значајно би се унаприједио систем приватне безбједности у Босни и Херцеговини.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Почетни период транзиције у сектору безбједности је био оптерећен проблемима који су се огледали у недостатаку законске регулативе којом би се прописали критеријуми за оснивање и дјеловање агенција приватне безбједности. Бојазан од посљедица које би могле наступити услед изостанка законске регулативе сектора приватне безбједности навели су законодавну власт у Босни и Херцеговини, првенствено на нивоу Ентитета и дистрикта Брчко да јасно дефинише надлежност приватног сектора безбједности у односу на државне (конвенционалне) субјекте безбједносног система. Наравно, држава и даље остаје врховни ауторитет када је у питању безбједност. Тај ауторитет над приватним сектором безбједности се огледа у чињеници да држава правно контролише приватни сектор безбједности кроз његово оснивање, пословање и пружање услуга. С друге стране, приватни сектор безбједности има првенствено превентивни карактер, док је репресија и даље у надлежности државе тј. полиције. С тим у вези, сарадња државног сектора безбједности и приватног сектора безбједности мора бити континуирана, заснована на повјерењу и закону, како би на вријеме биле откривене и отклоњене безбједносне пријетње. Без квалитетних законских рјешења, прихватљивих и доказаних у пракси,

Policing, and Security. In. Gary Cordner, AnnMarie Cordner, Dilip K. Das (Eds.), International Police Executive Symposium, CRC Press, Taylor & Francis Group. pp. 389-402

²¹ Ибид.

приватни субјекти безбједности би могли врло брзо постати субјекти угрожавања безбједности. Тренутно стање приватног сектора безбједности у Босни и Херцеговини је на задовољавајућем нивоу са аспекта законске регулативе и примјене. Наиме, сектор безбједности последњих година је напредовао почевши од најједноставнијих послова чувара и техничке заштите лица и имовине па до софистициранијих техничких иновација прије свега при обављању послова заштите банкарских институција и превоза новца и других вриједности. Такође, одређен напредак је видљив и код обављања детективских послова, али сегмент који није задовољавајући је сама позиција приватних детектива, односно агенција за обезбјеђење лица и имовине са аспекта финансијског пословања, али и одређених ограничења везаних за њихова овлашћења, те недовољно препознавање улоге приватне безбједности у широј друштвеној заједници. Управо у свјетлу тога да увијек може бити боље, мишљења смо да поједина законска рјешења која су се показала као непрактична и неефикасна треба додатно побољшати у складу са савременим безбједносним стандардима и трендовима и тако ојачати улогу и значај приватног сектора безбједности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бајагић, М., *Основи безбедности*, криминалистичко полицијска академија, Београд, 2007.
2. Vejnović, D. Lalić, V., Šikman, M. (2010). Private Security in Bosnia and Herzegovina, *Urbanization, Policing, and Security*. In: Gary Corder, AnnMarie Corder, Dilip K. Das (Eds.), *International Police Executive Symposium*, CRC Press, Taylor & Francis Group. pp. 389-402
3. Вејновић, Д., Тривуновић Ј., Матијевић М., Вртовец, З., Лалић, В., Шикман, М., Ђукић, С., Ђукић, О., Барашанин, О.: *Детективска дјелатност – теоријски и практични аспекти по стандардима Европске уније - , Дефендологија*, Бања Лука, 2008.
4. Даничић, М. и Филиповић, В.: *„Приватна безбедност“*, Универзитет Унион у Београду, Факултет за правне и пословне студије др Лазар Вркетић, Нови Сад, 2015.
5. Даничић, М. и Стајић, Љ.: *Приватна безбједност*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука 2008.
6. Кековић, З., *Недржавни сектор безбједности: Како до стандарда?*, Перјаник бр.5, Подгорица, 2004.
7. Јовичић Д., *Детективска дјелатност*, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука, 2012.
8. Кековић, З., Савић, С., Комазец, Н., Милошевић, М., Јовановић, Д.,

- Процена ризика у заштити лица, имовине и пословања*, центар за анализу ризика и управљања кризама, Београд 2011.
9. *Private Security: Report of the Task Force on Private Security*, US Government Printing Office, Washington, DC, 1976.
 10. Кесић, З.: *“Приватни сектор у контроли криминалитета”*, Досије студио, Београд, 2009,
 11. Митровић, Љ. и Павловић, Г.: *„Систем безбједности Босне и Херцеговине – правни аспекти и актуелно стање”*, Међународно удружење научних радника – АИС, Бања Лука, 2012.
 12. Marc Cools,: *„ Private policing in Belgium: outsourcing and public-private cooperation-research*, у Душан Давидовић, *Алтернативни чиниоци безбједности приватни полисинг (хрестоматија)*, Факултет безбедности, Београд, 2006.
 13. Кржалић А., *Тренд приватне сигурности у Босни и Херцеговини*. Сарајево: Центар за сигурносне студије, 2016.
 14. Закон о агенцијама за обезбјеђење лица и имовине и приватној детективској дјелатности, Сл. гласник Републике Српске, бр. 50/02, 04/12,
 15. Закон о агенцијама и унутрашњим службама за заштиту људи и имовине, Сл. новине ФБиХ бр. 78/08,
 16. Закон о агенцијама за осигурање људи и имовине и приватној детективској дјелатности, Сл. гласник БД, бр. 20/04.

Интернет извори:

- http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/1124-15%20lat.pdf
<http://www.bezbednost.org/Sve-publikacije/5794/Izmene-Zakona-o-privatnom-obezbedjenju.shtml>
<http://www.korporativnabezbednost.rs/>
www.mup.gov.rs .
www.novosti.rs .
www.politika.rs
www.security-expert.org .
www.theabi.org.uk/about/ethics.htm .

**CURRENT SITUATION AND PERSPECTIVES OF THE FUTURE
DEVELOPMENT OF THE PRIVATE SECURITY SECTOR I
N BOSNIA AND HERZEGOVINA**

Ass.prof. Siniša Đukić, PhD
Ma Zeljko Zoric, MA
Faculty of Security and Protection

ABSTRACT:

Numerous socio-political, economic, social and other changes have led to significant changes in the security sector, which have particularly affected the development of the private security sector. Changes in property ownership, the disappearance of state property through the privatization process is a fundamental factor that has influenced the development of a new security subject-private security. Although private security has been known to the west in the past, where it is deeply rooted, it was unknown in our area. This strangeness and skepticism towards "something new" further aroused prejudices that based their insistence on ignorance, lack of information and not accepting the inevitability of changes. By accepting the modern security flows of today's present prejudice, the state, or the state security sector, sees in the private security sector a useful partner because it strives to achieve the same goal. The current state of the private security sector in Bosnia and Herzegovina is at a satisfactory level, but some legal solutions have, over time, proved to be impractical and inefficient and should be further improved in accordance with modern safety standards.

Keywords: *private security sector, security of persons and property, detective activity.*

MIGRACIJE I BOSNA I HERCEGOVINA

MIGRATIONS AND BOSNIA AND HERZEGOVINA

*Dr. Stevan Dakić²²
Dr. Predrag Obrenović²³
Mr Zoran Bogojević²⁴*

UDK 314.15:323.15(497.6)

Pregledni rad

Apstrakt: *U radu se govori o migracijama kao faktoru i procesu destabilizacije BiH sa akcentom na stranim migrantima. U radu se analizira stanje migracija na Balkanskim migracijskim rutama preko BiH, kao i trenutno faktološko stanje stranih migranata u BiH. U radu se posebno ističe potreba za hitnim iznalaženjem prihvatljivih rješenja ovog ozbiljnog bezbjednosnog, ekonomskog, sociološkog i socijalnog problema. Rad je tako koncipiran da u zaključnom dijelu nudi alternativna rješenja za rješavanje ovog ozbiljnog evropskog problema na prostorima BiH.*

Ključne riječi: *migracije, izbjeglice, preseljenje*

Abstract: *This paper discloses migrations as destabilizing both factor and the process for Bosnia and Herzegovina with particular focus on foreign migrants. In this work we analyze state of migrations on Balkan routes across B&H as well as the currently factuall state of foreign migrants in B&H. This work emphasizes urgent need for finding acceptable solutions for this sternly security, economic, sociological and social problem. The work is designed so that in the final section offers alternative solutions to address this serious european problem on the territory of Bosnia and Herzegovina*

Keywords: *migrations, refugees, resettlement.*

1. UVOD

22 EVROPSKI DEFENDOLOGIJA CENTAR za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Banja Luka, naučni savjetnik, i Visoka škola UNION U MOSTARU.

23 EVROPSKI DEFENDOLOGIJA CENTAR za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Banja Luka, naučni saradnik, major Oružanih snaga Bosne i Hercegovine.

24 EVROPSKI DEFENDOLOGIJA CENTAR za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Banja Luka, naučni saradnik.

Migracije su istorijski prirodni fenomen, koji predstavlja, najčešće, posljedicu stanja i kretanja u društveno-ekonomskom i političkom trenutku nekog prostora. Migracije su dio društvene stvarnosti koje utiču na sve sfere društva i društvenog života, a posebno na demografska kretanja i ekonomske promjene. Istorijski posmatrano, BiH je tokom svoje istorije bila turbulentno područje interesantno raznim zavojevateljima i okupatorima, preko prostora BiH su tokom 20. vijeka prošla dva svjetska rata, kao i ovaj posljednji devedesetih godina, što je redovno za posljedicu imalo migracije sa ovih prostora i na ove prostore

Migraciona kretanja su imala uticaja na promjene u broju, strukturi i drugim obilježjima stanovništva, ali najviše na njegovu redistribuciju i razmještaj na ovim prostorima. Postoje različita poimanja unutrašnjih migracija u BiH, zavisno od nacionalnosti istraživača, koja po pravilu uzimaju dio subjektivne primjese migracionih kretanja u BiH i prema BiH.

Jedna od otežavajućih okolnosti za izučavanje Balkanskih migracija su ključni o migracionim kretanjima stanovništva neprecizni, oskudni i parcijalni, posebno iz ranijih perioda prije Drugog svjetskog rata, ali i nakon toga perioda ništa nije bila bolja situacija, uglavnom su kvantitativni pokazatelji iskazivani procijenjenim vrijednostima. Razlozi za migracije na ovim prostorima su bili uslovljeni različitim uzrocima, a najčešće su uzrokovani ekonomskim i ratnim uzrocima, ali i drugim koji su pogađali prostor bivše SFRJ i šire. Generalno posmatrano, BiH u dužem vremenskom periodu ima negativan migracioni saldo uz prostorno kretanje stanovništva koje je dovelo do nacionalne homogenizacije nacionalnih grupa na prostoru bivše SFRJ.

BiH je posljednjih desetak godina zahvaćena stranim tranzitnim migracionim kretanjem koje je pokrenuto uslijed kriza u konfliktnim i ratnim područjima Sirije, Libije, Iraka, Avganistana Pakistana, Bangladeša i drugim državama i regionima Bliskog Istoka, Afrike i Azije. Dio ilegalnih migranata se zadržao u BiH zbog toga što je većina država jugoistočne Evrope zatvorila i učvrstila granice čime je otežala i djelomično spriječila daljnji protok migranata ka Zapadnoj Evropi.

2. PROCESI UNUTRAŠNJIH MIGRACIJA U BiH

Bosna i Hercegovina i ostali dijelovi SFRJ su bili u vjekovnim migracijama, tako da je prosječno svaka treća generacija bila pokrenuta sa svog ognjišta iz raznih razloga, što posebno dolazi do izražaja u decenijama poslije drugog svjetskog rata.

Popisi stanovništva sprovedeni poslije drugog svjetskog rata pokazuju porast migrantskog stanovništva u ukupnom stanovništvu tj. došlo je do jačanja prostorne mobilnosti populacije BiH. Došlo je do koncentracije stanovništva u centralnoj Bosni, industrijski i urbano najrazvijenijem dijelu BiH i u sjevernom ravničarskom prostoru pogodnijem za ljudske aktivnosti i populacioni razvoj,

dok sa druge strane imamo depopulaciju seoskih naselja u planinskim i kraškim prostorima. Prema Pašaliću, Bosna i Hercegovina je, zajedno sa Crnom Gorom i Makedonijom, prostor Jugoslavije koji se u svim poslijeratnim popisima stanovništva odlikovao negativnim migracionim bilansom tj. više odseljenih lica nad doseljenim licima, a evidentan je stalni trend jačanja emigracione komponente iz Bosne i Hercegovine uz intenziviranje kako međurepubličkih kretanja, tako i migracija u inostranstvo.

Iz analize Pašalića se da zaključiti da trendovi migracionih strujanja u prošlosti i danas vode Srbe iz BiH prema Srbiji, a Hrvate prema Hrvatskoj, dok su kretanja Muslimana (danas Bošnjaka) iz ostalih dijelova Balkana bila usmjerena prema BiH.²⁵

Sve analize govore da su ranija i današnja migraciona kretanja usmjerena ka etničkim homogenizacijama prostora bivše Jugoslavije. Pašalić upućuje i na faktore prostorne pokretljivosti stanovništva ovih prostora koji dolaze izvan ekonomske i demografske sfere, među kojima posebno mjesto zauzimaju faktori kulturno- civilizacijske, psihološke i političke vrste.

Prema zvaničnim podacima iz BiH se od 1948. do 1991. godine iselilo 729.434 stanovnika, a u periodu od 1991. do 1995. godine oko milion osoba ili do 1,2 miliona, koji su se nastanili u preko 100 zemalja. U periodu ratnih sukoba i nakon njih, u Bosni i Hercegovini je bilo interno raseljenih lica oko 2 miliona, što je iznosilo oko 50% ukupnog stanovništva.²⁶ Ukupan broj emigranata iz BiH i njihovih potomaka druge i treće generacije u inostranstvu je oko 2 miliona.

Procjene UN govore da će BiH 2050. godine imati 3.058.000, a 2100. godine 2.217.000 stanovnika. Ova procjena nije uzela u obzir buduće emigracije stanovnika zbog liberalizacija režima radnih dozvola u Njemačkoj, a možda u budućnosti i u drugim državama, koja ima višemilionski nedostatak radne snage, a poznato je da radnici iz bivše SFRJ imaju dobru radnu kulturu i kulturu življenja, relativno su podložni lakoj asimilaciji, što će pojačati proces emigracije stanovništva iz BiH.

3. PROCESI VANJSKIH MIGRACIJA U BIH

Sadašnji procesi migracija prema Evropi su posljedica djelovanja globalista primarno na izazivanju kriza, sukoba i građanskih ratova u državama Bliskog istoka, dijela Afrike i Azije, koje su se suprotstavile neokolonijalizmu Zapada i otimanju prirodnih resursa. Samo su pojedine arapske države koje su bile saveznice vodećih država NATO bile pošteđene „arapskog proleća“, ali su zato ozbiljno učestvovala u razbijanju i destabilizaciji drugih arapskih država u regionu.

²⁵ Vidjeti više: Isto. Str. 27-31 (Tačka 46.-53.).

²⁶ Pašalić S., (2012). *Demografski gubici u Bosni i Hercegovini (1991-2011)*, Republički centar za istraživanje rata, ratnih zločina i traženje nestalih lica, Grafid: Banja Luka. Str. 53

Uglavnom države članice tzv. „arapskog NATO-a“ u formiranju (Saudijska Arabija, Egipat, Jordana, Ujedinjeni Arapski Emirati, Kuvajt, Oman, Bahrein i Katar) su bile pošteđene tih turbulentnih procesa.

Spoljne migracije se moraju posmatrati u širem kontekstu kao sekundarni cilj globalista koji se može posmatrati i u pravcu urušavanja nacionalnih država Evrope i njihovo ukroćavanje i potčinjavanje globalistima.

Balkanske migrantske aktivnosti počele su 2011. godine, a eskalirale su od 2012. godine, nakon intenziviranja sukoba u Siriji, da bi novi talas migracija nastupio u 2015. godini, što predstavlja i najveću migrantsku/izbjegličku krizu od 2. svjetskog rata. Naredni veći migrantski talas se očekuje 2019/2020. godine, što bi moglo imati brojne štetne posljedice po BiH i doprinijeti trendu povećanja migranata u BiH koji ne mogu otići nigdje.

Najaktuelniji i najčešći migranski pravci ilegalnih ulazaka u BiH su oni koji vode od Višegrad ka Sarajevu, te Zvornika i Bijeljine ka Tuzli, i naravno dalje na Zapad. Takođe, manje grupe migranata se pojave na pravcima Bileće i Trebinja, ali ni drugi pravci ilegalnog ulaska nisu isključeni. Nadležne institucije BiH, prije svega ministarstvo bezbjednosti BiH, nema tačnih podataka o broju ilegalnih migranata, pa mnoge procjene i podaci pokazuju da je u BiH ušlo znatno više ilegalnih migranata nego što to govore podaci koje ima Štab zadužen za ovo pitanje.

List N1 navodi kako podaci Ministarstva unutrašnjih poslova Unsko-sanskog kantona pokazuju da je od početka godine samo u taj dio BiH došlo više od 17 hiljada ilegalnih migranata dok u operativnom štabu ministarstva bezbjednosti za pitanja migracija barataju brojkom od 11 hiljada ilegalnih migranata koliko ih je navodno ušlo u cijelu državu.

Vlasti u Bihaću su sigurne u svoje podatke jer precizno i svakodnevno bilježe svakoga stranca koji kroči na tlo Unsko-sanskog kantona dok u Ministarstvu sigurnosti BiH, kako tvrdi Avaz, nisu imali odgovor na pitanje kako se dogodilo da državnom operativnom štabu na čijem čelu je ministar sigurnosti te zemlje Dragan Mektić “promakne” čak oko 6 hiljada neevidentiranih migranata.²⁷

Ukupni javno dostupni podaci o broju ilegalnih migranata koji su prošli kroz BiH ne mogu se naći niti na jednom od sajtova nadležnih institucija BiH, a da ne govorimo o kontradiktornim podacima koje daju u javnost predstavnici nadležnih institucija uz međusobna optuživanja o odgovornosti i neefikasnosti jednih ili drugih. Istraživanjem nije moguće doći do tačnih podataka o broju ilegalnih migranata u BiH, pa čak i podaci o broju migranata u migrantskim centrima koji su u nadležnosti službenih organa su procijenjeni na cca 4000.

Ovo nam sve govori da to predstavlja ozbiljan bezbjednosni problem jer niko ne zna ko su ti ljudi i koliko ih je, nemaju utvrđen stari, niti uspostavljen novi identitet, kuda hodaju po BiH slobodno i potencijalno mogu učiniti različite vrste

²⁷ <http://hr.n1info.com/Regija/a415607/Vlasti-u-BiH-imaju-razlicite-podatke-o-broju-ilegalnih-migranata.html>. Preuzeto sa sajta 03.07.2019 . godine.

krivičnih djela. Za 2018. godinu podaci govore da je ilegalno u BiH ušlo između 23.000 i 32.000 migranata, a najviše je bilo državljana Pakistana, Bangladeša, Irana, Iraka, Maroka, Tunisa, Alžira, Libije, Afganistana i dr. Postoje zabrinjavajuće informacije da u Grčkoj čeka 80.000 migranata na put ka Evropi, od kojih prema izjavi ministra bezbjednosti Mektića treba da dođe 45.000-50.000 u BiH.

Prema teško provjerljivim obavještajnim podacima Mađarskih obavještajnih službi 35 miliona migranata je u pokretu iz Afrike i Azije ka Evropi, a koji će broj proći Balkanskom migrantskom rutom teško je procijeniti.

Generalno rečeno, istraživanja u Njemačkoj su pokazala da su ovi migrant-ski talasi praćeni nepoštovanje ljudskih prava izbjeglica, došlo je do porasta kse-nofobije i nacionalizma, prag tolerancije prema migrantima je do sada bio veoma nizak. Slična situacija je i u BiH, s tim da je neravnomjerno raspoređen teret migrantske krize i najviše je opterećen Unsko-Sanski kanton. Takođe, Bosna i Hercegovina nije se snašla u različitim mogućnostima rješavanja pitanja ilegal-nih migranata, (readmisija i dr., socijalizacija onih koji su se izjasnili za ostanak u BiH), parcijalno je primjenjivala međunarodne standarde u ovoj oblasti. Viši nivoi vlasti u BiH neće i ne žele da vide migrante, a oni su realnost na terenu...

4. REZIME

Bosna i Hercegovina i ostali dijelovi bivše SFRJ su bili u vjekovnim mi-gracijama, a posljednja unutrašnja migrantska kretanja u BiH su posljedica rata i za rezultat su imala odlazak stanovništva BiH u preko 100 država svijeta, te pomjeranja stanovništva prema prostorima njihovog većinskog naroda, čime su se stvorile relativno homogene nacionalne zajednice u kantonima i entitetima.

Što se tiče spoljnih migracija, možemo zaključiti da je BiH samo tranzitna zemlja na putu migranata do zapadne Evrope, međutim zbog kršenja globalnog princip slobode kretanja ljudi, roba i ideja od strane pojedinih država (Mađar-ske, Hrvatske i Slovenije), koje su podigle žičane ograde na svojim granicama, dio migranata i izbjeglica se zadržao protivno svojoj volji u BiH.

BiH je nespremno i neorganizovano dočekala migrantsku krizu i pojedini dijelovi BiH nisu spremni primiti migrante na svoju teritoriju. Glavni teret izbjeg-ličke krize pao je na Unsko-Sanski kanton.

BiH nema tačne podatke o broju migranata, što pokazuje da imamo insti-tucije koje ne rade kvalitetno svoj posao, te da nemamo efikasan sistem bezbjed-nosti, a da sa druge strane imamo krizu ljudskih, finansijskih i materijalno-teh-ničkih resursa i normativnog okvira za rad organa i javnih službi u BiH u procesu rješavanja migrantske krize. Zajednički organi BiH nemaju kapacitet i autoritet odlučivanja po pitanju migracija tako da se može reći da ovaj proces ide prilično stihijno uz djelovanje lokalnih organa vlasti, te inicijative IOM-a i UNHCR-a.

Migrantska kriza u BiH je prouzrokovala ekonomske, bezbjednosne, socijalne, humanitarne, sociološke i druge probleme koji bi trebali biti predmet sveobuhvatnih istraživanja i rješavanja.

BiH je žrtva brojnih neprincipijelne aktivnosti i uslovljavanja pojedinih zemalja EU oko postupanja sa migrantima, koje žele teret migracija prebaciti na države u kojima migranti borave, a dobro je poznato da su im oni poželjeli dobrodošlicu. Većina migranata su ekonomski migrant.

Postoji mogućnost i opasnost da BiH postane evropska izbjeglička destinacija jer je najslabija karika na Balkanskoj migrantskoj ruti, a zbog evropskog nejedinstva u rješavanja migrantske krize i drugi problema unutar EU.

Futuristički posmatrano, može nam se desiti da BiH u budućnosti ne bude više samo država Bošnjaka, Srba i Hrvata, već i nekih drugih migrantskih naroda koji će biti tu nastanjeni voljom velikih i moćnih.

LITERATURA:

1. Pašalić S., (2012). *Demografski gubici u Bosni i Hercegovini (1991-2011)*, Republički centar za istraživanje rata, ratnih zločina i traženje nestalih lica, Grafid: Banja Luka.
2. BOŠNJOVIĆ, I. (1990). Demografska crna jama – nova zamka industrijskog društva. Sarajevo:
3. Veselin Masleša.
4. BOŠNJOVIĆ, I. (1999). *Bosna i Hercegovina – demografska bajka*. Sarajevo: Međunarodni Forum Bosna.
5. *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991.godine* Prvi rezultati za republiku i po opštinama, Bilten br. 219. Federalni zavod za statistiku, Sarajevo.
6. Stanovništvo u republici, uporedni pregled rezultata popisa 1971., 1981., 1991. godine, Bilten br. 265. Federalni zavod za statistiku, Sarajevo.

Internet izvori:

<http://hr.n1info.com/Regija/a415607/Vlasti-u-BiH-imaju-razlicite-podatke-o-broju-ilegalnih-migranata.html> .

<http://www.msb.gov.ba>

<http://sps.gov.ba>

<http://vladausk.ba/v4/index/ministarstvo-unutrasnjih-poslova/6>

FINANSIJSKA KONTROLA I NADZOR U FUNKCIJI JAČANJA SISTEMA BEZBJEDNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

FINANCIAL CONTROL OVERSIGHT IN THE FUNCTION OF STRENGTHENING NATIONAL SECURITY SYSTEM OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Doc. dr. sci. krim. Mario Karadža, dipl.inž.saobraćaja²⁸

Mr. Mirko Miličević, dipl.ekonomista²⁹

Saša Čolić, dipl. menadžer³⁰

UDK 351.74/.76:657.632(497.6)

Pregledni rad

Apstrakt: *Vrijeme u kojem živimo odlikuje izrazito visok nivo turbulencija koji se prenosi na svaku organizaciju u određenom obimu. Gotovo da ne postoji niti jedna oblast društvenog života koja nije u uskoj vezi sa finansijskim poslovanjem. Jedna od osnovnih karakteristika savremenog načina poslovanja je velika količina finansijskih sredstava koja se nalazi u opticaju. Uređenost finansijskih tokova i finansijska disciplina su jedne od bitnih osobina zemalja koje imaju uređenu ekonomiju. Najuređenije ekonomije svijeta se suočavaju sa određenim devijacijama u finansijskoj oblasti izraženih kroz određene utaje poreza, izbjegavanja plaćanja poreza, poreskim prevarama, i slično.*

Međutim, kontrolni mehanizmi nastoje da sve oblike zloupotreba u finansijskom sektoru potpuno ili u najvećem obimu spriječe, svodeći ih na razumni minimum koji ne pričinjava značajniju ulogu za normalno i stabilno funkcionisanje fiskalnog, a samim tim i ekonomskog sistema države u cjelini.

Bosna i Hercegovina je država kod koje još nije završen tranzicioni proces, gdje državne institucije nisu profunkcionisale u punom svom kapacitetu iz razloga što, u prvom redu, nisu naišle na poštovanje od strane onih koji bi ih trebali štiti na način da u prvom planu bude zaštita državnih interesa, a ne pojedinačnih nacionalnih interesa ili, pak, što je još gore interesa pojedinaca. Država je izložena udarima od strane moćnih pojedinaca i politika, koje ne prezaju od toga da zanemare interese države onemogućavajući jačanje državnih kapaciteta u borbi protiv sive ekonomije, privrednog kriminala, utajama poreza, poreskim prevarama i drugim nezakonitim radnjama ispoljenih od strane pojedinaca i grupa koje svojim postupcima i radnjama svjesno, u manjoj ili većoj mjeri, prave direktan udar na ekonomiju zemlje.

28 EVROPSKI DEFENDOLOGIJA CENTAR za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Banja Luka i Visokoa škola UNION U MOSTARU.

29 Poreska uprava Republike Srpske.

30 Zaposlen u privatnoj ugostiteljskoj kompaniji.

Otuda je posebno izražena potreba za jačanjem kontrolnih organa u pogledu vršenja nadzora u finansijskom i fiskalnom sektoru, na njegovim svim nivoima, od najnižeg to najvišeg, kao i saradnja sa svim drugim državnim organima i institucijama (sudovima, tužilaštvima, policijskim agencijama) koje se bave sprječavanjem djelovanja organizovanih grupa i pojedinaca u domenu pranja novca, finansijskim i carinskim falsifikatima i prevarama. Finansijska kontrola i nadzor treba da obuhvate sve društvene segmente, bez izuzetka. Posebno treba jačati preventivni vid djelovanja na svijest građana o potrebi jačanja finansijske discipline, jer samo finansijski jaka država može biti garant finansijski jakog i stabilnog svakog njenog građanina.

Ključne riječi: *poslovanje, finansije, ekonomija, država, tranzicija, kontrolni organ, nadzor.*

Abstract: *The time in which we live has been characterized by an extremely high level of turbulence that are partially transmitted to each organization. Financial operations have been closely related to almost all areas of social existence. Large amounts of financial means have been circulating throughout modern business and therefore are recognized as one of its basic features. Well organized structure, discipline as well as the flow of financial means are significant features of economically-strong countries that continually confront deviations within financial authorities such as tax evasion, avoidance of taxes, tax fraud and alike. The major function of existing control mechanisms is to confront and neutralize irregularities within financial sector as they appear, act preventively and reduce their influence to the acceptable minimum that does not pose significant threat to normal functioning and stability of fiscal and national economic system.*

The transition process, in which BiH national institutions are not able to function in full capacity, has not completed yet. The subjects whose basic responsibilities point to protecting national over individual interests, have been conducting noticeable different practice. The nation has been largely exposed to shocks by powerful individuals and politics that oppose national interests and weaken national capacities combatting black economy, economic crime, tax evasion, tax fraud and alike. The perpetrators of aforementioned illegal activities are presenting a direct impact on the national economy.

Therefore, the competent authorities must be strengthened in order to establish and maintain continual control of all levels within financial and fiscal sector as well as to establish effective cooperation with other government bodies and institutions (courts, prosecutors and police agencies) gathered to prevent and combat illegal activities of organized groups and individuals i.e. money laundering, financial frauds, customs' frauds and counterfeiting. By all means, financial control and monitoring should cover all social segments with no exception. The special attention must be particularly devoted to public awareness about strengthening the financial discipline for only strong economies are able to give solid financial foundation for its residents.

Keywords: *business, finance, economics, government, transition, control authority, control.*

1. UVOD

Osnovu poslovanja svake poslovne organizacije predstavlja finansijsko poslovanje koje se pojavljuje kao metod i instrument finansijskog upravljanja. Finansijska kontrola predstavlja praćenje, ispitivanje, ocjenjivanje i korigovanje procesa realizacije tih planova. Ova vrsta kontrole ima dva aspekta: 1) *eksterni*, i b) *interni*. Interna kontrola označava skup mjera koje preduzima menadžment u smislu ostvarivanja poslovnih ciljeva. Preduzeće ne bi smjelo propuštati svoj budući razvoj stihiji, trebalo bi nastojati da ga zasniva na dobrom projektovanju (kratkoročnom, srednjoročnom i dugoročnom) svih svojih pojedinačnih vrsta aktivnosti i njegove individualne reprodukcije.

Poseban segment finansijskog menadžmenta predstavlja finansijsko planiranje. Finansijsko planiranje se sastoji od čitavog niza poslovno-materijalnih planova (nabavke, proizvodnje, prodaje, kadrova, uvoza, izvoza, unutrašnjeg transporta, investicija, itd.). Ovaj vid planiranja se javlja kao metod i instrument finansijskog upravljanja, jer ono treba vrijednosno da sintetizuje i uskladi sve naturalno iskazane materijalne planove, odnosno da od svih njih napravi jedinstvenu cjelinu. Objektivno koncipiran i stručno urađen finansijski plan bi, u svakom slučaju, trebao predstavljati sigurnu polaznu osnovu za odvijanje svih, unaprijed planiranih, aktivnosti u svakoj organizaciji, koje su prilično složene.

Finansijsko planiranje predstavlja predviđanje, odnosno unaprijed projektovano usmjeravanje, usklađivanje i raspoređivanje elemenata finansijske funkcije preduzeća. Za razliku od poslovnog i računovodstvenog planiranja, ono ima za predmet planiranje finansijskih tokova, kao i finansijskih struktura i konstrukcija.

Povezanost planiranja i kontrole je stoga neminovna, jer ona u stvari predstavlja provjeru, nadzor i odstranjivanje svih oblika odstupanja u realizaciji tih planova. Kontrola ne bi, po teotijskim načelima, predstavljati izraz nepovjerenja, nego pomoć u svakodnevnoj praksi kao bi se eliminisali svi negativni efekti lošeg finansijskog poslovanja. Menadžment svake poslovne organizacije neprekidno se suočava sa potrebom donošenja blagovremenih i cjelishodnih poslovnih odluka, a sve u vezi sa ostvarivanjem poslovnih ciljeva. Najvećim dijelom donošenje odluke od strane menadžera i menadžmenta zasniva se na podacima i informacijama iz računovodstvenog informacionog sistema. Mjere koje su u funkciji obezbjeđivanja zakonitog finansijskog poslovanja, mogu se grupisati u nekoliko kategorija, i to: a) zaštita imovine (sredstava) od pretjeranog trošenja, b) obezbjeđenje pouzdanosti računovodstvenih podataka, c) poštovanje dosljednosti realizacije poslovne politike u svim dijelovima poslovne organizacije, d) ocjenjivanje rada poslovne jedinice, e) ocjenjivanje rada zaposlenih, i f) ocjenjivanje rada menadžmenta. Vrste administrativne kontrole su: a) administrativna i b) računovodstvena kontrola.

Interni nadzor uključuje sve mere pažnje usmjerene na sprječavanje grešaka prekomjernih troškova i prevare, provjerava i obezbjeđuje pouzdanost informacija. Ključni zadatak internog nadzora jeste kontrola svih dijelova poslovne organizacije da li dosljedno redukuju poslovnu politiku usvojenu na početku poslovnog perioda, kao i da o tome podnose informaciju menadžmentu poslovne organizacije. U situacijama kada slobodno tržište djeluje sa svim svojim mehanizmima, do izražaja dolazi uloga internog nadzora. Dodatni razlozi za uspostavljanjem sistema internog nadzora su: a) pojačano prisustvo neloyalne konkurencije, b) povećan rast korupcije u svim društvenim sferama, c) erozija poslovnog morala, d) u određenoj mjeri nekompetentnost i neznanje finansijskog kadra. Sistem internog nadzora čine: a) interna kontrola, kao dominantni element finansijske kontrole, i b) interna revizija.

Osnovni zadatak interne kontrole je kontrola pridržavanja osnovnog poslovnog plana i poslovne politike u analiziranom poslovnom periodu. Suština internog nadzora je da ga ne može vršiti samo jedna osoba od njenog početka do kraja zbog mogućnosti pojave zloupotrebe i poslovne prevare. Interni nadzor, u pravilu u svakoj poslovnoj organizaciji treba da vrše: a) upravni odbor, b) nadzorni odbor, c) menadžment, d) interni revizori, i e) ostalo zaposleno osoblje. Interna kontrola se sprovodi od strane revizora, i to kroz dvije faze: a) fazu studiranja, i b) fazu ocjenjivanja. Faza studiranja podrazumijeva da revizor pribavi potrebne dokaze koristeći raspoložive forme, i to: a) standardne upitnike za internu kontrolu, b) tekstualno prikazivanje, i c) šematsko prikazivanje. Nakon toga daje se ocjena i sačinjava izvještaj. Finansijska kontrola može biti: a) preventivna, i b) naknadna. Specifičnosti preventivne kontrole su da se na osnovu prikupljenih informacija o tome kakve poslovne radnje treba obaviti, na koji način i u koje vrijeme, javlja mogućnost da se u slučaju negativne ocjene takve radnje mogu u potpunosti spriječiti, ili, pak, ako je radnja već započeta, tok izvršavanja te radnje može se obustaviti. Naknadnom kontrolom, a na osnovu pribavljenih informacija, mogu se sagledati nedostaci u utvrđivanju i sprovođenju finansijske politike u nekom proteklom vremenskom periodu. Saznanja dobijena nadležni organi, u pravilu, koriste kao osnov za donošenje poslovnih odluka o budućim poslovima, kao i u svrhu korekcije već obavljenih poslova, odnosno radi otklanjanja njihovih posljedica, ukoliko data situacija to zahtijeva.

2. FINANSIJSKA KONTROLA

Finansijska kontrola je aktivnost značajna za svaku organizaciju i za funkcionisanje privrednog sistema jedne zemlje. Kontrola treba da bude stalna, sistematska i zasnovana na naučnim osnovama. Bez kontrole došlo bi do krupnih poremećaja u funkcionisanju poslovne organizacije i privrednog sistema. U savremenim uslovima privređivanja finansijska kontrola ima veliki značaj. Od

kvaliteta upravljanja poslovnim finansijama i pouzdanosti finansijske kontrole zavisi da li će se preduzeće uspješno razvijati, stagnirati ili propasti. Svrha finansijske kontrole je provjeravanje usklađenosti finansijskog poslovanja sa utvrđenim ciljevima poslovanja i sa propisima koji regulišu poslovanje poslovne organizacije, a odnosi se na kontrolu finansijskog poslovanja pojedinačne poslovne organizacije, kao i na kontroli finansijskog sistema u cjelini.

Poslovna aktivnost i finansijsko poslovanje poslovne organizacije reguliše se mnogim zakonima, uredbama, odlukama i rešenjima koje donose organi vlasti i uprave. Svi ovi zakonski i podzakonski propisi, kao i brojna finansijska i računovodstvena načela i standardi, regulišu poslovanje poslovne organizacije. U suštini, navedeni propisi se mogu razvrstati u sljedeće grupe: 1) Finansijske, 2) Računovodstvene, 3) Poreske, 4) Trgovinske i spoljnotrgovinske, i 5) Devizne propise.

Kontrola finansijskog poslovanja (finansijska kontrola) u poslovnoj organizaciji je onaj vid društvene i interne stručne kontrole čiji su zadaci: praćenje, ispitivanje, ocjenjivanje i korigovanje svih poslova koje obavlja finansijska funkcija u njoj. Predmet finansijske kontrole je cjelokupno finansijsko poslovanje organizacije. To u praksi znači da ona treba da podvrgne svome ispitivanju i ocjenjivanju sljedeća poslovna područja u poslovnoj organizaciji: 1) blagajničko poslovanje, 2) finansijsko knjigovodstvo, 3) poslovanje sa bankama, 4) proces finansiranja investicija (kontrola investicionih zajmova), 5) proces finansiranja redovnog poslovanja (kontrola kratkoročnih kredita), 6) korištenje deviznih kredita, 7) korištenje finansijskih inostranih kredita, 8) korištenje zajedničkih ulaganja, 9) proces samofinansiranja (korištenje dobiti i amortizacije), 10) načine međunarodnih plaćanja (u stranoj valuti), 11) proces novčanih finansiranja poslovnih partnera, 12) proces robnih finansiranja poslovnih partnera, i 13) proces poslovanja na finansijskom tržištu.

Finansijska kontrola se može sagledati kroz dva aspekta, i to: 1) eksterni, i 2) interni. Eksternu finansijsku kontrolu obavljaju sljedeći državni organi: 1) tržišne inspekcije, 2) devizne inspekcije, 3) bankarske kuće, 4) carinska kontrola, 5) Centralna banka Bosne i Hercegovine. Internu finansijsku kontrolu vrše, interni revizori ili, pak, finansijski kontrolori koji ovu funkciju obavljaju u sklopu integralne, interne kontrole poslovanja. Inače, za internu finansijsku kontrolu važe sve karakteristike kompleksne interne kontrole, kao što su: a) da je tekuća, b) da je parmanentna, c) da je iznenadna, d) da je simultana, e) da je konstantna, f) da je odgovorna, itd.

Na osnovu iznesenog, *finansijska kontrola* predstavlja provjeravanje usklađenosti finansijskog poslovanja sa utvrđenim ciljevima poslovanja i sa propisima koji regulišu poslovanje poslovne organizacije. Ona se odnosi na kontrolu finansijskog poslovanja pojedinačne poslovne organizacije, kao i na kontrolu finansijskog sistema u cjelini.

3. INTERNA KONTROLA I NADZOR

Najvažniji i osnovni oblik kontrole u poslovnoj organizaciji, s obzirom na njen karakter, predstavlja interna kontrola, koja nije samo važna za vođenje računovodstvenih i finansijskih evidencija poslovne organizacije, već i za upravljanje poslovnom organizacijom. S obzirom na navedeno, za interne kontrole su zainteresovani skoro svi, od eksternih revizora do uprave, borda direktora, akcionara velikih javnih kompanija, pa do same države. Prema ISA 400, sistem interne kontrole podrazumijeva sve politike i postupke interne kontrole koje je usvojila uprava neke poslovne organizacije kako bi joj pomogli u postizanju cilja uprave vezanog za obezbjeđenje, koliko je to u praksi izvodljivo, redovnog i efikasnog obavljanja njenog poslovanja, uključujući poslovanje politike uprave, zaštitu sredstava, sprječavanje prevare i greške, tačnost i kompletnost računovodstvenih evidencija i blagovremenu pripremu pouzdanih finansijskih informacija za potrebe menadžmenta u cilju donošenja ispravnih poslovnih odluka.

U sve poslovne aktivnosti poslovne organizacije utkan je sistem interne kontrole i njegovo postojanje je usko vezano za obavljanje poslovne djelatnosti. Efikasno poslovanje, finansijsko izvještavanje i usklađenost su tri osnovne kategorije ciljeva menadžmenta poslovne organizacije. Ciljevi kontrole operacija i aktivnosti redovnog poslovanja su precizne informacije radi donošenja internih poslovnih odluka i zaštite sredstava. Adekvatno izvršene interne kontrole služe za zaštitu fizičkih sredstava, nematerijalnih sredstava, važnih dokumenata i evidencija kompanije. U suprotnom, može doći do otuđenja, zloupotreba ili, pak, uništavanja istih. Sve poslovne organizacije imaju obavezu da poštuju važeće propise, pa tako i propise iz domena finansijske oblasti. Zakonitost donešenih odluka iz te, finansijske sfere, nadzire i kontroliše, uslovno rečeno finansijska kontrola, odnosno organa nadležan za poslove finansijske kontrole u poslovnoj organizaciji.

Odgovornost za sprovođenje interne kontrole unutar poslovne organizacije snosi: a) upravni odbor, b) menadžment, c) interni revizor, i d) ostalo zaposleno osoblje. Prema opisu poslova, najodgovornija osoba u poslovnoj organizaciji za sprovođenjem internih kontrola trebalo bi da je izvršni direktor poslovne organizacije usmjeravajući aktivnosti i dajući direktive i radne zadatke, kao i nadgledanje nad izvršavanjem dodijeljenih radnih zadataka. Jednostavnija definicija internih kontrola definiše interne kontrole kao skup mjera koje preduzima menadžment u smislu ostvarivanja poslovnih ciljeva. Navedene mjere se mogu definisati i ujedno grupisati na sljedeći način: a) *zaštita imovine (sredstava) od pretjeranog trošenja, neefikasne upotrebe i mogućih prevara*, b) *obezbjeđenje pouzdanosti računovodstvenih podataka*, c) *dosljedna realizacija poslovne politike u svim dijelovima privrednog društva*, i d) *ocjenjivanje rada sektora, zaposlenih i menadžmenta*.

Osnovni zadatak internog nadzora bio bi da informiše i uvjeri menadžment da se svi dijelovi poslovne organizacije pridržavaju osnove poslovnog plana i poslovne politike u analiziranom poslovnom periodu. Interna kontrola je, zapravo, svojevrsni studij računovodstvenog sistema koji sadrži raznovrsnost i bogatstvo evidencija, izvještaja, dokumenata i postupaka o poslovnim transakcijama o poslovnoj organizaciji. Interna kontrola se sastoji od pet međusobno povezanih komponenti, i to: a) kontrolisanog okruženja, b) procjene rizika, c) kontrolne aktivnosti (procedure), d) informacija i komunikacija, i e) nadgledanja i praćenja. Da bi bila sposobna informisati menadžment poslovne organizacije o tome da li svi segmenti te iste poslovne organizacije djeluju u skladu sa politikama i planovima menadžmenta, interna kontrola mora da bude organizaciono i ciljno struktuirana.

4. VRSTE INTERNE KONTROLE

4.1. Osnovni pojmovi i definicije

Djelovanje interne kontrole s analitičke tačke gledišta se može podijeliti na dvije široke kategorije nadzornog djelovanja, i to: a) *administrativnu kontrolu*, i b) *računovodstvenu kontrolu*. Obje ove kontrole su, zapravo, funkcije menadžmenta (upravljanja), a najčešća poslovna situacija je takva da se prepliću. Iz dosadašnje prakse se može izvući zaključak da se u velikoj većini slučajeva prepliću, što znači da je jako teško povući preciznu granicu između njih. U postupku revizije, naročito kada se radi o eksternoj reviziji, revizor se mnogo više bavi internom računovodstvenom nego administrativnom kontrolom. Iz navedenog razloga, težište u daljim razmatranjima će biti na internoj računovodstvenoj kontroli. Administrativna interna kontrola se odnosi na aktivnosti koje nisu direktno finansijskog karaktera, sa osnovnim zadatkom da obezbijedi efikasnost u poslovanju i da se to poslovanje u svim sektorima i odjeljenjima poslovne organizacije odvija u skladu sa proklamovanim poslovnim politikom. Efikasne administrativne interne kontrole imaju uticaja na uspješnost poslovanja poslovne organizacije, jer obezbjeđuju stabilan ritam personalnog servisiranja poslovne aktivnosti i ostavljaju utisak bezbjednosti kod poslovnih partnera.³¹

Računovodstvena, odnosno finansijska kontrola uključuje finansijske aktivnosti i obuhvata organizaciju, metodologiju i evidenciju s ciljem obezbjeđivanja zaštite sredstava i vjerodostojnosti finansijskih izvještaja, a koncipirana je na taj način da pruži pouzdane dokaze, i to: 1) da su transakcije obavljene prema ovlaštenjima menadžmenta, 2) da su transakcije evidentirane na taj način da je, u prvom redu, omogućeno sastavljanje finansijskih izvještaja (u skladu sa

³¹ Prilagođeno prema Priručniku za internu reviziju sa standardima interne revizije u Bosni i Hercegovini, str. 26.

opšteprihvaćenim računovodstvenim principima ili drugim kriterijumima koji se odnose na te izvještaje), 3) da je obezbijeđeno prikladno iskazivanje vrijednosti sredstava, 4) da je pristup i raspolaganje sredstvima dopušteno samo po ovlaštenju menadžmenta, 5) da je knjigovodstveno stanje sredstava upoređivano sa postojećim stanjem u odgovarajućim intervalima, i 6) da su preduzimate adekvatne mjere u pogledu utvrđenih razlika (manjkova i viškova).³²

O internoj računovodstvenoj kontroli se može govoriti i kao o internoj finansijskoj kontroli, kao što je to slučaj u Cadbury izvještaju (*Cadbury Report*), koji internu kontrolu definiše kao kompletan sistem kontrole, finansijskih i drugih, ustanovljenih da pruže razumno uvjerenje o efikasnosti i uspješnosti poslovanja, internoj finansijskoj kontroli i usklađenosti sa zakonima i propisima. Naknadni izvještaj Cadbury komiteta o internoj kontroli i finansijskom izvještavanju, je definisao internu finansijsku kontrolu kao, interne kontrole koje su ustanovljene da bi pružile razumno uvjerenje o zaštiti sredstava od neovlaštene upotrebe ili prodaje i o vođenju odgovarajućih računovodstvenih evidencija i pouzdanosti finansijskih informacija koje se koriste unutar poslovne organizacije ili se objavljuju.³³

Da bi interni nadzor mogao odgovoriti svojoj nadzornoj funkciji (da informiše menadžment o tome da li se poslovne aktivnosti poslovne organizacije realizuju prema utvrđenom planu), moraju mu se stvoriti na uvid elementi za upoređivanje. Svaka poslovna transakcija treba da prođe kroz četiri odvojene faze: 1) u prvoj fazi treba da bude označeno ko odobrava transakciju, 2) u drugoj fazi, transakcija treba da bude odobrena (parafirana), 3) u trećoj, treba da bude izvršena, i 4) u četvrtoj, slijedi evidentiranje.³⁴

Pravilno razdvajanje dužnosti i odgovornosti predstavlja snažan element nadzora, ili, konkretno, poslovnu transakciju diferenciranu u navedene četiri faze ne smije provoditi jedna osoba od početka do završetka. Drugim riječima, pomenute faze imaju kontrolnu ulogu, tako da osoba odgovorna za sljedeću fazu transakcije kontroliše rad izvršen u prethodnoj fazi, a kontrolni učinak se sastoji u tome što se eventualne greške mogu otkriti, i otkloniti prije završetka

³² Isto, str. 26-27.

³³ Analizirajući definiciju finansijske kontrole, dolazi se do prostog zaključka da se finansijska kontrola ne bavi parametrima uspješnosti poslovne organizacije (isključuje se pitanje uspješnosti poslovanja, vrijednosti novca i usklađenosti sa zakonskom regulativom). U poslovnoj praksi, razmatranje efikasnosti interne finansijske kontrole može zahtijevati i razmatranje određenih kontrola poslovanja i usklađenosti, koje se odnose na aktivnosti koje imaju ili bi mogle imati potencijalno značajan finansijski uticaj na istinit i objektivan prikaz finansijskih izvještaja.

³⁴ Prilagođeno prema Priručniku za internu reviziju sa standardima interne revizije u Bosni i Hercegovini, str. 27.

transakcije. Procedura odvijanja transakcije sadrži elemente kontrole.³⁵

Po prethodnoj analogiji, svako odjeljenje prima pismeni dokaz o tome šta se dogodilo u prethodnoj fazi, pregleda dokumente koji prate transakciju i uvjerava se da su prethodne radnje korektno obavljene. S tim u vezi, ako, na primjer, odjeljenje kredita nije odobrilo kupca, onda odjeljenje otpreme neće izvršiti isporuku. U završnoj fazi djeluje računovodstvo i evidentira prodaju kada primi pisane dokaze: porudžbinu kupca, odobreni kredit, otpremnicu i fakturu. Nadzor insisitra na primjeni principa nespojivosti (inkompatibilnosti), dužnosti i ovlaštenja. Glavna tačka nespojivosti nalaže da lica koja imaju pristup sredstvima nemaju pristup računovodstvenim evidencijama, čime se sprječavaju mogućnosti za različite mahinacije.³⁶

Iz prethodnog se logično može postaviti pitanje, da li postoji standardizovani sistem interne kontrole koji bi odgovarao potrebama svih organizacija uslovljeno individualnim determinantama (vrsta djelatnosti, veličina, lokacija, i slično). Osnovni faktori, od kojih zavisi kvalitet interne kontrole, posebno u velikim poslovnim organizacijama su sljedeći, i to³⁷:

- a) Organizaciona struktura poslovne organizacije,
- b) Adekvatna računovodstvena struktura,
- c) Interna revizija, i
- d) Kadrovi.

4.2. Ograničenost interne kontrole u sprječavanju pronevjera

Značajnu prepreku za obavljanje prevara i pronevjera, u svakom slučaju, predstavlja snažna i dobro organizovana interna kontrola, koja, ipak, nije u stanju da ih u potpunosti spriječi i eliminiše. Velike su mogućnosti da dođe do pronevjera i u slučajevima kada poslovna organizacija ima adekvatan sistem interne kontrole, i pored toga što se svake godine podvrgava eksternoj finansijskoj reviziji. Obim interne kontrole, koji poslovna organizacija može da primijeni u najvećoj mjeri zavisi od raspoloživih finansijskih sredstava za te namjene. Uspostavljanje i održavanje takvog sistema interne kontrole kojim bi se u cijelosti onemogućile prevare, koštao bi znatno više nego što bi iznosili gubici od tih pronevjera. Međutim, čak i da je ustanovljena i sprovedena i najjednostavnija i najjeftinija interna kontrola, uprkos pomenutom ograničenju, mnoge prevare do kojih dolazi u praksi mogle su biti spriječene ili blagovremeno otkrivene³⁸.

³⁵ Isto, str. 26-27.

³⁶ Isto, str. 28.

³⁷ Isto, str. 28.

³⁸ Isto, str. 29.

4.3. Ispitivanje interne kontrole od strane revizora

Revizor u prvoj fazi rada ispituje i ocjenjuje postojeće interne kontrole u poslovnoj organizaciji. Obim i pravac revizije diktira, upravo, navedeno ispitivanje i ocjenjivanje. Sve poslovne transakcije koje su izvršene u toku kalendarske godine, pa i većinu njih, revizor nije u mogućnosti da provjeri. Nakon sprovedene analize internih kontrola, revizor će odrediti obim svoje kontrole. Provjeru pozicija u bilansu stanja i bilansu uspjeha revizor će izvršiti, ako se ispostavi da je sistem interne kontrole poslovne organizacije adekvatan, metodom testiranja i uzorka, koja bazira na pretpostavci da će ispitivanja dijela knjiženja ili drugih relevantnih podataka, otkriti iste osobenosti kao i ispitivanje svih pozicija. Kao posebna cjelina, od koje je potrebno ispitati reprezentativan broj pozicija, smatra se svaka kategorija transakcija ili računa.

Polazeći od osnovne činjenice da je adekvatan sistem interne kontrole glavni faktor u reviziji koju vrši eksterni revizor, postavlja se pitanje šta on treba da preduzme ako utvrdi da interna kontrola ima ozbiljnih nedostataka. Detaljnom provjerom svih knjiženja na računima, kao i svih transakcija, teorijski gledano, revizor može nadoknaditi nedostatak interne kontrole, ali bi takav postupak bio nepraktičan sem ako se ne radi o sasvim malim poslovnim organizacijama. Da bi revizor ustanovio da finansijski izveštaji u velikim preduzećima na korektan način odražavaju finansijsku situaciju i rezultate poslovanja preduslov je postojanje adekvatne interne kontrole. Ispitivanje interne kontrole od strane revizora sastoji se iz dvije faze, i to: A) ispitivanja, i B) ocjenjivanja. U prvoj fazi revizor pribavlja sve raspoložive dokaze o karakteru sistema interne kontrole i načinu na koji ona funkcioniše, a u drugoj fazi ocjenjuje dobre strane i slabosti sistema i proširuje svoj program revizije s ciljem nadoknađivanja, odnosno kompenziranja nedostataka interne kontrole. Ako realno sagledamo drugu situaciju, a to je u slučaju da se radi o oblastima gdje je interna kontrola moćna ili izuzetno moćna, za očekivati je u načinu prilaza samoj kontroli, obuhvatu i detaljnosti iste, da revizor svoje postupke ograniči, na osnovu dostupnih finansijskih izvještaja, na minimum.

U prvoj fazi, fazi studiranja, revizoru su prilikom utvrđivanja karaktera interne kontrole organizacije, u praksi, na raspolaganju tri forme, tj. metode (pojedinačne ili simultane), i to: a) standardni upitnici za internu kontrolu, b) tekstualno prikazivanje, i c) šematsko ili grafičko prikazivanje. Upitnici za internu kontrolu predstavljaju tradicionalnu formu ispitivanja i upoznavanja postojećeg sistema interne kontrole u organizaciji. Za potrebe velikih i poznatih organizacija, upitnike za utvrđivanje obima kontrole, sačinile su ovlaštene revizorske kuće.

Standardna forma upitnika, koja je nastala na osnovu dugogodišnjeg iskustva sa standardnim upitnicima za internu kontrolu, mora da ispunji standarde, i to:

A/ da obezbijedi indikaciju izvora informacija koje su neophodne za odgovor na svako pitanje iz upitnika i provjeru, ako je potrebno,

B/ da obezbijedi razlikovanje između krupnih i sitnih nedostataka u internoj kontroli i

C/ da obezbijedi dovoljno detaljan opis nedostataka u internoj kontroli koji omogućava sastavljanje pismenog izvještaja o tim slabostima.

U standardnim upitnicima za internu kontrolu su, najčešće, sačinjeni tako da su pitanja formulisana da odgovor „ne“ upućuje na to da u u sistemu interne kontrole postoje određene slabosti. Vodeće revizorske kuće, a najčešće i one manje značajnije, izbjegavaju korištenje upitnika, ili ih potpuno eliminišu u postupcima ispitivanja stanja sistema interne kontrole. Razloga za to ima mnogo, a posebno se izdvajaju sljedeći: a/ uzastopno prepisivanje odgovora iz upitnika iz prethodnih perioda kontrola, b/ mehaničko ispunjavanje „da“ i „ne“ odgovora, a da se isti nisu razumjeli ili se, pak, problem nije „studirao“, i c/ tretiranje upitnika kao cilja, a ne kao sredstva. Tekstualno opisivanje i prikazivanje poslovnih tokova, knjigovodstva i podjele dužnosti i odgovornosti koriste revizorske firme koje se više ne služe standardnim upitnicima za internu kontrolu. Pomenuto opisivanje navedenih objekata, obično obuhvata identifikaciju lica koje obavljaju određene funkcije i koja mogu da indiciraju na detalje u vezi sa načinom izvršenja zadatka. Nakon opisa postupka interne kontrole revizor može da sumira svoju ocjenuu klasifikujući svaki glavni dio sistema interne kontrole kao „dobar“, „zadovoljavajući“ ili „slab“. Jedan od postupaka koji se (pored standardizovanih upitnika i tekstualnog opisivanja), koristi u fazi studiranja interne kontrole je i šematsko (grafičko) prikazivanje sistema interne kontrole, a sastoji se u simboličkom prezentovanju sistema, odnosno serije sukcesivnih procesa. Revizoru će priprema ovakvih šema omogućiti da brzo ocijeni efikasnost interne kontrole i izbjegne detaljno studiranje deskriptivno opisanih postupaka ili dugačkih upitnika. Prilikom šematskog snimanja sistema interne kontrole osnovni princip se sastoji u tome da se šemom obuhvata samo određena vrsta poslovnih promjena koje imaju uticaja na formiranje i davanje revizorskog mišljenja o realnosti i objektivnosti finansijskih izvještaja preduzeća. Tehnika šematskog snimanja interne kontrole, pretpostavlja izradu posebne šeme za svaki zaokruženi sistem obrade poslovnih promjena ili najveći dio jednog takvog sistema.

Kao što je već navedeno, šematski snimak sistema interne kontrole treba da prikaže tokove dokumentacije u sklopu računovodstvenog sistema predmetnog preduzeća, pri čemu treba izbjegavati pravljenje isuviše detaljnih i prenatrpanih šema, jer informacije u šematskom (grafičkom) prikazu treba da budu ograničene na najvažnije aspekte računovodstvenog sistema i kontrola ugrađenih u računovodstveni sistem predmetnog preduzeća.

4.4. Dokumentovanje sprovedene interne kontrole

Nakon sprovedene (izvršene) interne kontrole, revizorske kuće u pravilu kada otkriju nedostatke sačinjavaju interni revizorski izvještaj kojeg upućuju kontrolisanom klijentu ili njegovom menadžmentu. U navedenom izvještaju, revizijom se daje stručno revizorsko mišljenje koje se sastoji od procjene kontrole (adekvatnost, primjena i efikasnost) komentara o poslovanju (varijacije u odnosu na prihvatljive standarde poslovne uspješnosti koje podržavaju procjenu kontrole).³⁹ Težište treba biti na nivou rezidualnog rizika: omjer u kojem postoji značajna mogućnost da se korporativni, organizacijski i poslovni ciljevi neće ostvariti u okviru prihvaćenih standarda i parametara poslovne uspješnosti. pravi izazov predstavlja smanjenje rezidualnog rizika na nivo koji je prihvatljiv svim interesnim grupama.⁴⁰

Nakon formulacije, procjene nalaza i donošenja stručnog revizorskog mišljenja, potrebno je odrediti nivo stručnog mišljenja i preporuke prema važnosti za revidirani proces. Kategorizacija revizorskog mišljenja evidentira se na način da se za svaki dio procesa na koji se odnosi pojedinačni nalaz navodi je li sistem internih kontrola u tom dijelu procesa zadovoljavajući ili nezadovoljavajući. Ovdje interni revizor daje stručno mišljenje o tome koliki je nivo sigurnosti da će interne kontrole u procesu, odnosno u pojedinim dijelovima procesa osigurati ostvarivanje poslovnog cilja procesa.⁴¹

Stručno revizorsko mišljenje o internim kontrolama može biti: a) zadovoljavajuće-pozitivno, b) zadovoljavajuće-uz manje značajne nedostatke, i c) nezadovoljavajuće-negativno s detaljnim pregledom nedostataka. Stručno revizorsko mišljenje o internim kontrolama ocijenjeno sa "zadovoljavajuće-pozitivno" je kategorija stručnog mišljenja koja podrazumijeva da je sistem internih kontrola u revidiranom procesu uspostavljen na visokom nivou koji osigurava minimiziranje potencijalnih rizika, čime doprinosi ostvarivanju postavljenih poslovnih ciljeva. Stručno mišljenje ocijenjeno kao "zadovoljavajuće-uz manje značajne nedostatke" podrazumijeva da je rukovodstvo uspostavilo sistem internih kontrola, međutim revizori su tokom obavljanja revizije uočili određene segmente koje je potrebno poboljšati. Ocjena stručnog mišljenja "nezadovoljavajuće-negativno s detaljnim pregledom nedostataka" podrazumijeva da sistem internih kontrola ima dosta slabosti, pri čemu će revizori dati stručno mišljenje da je sistem internih kontrola nezadovoljavajući navodeći nedostatke i njihove posljedice na poslovanje predmetnog subjekta.⁴²

39 Prema Priručniku za internu reviziju sa standardima interne revizije u Bosni i Hercegovini, str. 30.

40 *Isto*, str. 30.

41 Preuzeto iz Priručnika za internu reviziju sa standardima interne revizije u Bosni i Hercegovini, str. 30.

42 Prilagođeno prema Priručniku za internu reviziju sa standardima interne revizije u Bosni i Hercegovini, str. 30.

Izveštaj se najčešće sačinjava u formi pisma koje sadrži sugestije za otklanjanje uočenih nedostataka i istovremeno služi da minimizira obaveze revizora u slučaju da se kasnije otkrije velika prevara ili drugi ozbiljni gubici.

4.5. Vrste finansijske kontrole

Finansijski stručnjaci izdvajaju dvije vrste finansijske kontrole, i to: a) preventivna i b) naknadna.

Preventivna kontrola, kao prethodni nadzor, postavlja za cilj prije samog izvršenja namjeravanog posla, utvrđivanje činjenica u vezi sa izvršenjem toga posla i da se na osnovu informacija koje se tako pribavljaju ocijene da li se radi o smišljenom ili planskom postupanju. U pravu se to zove preduzimanje cjelishodnih radnji. S tog aspekta, preventivna kontrola se može koristiti kao metoda u upravljanju finansijama, jer se time obezbjeđuje da u planiranim poslovima nema necjelishodnosti. Preventivna kontrola se u savremenom poimanju kontrole smatra najefikasnijim oblikom kontrole, jer se na osnovu sprovedene preventivne kontrole dolazi do činjenica i informacija ne samo o tome kakve poslovne radnje treba obaviti, na koji način i u koje vrijeme, te se na osnovu istih može prosuđivati o pravilnosti i cjelishodnosti preduzetih radnji.

Najznačajniji doprinos preventivne kontrole ogleda se u tome što se davanjem negativne ocjene za neku radnju, praktično, sprječava mogućnost ponavljanja iste. Na ovaj način poslovanje organizacije funkcioniše bez nepravilnosti i bez bilo kakvih negativnih posljedica koje se mogu pojaviti kao rezultat nepravilnog poslovanja. Iz navedenih razloga, preventivnu kontrolu treba tretirati kao najefikasnijeg pomoćnika u upravljanju finansijama.

Preventivna kontrola kao neizostavni element finansijskog menadžmenta, odnosno upravljanja finansijama u svakom smislu sprječava nepravilne finansijske operacije, što u konačnom onemogućava nepravilno raspolaganje finansijskim sredstvima. Kontrolna funkcija je jedna od funkcija menadžmenta (upravljanja), pa tako i preventivna kontrola kao vrsta kontrole, kojom se obezbjeđuju informacije na osnovu kojih se mogu preduzimati korektivne radnje u finansijskim aktivnostima. Preventivna kontrola u finansijskom poslovanju je zapravo kontrola u okviru likvidature. Likvidaturom se obezbjeđuje obavljanje onih platnih operacija koje su u potpunosti ispravne. Sve platne operacije koje su verifikovane likvidaturom kao ispravne podrazumijevaju smišljeno plansko postupanje pri radu. Polazi se od pretpostavke da je kontrola već u prethodnom radu detaljno upoznata sa stvarnim kapacitetom i mogućnostima pojedinih sektora, službi ili odjeljenja. Na osnovu toga, kontrola može primjenom metoda upoređivanja da pruži informacije o tome da li su planirane veličine u okvirima mogućih veličina ili su ispod tih veličina, odnosno da li prelaze ove veličine. U slučajevima kada su iskazane veličine manje od objektivnih, što znači da postoje namjere ili nenamjere ili nenamjerne ili skrivene rezerve, kontrola je u stanju

da na ovo ukaže i da na taj način omogući njihovo objektiviziranje. na ovaj način se omogućava blagovremeno sprječavanje neobjektivnog ostvarivanja prebačaja plana i s tim u vezi ostvarivanje neophodnih preimućstava. pored toga, preventivnom kontrolom se stvaraju uslovi korištenja svih objektivnih postojećih kapaciteta i mogućnosti u onim slučajevima kada su skrivene rezerve nastale nenamjerno, usljed nedovoljno proučenog utvrđivanja postojećih kapaciteta. Može se zaključiti da preventivna kontrola obezbjeđuje uslove za objektivno utvrđivanje mogućih ciljeva i sredstava za njihovo ostvarivanje, stvara uslove za otklanjanje subjektivnih nedostataka i namjernih propusta u procesu sastavljanja poslovnih i finansijskih poslova, kao i za objektiviziranje svih skrivenih rezervi. Iz tih razloga, preventivna finansijska kontrola predstavlja jednu od aktivnosti fiskalnog menadžmenta.

Naknadna kontrola kao vrsta finansijske kontrole ima za cilj da nakon obavljenog posla utvrdi činjenice u vezi sa izvršenjem toga posla i da tako pribavljenim informacijama omogući donošenje zaključaka o tome da li je postupanje u vezi sa ispitivanim poslom bilo smišljeno i plansko, odnosno da li je obavljena radnja bila cjelishodna. Naknadna kontrola se u tom smislu može koristiti kao metoda upravljanja finansijama pošto omogućava da se na osnovu pribavljenih informacija sagledaju nedostaci u utvrđivanju i sprovođenju finansijske politike u proteklom periodu. Na osnovu tog saznanja nadležni organi koriste kao osnov za donošenje poslovnih odluka o budućim poslovima. Pored toga, nadležnim organima omogućeno je donošenje korektivnih odluka u svrhu korekcije već obavljenih poslova, kao i otklanjanja posljedica prouzrokovanih tim poslovima, ukoliko je to neophodno i moguće.

Od posebnog značaja je blagovremenost kontrolnih informacija, jer svaka informacija ima svoj kontrolni značaj imajući u vidu da daje podatke o načinu na koji je posao obavljen, te rezultatima koji su ostvareni. Međutim, ovdje je naročito bitno da se treba praviti bitna razlika između informacija koje dolaze od Organa koji obavlja i koji snosi odgovornost za pravilnost obavljenog posla i za na kraju krajeva ostvarene rezultate od onih informacija koje prezentuje poseban Kontrolni organ koji nije ni po kom osnovu bio zadužen za izvršenje posla, a posebno bio odgovoran za rezultate i posljedice. Kvalitet tih informacija koje služe za donošenje korektivnih odluka može se razlikovati, pa tako na primjer, informacije koje dostavlja Organ koji je posao izvršio, mogu u većoj ili manjoj mjeri biti rezultat subjektivnosti, odnosno mogu biti nedovoljno objektivne za donošenje poslovnih odluka u vezi sa budućim poslovanjem. Takve informacije u konačnom tumačenju i analizi, u datim uslovima, mogu imati samo relativnu vrijednost. Naknadna finansijska kontrola, s aspekta blagovremenosti, ima najveću slabost koja se ogleda u kašnjenju (docnji) i onemogućava pravovremeno dejstvo u smislu ispravljanja ili poništavanja učinjenih grešaka. Vodeći se principom da je svaka kontrola bolja od situacije kada nema nikakve, može se doći

do zaključka da je u svakom slučaju naknadna finansijska kontrola neophodna, iako *post factum* utvrđuje nepravilno i nedomaćinsko korištenje sredstava. Iz tog razloga, ova vrsta finansijske kontrole se vrši naknadno, a veliki broj autora iz ove oblasti, ovu vrstu kontrole nazivaju internom finansijskom revizijom.

4.6. Procjena rizika

Utvrđivanje svih sistema, ciljeva i drugih aktivnosti u organizaciji (budžetskom korisniku) predstavlja prvi korak koji se može napraviti isključivo uz pomoć i saradnju rukovodioca koji su upućeni u organizaciju i sistematizaciju poslovne organizacije. Nakon toga potrebno je izvršiti početnu procjenu rizika kako bi se odredili prioriteta vršenja revizija.⁴³

Procjena rizika koju vrše interni revizori je način za procjenu slabih tačaka sistema, čime će se osigurati argumenti za korištenje raspoloživih resursa revizije u dugoročnom periodu. Krajnji cilj je da se izvrši kategorizacija slabih tačaka sistema prema rangu rizika. rizici se često utvrđuju kroz razgovore sa rukovodiocima i zaposlenim, upitnike, kao i na osnovu iskustva i diskusija između samih revizora. Na osnovu toga, rukovodioc Službe interne revizije navedene aktivnosti treba predočiti rukovodiocu poslovne organizacije i predložiti ih na usvajanje, odnosno odobravanje.⁴⁴

Prilikom procjene vjerovatnoće neuspjeha, korisno je razmotriti kategorije rizika, a najčešće su one koje se mogu koristiti prilikom identifikovanja rizika sljedeće⁴⁵:

1. *Rizik vezan za reputaciju – negativan publicitet,*
2. *Operativni rizik – utiče na vezu između usluge i opšte javnosti, npr. u slučaju kašnjenja, prekida usluga,*
3. *Strateški rizik – utiče dugoročno na organizaciju,*
4. *Rizik vezan za propise,*
5. *Socijalni rizik – nastaje usljed promjena u demografskim, rezidentnim i socioekonomskim trendovima,*
6. *Rizik vezan za ugovore – u slučaju da se roba/usluge ne isporučuju sa odgovarajućim specifikacijama i po dogovorenoj cijeni,*
7. *Finansijski rizik – rizici koji imaju čistu finansijsku osnovu,*
8. *Rizik vezan za upravljanje – odnosi se na svakodnevne dužnosti i odgovornosti zaposlenih,*
9. *Rizik vezan za imovinu – odnosi se na krađu, oštećenja i slično,*
10. *Regulatorni rizik – odnosi se na tužbe, eksterne inspekcije i slično,*

43 Prilagođeno prema Priručniku za internu reviziju sa standardima interne revizije u Bosni i Hercegovini, str. 8.

44 *Isto*, str. 8.

45 *Isto*, str. 8-9.

11. *Tehnološki rizik – odnosi se na kapacitet vezan za upravljanje tehnološkim promjenama,*
12. *Profesionalni rizik – odnosi se na određene profesije, npr. zaštita, dužna pažnja,*
13. *Kadrovski rizik – rizik vezan za ljudske resurse, npr. zdravlje, bezbjednost,*
14. *Rizik vezan za prirodne nepogode – poplave, požari, zemljotresi, i*
15. *Rizik vezan za upravljanje – odnosi se na ciljeve organizacije i ulogu i odgovornost rukovodioca.*

Nakon što se utvrde, rizike je potrebno procijeniti kako bi ih rangirali, utvrdili prioritete i dobili informacije za donošenje odluka o onim rizicima na koje se treba usmjeriti. Procjena rizika je u suštini zasnovana na subjektivnoj ocjeni, uz korištenje različitih tehnika kako bi analiza bila sistematičnija i u određenoj mjeri objektivnija. Ove tehnike su potkrijepljene sudom koji revizori donesu po pitanju prioriteta i učestalosti revizija i pomažu u identifikovanju oblasti koje nose veliki rizik, koji se inače ne može identifikovati na drugi način.⁴⁶

Procjenu rizika treba voditi kao „radni“ dokument koji je neophodno ažurirati u kontekstu promijenjenih okolnosti i opažanja rizika, naročito kao rezultat aktivnosti interne revizije, drugih revizija ili pregleda rukovodstva, novih inicijativa i drugih promjena. Jedan od načina vršenja procjene rizika je korištenje matrice vjerovatnoće i učinka koja je prikazana na Slici 1.⁴⁷

VJEROVATNOĆA	VISOKA			VISOK RIZIK
	SREDNJA			
	NISKA	NIZAK RIZIK		
		NIZAK	SREDNJI	VISOK
	UČINAK			

Slika 1: Matrica vjerovatnoće i učinka⁴⁸

⁴⁶ Priručnik za internu reviziju sa standardima interne revizije u Bosni i Hercegovini, str. 9.

⁴⁷ Priručnik za internu reviziju sa standardima interne revizije u Bosni i Hercegovini, str. 9.

⁴⁸ Isto, str. 9.

4.7. Nepravilnosti i prevare

Nepravilnost je nepridržavanje ili pogrešna primjena zakona i drugih propisa koja proizlazi iz radnji ili propusta subjekata, a koja ima ili bi mogla imati štetan uticaj na sredstva subjekta i sredstva iz drugih izvora, bilo da je riječ o prihodima/primicima/izdacima, povratima, imovini ili obavezama.⁴⁹

Prevara je namjerno činjenje ili propust koji se odnosi na lažno, netačno ili nepotpuno prikazivanje činjenica i na zloupotrebu, što za posljedicu ima negativan učinak na prihode i rashode, odnosno na sredstva subjekta, sredstva Evropske unije i sredstva iz drugih izvora. Rukovodilac subjekta je obavezan spriječiti rizik nepravilnosti i prevare i preduzeti radnje protiv nepravilnosti i prevara.⁵⁰

Uloga internih revizora u slučaju otkrivanja nepravilnosti ili sumnje na prevaru tokom obavljanja interne revizije. Prema prihvaćenim standardima, interni revizori moraju posjedovati dovoljno znanje da bi mogli izvršiti procjenu rizika od prevare i načina na koji poslovna organizacija upravlja tim rizicima, ali se od njih ne očekuje da imaju isti nivo stručnosti kao lice čija je primarna obaveza otkrivanje i istraživanje prevare. Stručnost i dužna pažnja internog revizora ne znači da interni revizor mora otkriti sve nepravilnosti i odstupanja od važećih propisa, ali mora upozoriti na nepravilnosti koje mogu biti pokazatelji prevare.⁵¹

Od internih revizora se očekuje da razmotre nepravilnosti i prevare kao moguće pojavne oblike rizika, a posebno prilikom revidiranja procesa koji su izloženi nekim vrstama rizika, kao što su: 1) rukovanje gotovinom, 2) imovina i zalihe, 3) ugovori i dozvole, 4) primici sredstava iz drugih izvora izvan subjekta, 5) isplata sredstava subjekta i 6) putni troškovi. Ako interni revizor posumnja na prevaru u toku obavljanja revizije, on prekida postupak revizije i o tome obavještava rukovodioca jedinice za internu reviziju, koji je dužan bez odlaganja u pisanoj formi obavijestiti rukovodioca subjekta. Rukovodioc subjekta je dužan nakon prijema obavještenja preduzeti potrebne radnje i obavijestiti nadležne organe.⁵²

49 *Isto*, str. 38.

50 *Isto*, str. 38.

51 *Isto*, str. 38.

52 *Isto*, str. 39.

5. ZAKLJUČAK

Polazeći od definicije pojma kontrole, koja kaže da kontrola nije izraz nepovjerenja, nego naprotiv pomoć u uspješnom i zakonitom vođenju organizacije, onda se može na potpuno jednak način definisati i finansijska kontrola i nadzor, kao jedan od oblika kontrole. Imajući u obzir navedeno, pred top menadžmentom se pojavljuje čitav niz uslovno rečeno opasnosti, koje se prije svega odnose na donošenje pogrešnih poslovnih odluka, a posebno obezbjeđenje likvidnosti poslovanja poslovne organizacije. S tim u vezi, posebno osjetljivo područje zauzimaju finansije, bilo da se radi o javnim ili drugim oblicima svojine nad finansijama, s težištem na sprječavanju zloupotreba.

Pošto je kontrola jedna od menadžerskih (upravljačkih) funkcija i koja nije svrha samoj sebi. Kontrolom i nadzorom postižu se oni upravljački efekti kojima se eliminišu mogućnosti nastanka nepredviđenih situacija u poslovanju poslovne organizacije ali i na neki način oprez u odnosu na poslovne aktivnosti u budućnosti zbog same činjenice što se budućnost ne može u potpunosti predvidjeti. Kada bi menadžer mogao da predvidi takve stvari kao što su potražnja na tržištu, opšti ekonomski uslovi, dostupnost i troškovi resursa, kao i ljudski rad i tehnološki procesi, potreba za kontrolisanjem i nadzorom bi nestala. Događaji u budućnosti se ne mogu predvidjeti u potpunosti, a to uslovljava s druge strane potrebu za postojanjem kontrole i nadzora. Kada se neki poslovni sistem pokrene da bi ostvario neke konkretne ciljeve, spoljašnji i unutrašnji događaji koji se neprestalno javljaju teže da izbace sistem iz ravnoteže i na taj način učine da se planirani ciljevi ne realizuju.

Finansijska kontrola i nadzor zauzimaju posebno mjesto i imaju posebnu ulogu u poslovanju organizacije, jer se preventivno sprječavaju moguća odstupanja od planiranih aktivnosti ili sprječavanje ponavljanja ranijih grešaka. S tim u vezi, ciklus kontrole u sistemu upravljanja finansijama se sastoji iz tri glavna dijela, i to: 1) izrada standarda poslovanja, 2) mjerenje i poređenje stvarnog poslovanja prema standardu, i 3) preduzimanje korektivnih mjera, ako je to potrebno. S tim u vezi značajno je istaći da su finansijska kontrola i nadzor u uskoj vezi sa sistemom bezbjednosti svake države, pa tako i Bosne i Hercegovine, jer što su navedene kontrole jače i efikasnije i sistem bezbjednosti je toliko snažan, i obrnuto. Svako slabljenje finansijske kontrole i nadzora, propuštanje određenih radnji ili, pak, površan pristup u sprovođenju istih za posljedicu ima slabljenje finansijske discipline i podriivanje sistema bezbjednosti države Bosne i Hercegovine .

LITERATURA:

1. Krasulja, D.: *Finansijsko planiranje u preduzeću*. Beograd: Ekonomski fakultet, 1974.
2. Milisavljević, M., Todorović, J.: *Strategijsko upravljanje*. Beograd: Ekonomski fakultet, 1991.
3. Milisavljević, M.: *Strategijski menadžment*. Beograd: Čigoja štampa, Beograd, 2000.
4. *Priručnik za internu reviziju sa standardima interne revizije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 27/08.
5. Tepšić, R.: *Poslovne finansije*. Zagreb: Informator, 1974.
6. Todorović, J., Đuričin, D., Janošević, S.: *Strategijski menadžment*. Beograd: Institut za tržišna istraživanja, 1997.
7. Todorović, J., Đuričin, D., Janošević, S.: *Strategijski menadžment*. Beograd: Institut za tržišna istraživanja, 1998.
8. Vujović, S.: *Osnove finansijskog menadžmenta*. Beograd: Megatrend, 2005.

GOSPODARSKI RAST I OKOLIŠ

ECONOMIC GROWTH AND ENVIRONMENT

Dr. Davor Čordaš⁵³

Prof. dr. Vladimir Stojanović⁵⁴

UDK 338.483.11:502.131.1

Pregledni rad

Apstrakt: *Modeli ekonomske analize odnosa između populacije, industrijske proizvodnje, resursa i onečišćenja imaju za cilj mjerenje gospodarskog rasta, potrošnje prirodnih resursa, povećanje razine zagađenja i održivosti gospodarskih sustava i ekosustava. Modeli se oslanjaju na pretpostavke o tehnološkom napretku i obrascima povratnih informacija između varijabli u modelu. Osim toga, modeli određuju stupanj djelotvornosti kontrole onečišćenja životne linije. Osnovna ekološka znanja o zakonima o okolišu, kao i poznavanje načina prilagodbe i opstanka organizama, nužna su znanstvena osnova za suvremenu zaštitu okoliša. Razina osnovnih ekoloških znanja ovisi o učinkovitosti zaštite okoliša, a time i o budućnosti moderne civilizacije i kvaliteti života budućih generacija.*

Održive tehnike poljoprivredne proizvodnje, potrošnje energije, gospodarenja prirodnim resursima i industrijske proizvodnje imaju značajan potencijal, ali se još nisu našle u širem smislu. Održive globalne ekonomije ukazuju na ograničenja potrošnje stanovništva i materijala. Pitanje održivosti gospodarske aktivnosti već je postalo važno pitanje, a u narednim desetljećima postat će sve važnije.

Ključne riječi: *ekologija, analiza, resursi, okoliš, ekonomija.*

Abstrakt: *Models of economic analysis of the relationship between population, industrial production, resources and pollution are aimed at measuring economic growth, consumption of natural resources, increasing pollution levels and sustainability of economic systems and ecosystems. Models rely on assumptions about technological progress and patterns of feedback between variables in the model. In addition, models determine the degree of effectiveness of the control of the contamination of the line of life. Basic ecological knowledge of environmental laws, as well as knowledge of the way of adaptation and survival of organisms, are necessary scientific basis for modern environmental protection. The level of basic ecological knowledge depends on the effectiveness of environmental protection, and thus on the future of modern civilization and the quality of life of future generations.*

Sustainable techniques of agricultural production, energy consumption, natural resource management and industrial production have significant potential, but they have not yet been found in a wider sense. Sustainable global economies point to constraints on population and material consumption. The issue of sustainability of economic activity has already become an important issue, and in the coming decades it will become increasingly important.

Keywords: *ecology, analysis, resources, environment, economy.*

53 Davor Čordaš, Ekološki fakultet, Travnik, davor.cordas@gmail.com

54 Visoka škola „Union u Mostaru“, maestros@sbb.rs

1. UVOD

Ljudska populacija i gospodarske aktivnosti bile su relativno održive u većini zabilježenih povijesti. Prije industrijske revolucije u 19. stoljeću, europsko je stanovništvo postupno raslo, a životni standard se nije mnogo promijenio. Pojava tržišne ekonomije i brzog tehnološkog razvoja dramatično su promijenili ovaj obrazac. Europa je ušla u eru brzog rasta stanovništva, koji je rekao britanskom klasičnom ekonomistu Tomasu Maltusu (Thomas Malthus) da će stanovništvo prelaziti zalihe hrane, tako da će većina ljudi biti stalno na granici postojanja. (Malthus, Thomas Robert, :1978.)

Kontroverze oko rasta stanovništva usko su povezane s pitanjima resursa i okoliša. U 21. stoljeću ta će pitanja, prije same utrke između stanovništva i izvora hrane, imati veliki utjecaj na smjer gospodarskog razvoja. Malo je vjerojatno da ćemo globalno iskusiti veći nedostatak izvora hrane. Međutim, vrlo je vjerojatno da će pritisci na okoliš, povezani s rastom stanovništva i potražnjom za resursima, zahtijevati sveobuhvatne promjene u prirodi gospodarskih sustava.

2. MJERENJE STOPE RASTA

Kada pristupamo složenim pitanjima rasta, možemo početi jednostavnom ekonomskom analizom (Harris, Jonathan M., 2001) o odnosu između populacije i gospodarske aktivnosti. Da bismo mjerili ekonomski učinak u konvencionalnom smislu kao bruto domaći proizvod (BDP), imamo jednostavnu jednadžbu $BDP = (\text{populacija}) \times (\text{BDP po glavi stanovnika})$ koja se zatim može izraziti u stopama rasta kao omjer između stope rasta BDP-a, stope rasta stanovništva i Stope rasta BDP-a po stanovniku: $\text{stopa rasta BDP} = (\text{stopa rasta stanovništva}) + (\text{stopa rasta BDP-a po stanovniku})$. Ovaj odnos je izveden matematičkim pravilom prirodnog algoritma koji kaže da ako je $A = BC$, onda je $\ln A = \ln B + \ln C$. Brzine rasta B i C mogu se izraziti pomoću prirodnih algoritama. Kada se sklapaju, dovode do rasta elementa A. (Dixon, John A., et al., 1997)

Da bismo ispravili učinak inflacije, u ovoj jednadžbi možemo koristiti realni BDP, a ne nominalni BDP. Realni BDP po stanovniku konstantno raste kako je realni rast BDP-a veći od rasta stanovništva. Da bi se to postiglo, produktivnost mora također stalno rasti. Ovo povećanje produktivnosti je, naravno, ključ za izbjegavanje malteške zamke.

Povećana poljoprivredna produktivnost znači da se dio stanovništva koji radi u poljoprivredi smanjuje, čime se otpušta radna snaga za industrijski razvoj. Općenito govoreći, gospodarski razvoj slijedio je ovo načelo u Europi, SAD-u i drugim industrijaliziranim zemljama.

2.1. Ključni čimbenici gospodarskog rasta

Koje determinante povećane produktivnosti čine ovaj postupni rast mogućim? Jedan je akumulacija kapitala. S vremenom, ulaganja omogućuju rast kapitalnih fondova: kako se kapitalni fondovi po radniku povećavaju, a produktivnost svakog radnika se povećava. Osim toga, tehnološke inovacije povećavaju produktivnost i kapitala i rada. Standardni modeli ekonomskog rasta ne ograničavaju te procese. Ako se investicije pružaju uz adekvatne stope, produktivnost i potrošnja po glavi i dalje će rasti u doglednoj budućnosti.

Bruto domaći proizvod (BDP - bruto domaći proizvod) deflacioniran je kao ukupan protok dobara i usluga koje gospodarstvo neke zemlje proizvodi za određeno vremensko razdoblje, obično preko godine. Ovaj odnos je izveden matematičkim pravilom prirodnog algoritma koji kaže da ako je $A = BC$, onda je $\ln A = \ln B + \ln C$. Brzine rasta B i C mogu se izraziti pomoću prirodnih algoritama. Kada se sakupe, daju brzinu rasta elementa A. (Meadows, Donella H i sur.: 1996). Nominalni BDP mjeri se tekućim cijenama. Realni BDP ispravlja inflaciju korištenjem indeksa cijena za izračun stalne monetarne vrijednosti outputa. Stajalište ekološke ekonomije usmjereno je na tri dodatna čimbenika koji su bitni za gospodarski rast.

Prvi faktor su izvori energije. Europski gospodarski razvoj u 19. stoljeću uvelike je ovisio o uglju kao izvoru energije, a neki autori toga vremena izrazili su zabrinutost da bi se isporuka ugljena mogla iscrpiti. U 20. stoljeću nafta je zamijenila ugljen kao primarni izvor energije u industriji. Nafta, prirodni plin i ugljen trenutno osiguravaju više od 85 posto opskrbe energijom SAD-u, Europi, Japanu i drugim razvijenim industrijskim zemljama i otprilike isti postotak industrijske energije za cijeli svijet. Gospodarski rast, i poljoprivreda i industrija, bio je u velikoj mjeri proces zamjene ljudskog rada fosilnim gorivima. Ova zamjena sadrži važne implikacije za prirodne resurse i okoliš, što dodatno utječe na predviđanje budućeg rasta.

Drugi temeljni faktor su zalihe zemljišta i prirodnih resursa, koji se ponekad nazivaju i prirodni kapital. Gotovo sve gospodarske aktivnosti zahtijevaju korištenje zemljišta. Kako te aktivnosti rastu, povećavaju se pritisci kako bi se zemljište prilagodilo prirodnom stanju poljoprivrednim, industrijskim i stambenim. Neke su namjene međusobno suprotstavljene: stambena izgradnja može se natjecati s poljoprivredom oko ruralnog zemljišta, a industrija i izgradnja cesta može zemlju učiniti manje pogodnom za stanovanje i poljoprivrednu uporabu.

Zemljište je, naravno, ograničeno. Osim u iznimnim slučajevima, kao što su brane izgrađene površine u Nizozemskoj, ljudska tehnologija ne može stvoriti više zemlje. Prirodni resursi variraju u izobilju, ali mineralni resursi i sposobnost obnove šuma i drugih živih resursa imaju fizička ograničenja.

Treći važan čimbenik je apsorpcijski kapacitet okoliša za otpadne proizvode industrijskog razvoja. Ovo pitanje nije toliko ozbiljno kada je obujam gospodarske

aktivnosti mali u odnosu na okoliš. No kako se nacionalna i globalna gospodarska aktivnost ubrzava, protok otpadnih proizvoda također raste i prijete prelijevanjem sustava zaštite okoliša. Kruti otpad, kanalizacija i tekući otpadni tokovi, otrovni i radioaktivni otpad, te emisije štetnih plinova u atmosferu specifični su problemi okoliša koji zahtijevaju lokalna, regionalna i globalna rješenja.

2.2. Optimisti i pasimisti razvoja

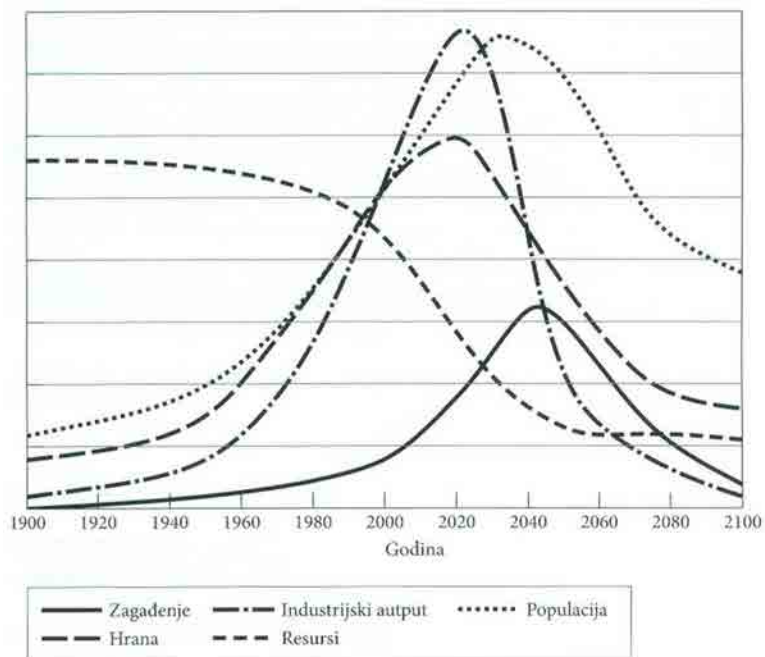
U tijeku je rasprava o čimbenicima resursa i okoliša koji pridonose gospodarskom rastu, ali tko ga može i hoće ograničiti. Istraživački tim Instituta za tehnologiju u Massachusettsu objavio je *The Limits to Growth* (1972.), studiju u kojoj je računalno modeliranje korišteno za predviđanje drastičnih i trajnih problema s resursima i okolišem kao rezultat nastavka gospodarskog rasta. Ovo izvješće pokrenulo je tešku raspravu između "optimista" i "pesimista" o rastu.

Optimisti su uglavnom vjerovali da će budući tehnološki napredak naći nove izvore energije, prevladati ograničenja resursa i kontrolirati problem zagađenja. Pesimisti su ukazali na nagli porast stanovništva i BDP-a, uz već zastrašujući skup postojećih ekoloških problema, te upozorili da je čovječanstvo već u opasnosti od prevladavanja kapaciteta planeta kako bi održalo gospodarsku aktivnost. Zapravo, pitanje je bilo može li se uspješno iskustvo gospodarskog rasta u posljednja dva stoljeća održati u sljedećem stoljeću

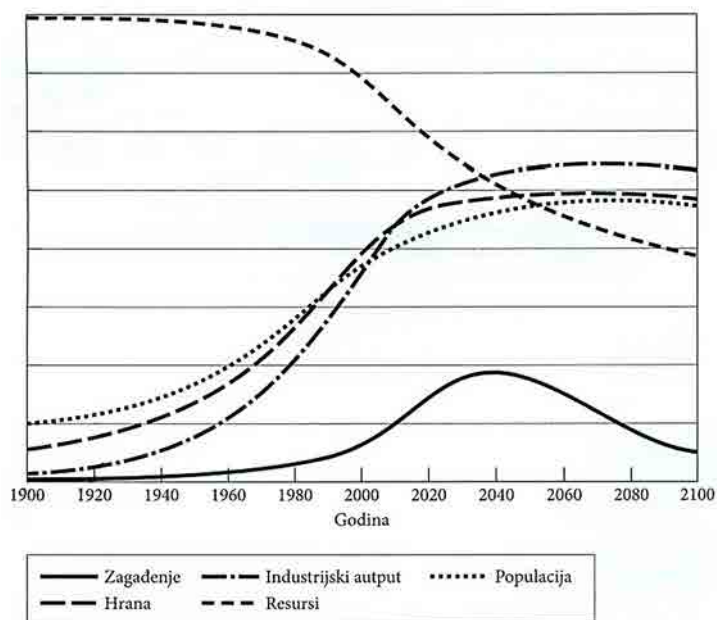
2.3. Ograničenje rasta

Model rasta, predstavljen 1972. godine od strane istraživačkog tima Instituta za tehnologiju u Massachusettsu (MIT), bavio se pitanjem fizičkih ograničenja gospodarskog rasta. U istraživanju je korišten model nazvan "Svijet 3" (Svijet 3), koji je pokušao zabilježiti međusobne odnose stanovništva, poljoprivredne proizvodnje, gospodarskog rasta, korištenja resursa i zagađenja. Istraživački tim je zaključio da ćemo za samo jedno stoljeće dosegnuti granice okruženja za globalni rast i da, ako nema drastičnih promjena, postoji velika vjerojatnost da će krajnji rezultat biti prevladavanje / kolaps. ":" Nagli i nekontrolirani pad broja stanovnika i industrijskih kapaciteta ".

Model se uglavnom oslanjao na eksponencijalne obrasce rasta i povratne učinke. Eksponencijalni rast nastaje kada se broj stanovnika, ekonomska proizvodnja, korištenje resursa ili onečišćenje povećavaju svake godine za određeni postotak. Efekt povratne veze nastaje kada dvije varijable djeluju rame uz rame, na primjer, kada akumulacija kapitala povećava ekonomsku proizvodnju, što uzrokuje još bržu akumulaciju kapitala. Pozitivni povratni efekti jačaju trendove rasta, dok ih negativni učinci ublažavaju. Međutim, negativni povratni učinci mogu biti nepoželjni, na primjer, kada ograničena opskrba hranom uzrokuje pad populacije zbog pothranjenosti i bolesti.

Slika 1.2. Osnovna ograničenja modela rasta (*Donella H. Meadows et al. 1972.*)

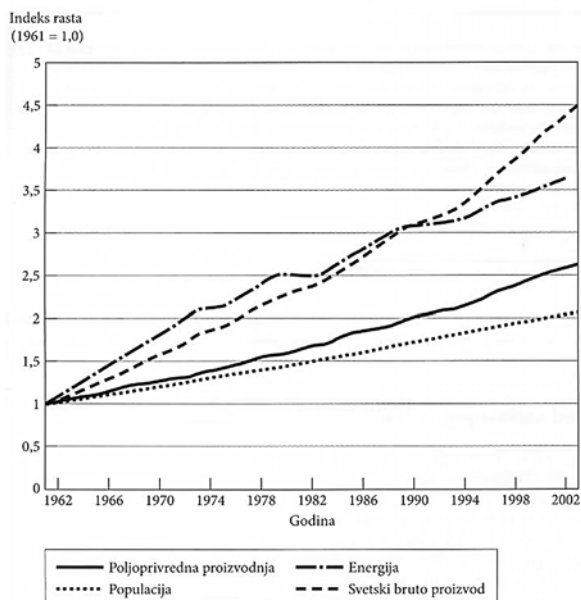

Slika 1.3. Model održivog svijeta (*Donella H. Meadows i sur., 1972*)

Autori iz 1972. objavili su još jednu knjigu 1992. godine, u kojoj su ponovili svoje zaključke, ali s jačim naglaskom na ekološke probleme kao što su uništavanje ozonskog sloja i globalne klimatske promjene. Ponovili su kako se katastrofa može izbjeći, ali upozorili su na još hitniju potrebu za značajnim promjenama politike kako bi se postigla održivost i da su neki sustavi zaštite okoliša već izbačeni iz svojih granica. S takvim promjenama u politici rezultati izgledaju sasvim drugačije. U modelu koji pokazuje "prijelaz na održivost" primijenjene su politike stabilizacije stanovništva, ograničavanja rasta industrijske proizvodnje, očuvanja resursa i kontrole poljoprivrednog zemljišta i onečišćenja, što bi moglo dovesti do stabilnijeg i bogatijeg globalnog stanovništva do 2050., uz smanjenje razina zagađenja.

2.4. Pregled sadržaja rasta

Ništa nije vrijedno činjenice da je gospodarski rast nakon Drugog svjetskog rata bio nevjerovatan po svojoj veličini i karakteru. Povijesno gledano, rast svjetskog stanovništva i gospodarski rast između 1800. i 1950. godine pokazuje značajan porast u odnosu na prijašnje spore stope rasta. Ipak, stope nakon 1950. godine doista su izvanredne. Između 1950. i 2000. svjetsko se stanovništvo više nego udvostručilo; svjetska poljoprivredna proizvodnja utrostručila se; i svjetski BDP i korištenje energije postali su integriraniji (Slika 1.4 pokazuje trendove nakon 1961.). Slika 1.3 Održivi svetski model (*Donella H. Meadows et al. 1972.*)

Slika 1.4. Rast stanovništva, poljoprivredna proizvodnja, potrošnja energije i globalni domaći proizvod, 1961-2003. (Institut Worldwatch, Putokazi 2004)

To je, naravno, povećalo potražnju za resursima i okoliš u nezapamćenim razmjerima. Međutim, proces rasta još nije dovršen. Globalno stanovništvo, koje je do 2000. godine dostiglo 6 milijardi ljudi, i dalje se povećava za 1,2 posto godišnje, što znači da se svake godine povećava za više od 70 milijuna ljudi (to jest, više od ukupnog stanovništva Francuske). Uz rast stanovništva, zahtjevi za boljim životnim standardom kontinuirano povećavaju ukupnu proizvodnju. (Population Reference Bureau, 2004) Rast BDP-a raste od 2 do 3 posto godišnje u razvijenim zemljama i zemljama u razvoju, a stopa rasta u zemljama u razvoju, kao što je Kina, znatno je viša. Ako se taj tempo nastavi, Svjetska banka predviđa da će do 2030. svjetski BDP porasti 3,5 puta u odnosu na BDP iz 1990. - oko 15 puta u odnosu na BDP iz 1950. godine. Hoćemo li imati dovoljno energije, resursa i mogućnosti za očuvanje okoliša? U sljedećim poglavljima ispitat ćemo mnoge specifične aspekte problema. Kao uvod, pogledajmo glavnu dimenziju ovog problema i predložimo pristupe njegovoj analizi.

2.5. Budućnost gospodarskog rasta i okoliša

U ekonomskoj povijesti 21. stoljeća problemi zaštite okoliša postupno su dobivali na značaju. Tijekom velike gospodarske krize tridesetih godina 20. stoljeća pozornost je bila usmjerena na eroziju tla, a tijekom pedesetih i šezdesetih pojavila se zabrinutost oko uporabe pesticida i onečišćenja zraka. Međutim, posljednjih desetljeća prošlog stoljeća, degradacija okoliša prepoznata je kao temeljni izazov za cijeli proces gospodarskog rasta. Međutim, u globalnoj ekonomiji 21. stoljeća okolišna razmatranja bit će odlučujući čimbenik u oblikovanju gospodarskog razvoja.

2.5.1. Rast stanovništva

Prvi bitan čimbenik u novoj globalnoj ekonomiji je dramatičan rast našeg stanovništva. Fenomen promjena stanovništva jamči rast stanovništva u većini zemalja tijekom sljedećih 50 godina. Za razliku od mnogih predviđanja koja se lako mogu prevladati događajima, ovo je doslovno zajamčeno: najveća generacija djece u ukupnoj povijesti već je rođena. Znamo da će ovo štene odrasti i imati svoju djecu. Čak i ako imaju male obitelji (a velike obitelji sada su norma u većini dijelova svijeta), njihova će djeca znatno nadmašiti sadašnju generaciju. Jedino značajno povećanje smrtnosti moglo bi promijeniti predviđanja o mnogo većoj populaciji. Mala je vjerojatnost da će i globalna kriza AIDS-a, unatoč zastrašujućem širenju razmnožavanja, utjecati na predviđanje broja stanovnika, osim u nekoliko regija. Čak i najniži scenarij rasta do 2030. godine predviđa povećanje globalne populacije za 50 posto u odnosu na razinu iz 1990. godine; dok scenarij većeg rasta predviđa da će se populacija udvostručiti u odnosu na razinu od 1990. do oko 10 milijardi ljudi. Preko 95 posto tog povećanja dogodit će se u zemljama u razvoju.

Iako se globalna stopa rasta stanovništva od 1970-ih smanjuje, a predviđa se nastavak njezina pada, ukupan broj ljudi koji će se dodati svjetskoj populaciji tijekom sljedećih desetljeća (manji postotak od ukupnog broja) bit će preko 60 milijuna godišnje.

Takvo povećanje broja stanovnika postavlja pitanje možemo li ili ne možemo hraniti svijet. Hoće li poljoprivredni kapaciteti zadovoljiti potrebe dodatnih 2, 3 ili 4 milijarde ljudi? Taj problem možemo preispitati na nekoliko načina. Najjednostavnije pitanje je je li fizički moguće proizvesti dovoljno žitarica i drugih prehrambenih proizvoda kako bi se osigurala odgovarajuća prehrana za 8 do 10 milijardi ljudi, uzimajući u obzir globalno kopneno područje koje je prikladno za poljoprivredu. Poteškoća je u tome je li moguće zadovoljiti stalno povećanje potražnje po stanovniku, uključujući i potražnju za "luksuznom" hranom i prehranom na bazi mesa.

Globalna nejednakost znači da postoji velika raširena glad i pothranjenost, iako je prosječna proizvodnja hrane na nacionalnoj i globalnoj razini zadovoljavajuća. Gospodarski rast može poboljšati životni standard najsiromašnijih (iako to nije uvijek točno), ali u relativno dobroj situaciji potiče povećanu potrošnju po stanovniku. Kada se uzme u obzir, vjerojatno je da će potrošnja hrane rasti znatno brže od populacije.

Povećanje globalne proizvodnje hrane zahtijeva intenziviranje proizvodnje. To znači da svaki hektar zemlje mora proizvesti znatno veći prinos hrane. Pritisak na opskrbu vodom i zemljištem, povećani zahtjevi za gnojivima i problemi erozije, erozije kemikalija i zagađenja pesticida predstavljaju stvarna ograničenja za širenje poljoprivrede.

Osim potrebe za obradivim zemljištem, rastuća populacija zahtijeva više prostora za urbani, stambeni i industrijski razvoj. Te se potrebe šire na područja obradivog zemljišta, šuma i prirodnih ekosustava. Takav pritisak stanovništva na kopno predstavlja akutni problem u zemljama kao što su Indija (794 stanovnika po kvadratnom kilometru) ili Bangladeš (2.320 ljudi po kvadratnom kilometru). U manje gusto naseljenim područjima kao što je SAD (74 stanovnika po kvadratnom kilometru), korištenje zemljišta ostaje središnje pitanje okoliša, dok razvoj predgrađa stalno povećava pritisak na obradive površine i prirodna područja, a nastavlja se sukob između masovne poljoprivrede ili šumarstva i očuvanja divljina.

2.5.2. Rast iskorištavanja resursa

Problemi iskorištavanja resursa također utječu na pitanje budućeg stanovništva i gospodarskog rasta. U prvobitnoj raspravi iz 1972., Ograničenja rasta, istaknuto je da su zalihe ključnih neobnovljivih resursa, kao što su metalne rude i drugi minerali, ograničene. Od tada se fokus rasprave promijenio. Kritičari pesimističnog stajališta o rastu ističu da otkriće novih resursa, novih tehnologija

iskorištavanja i razvoj zamjenskih resursa, kao i široko rasprostranjeno recikliranje, proširuju horizonte korištenja resursa. Kao i kod zalihe hrane, stvarni problem ne mora biti apsolutna granica dostupnosti, nego utjecaj povećanog iscrpljivanja resursa (rudarstvo ili eksploatacija resursa za gospodarsku uporabu) na okoliš. (Meadows, Donella H. i sur., 1972)

Primjerice, rudarstvo nepovratno šteti okolišu. Ako se "prosječna" globalna potražnja potrošača čelika poveća na sadašnju razinu potrošnje u SAD-u uz istodobno povećanje stanovništva, potražnja za željeznom rudom drastično će se povećati. Ostalo je još mnogo rude koja se može iskopati iz zemlje - ali po kojoj cijeni za okoliš?

Zdrav razum i ekonomske teorije govore nam da će najkvalitetnije rude najprije biti iskorištene. Kako se počnemo oslanjati na manje kvalitetne rude, sve je više energije potrebne za dobivanje obrađenog metala, a također raste i količina industrijskog otpada koji se generira u tom procesu. Naše rudarske aktivnosti ostavile su za sobom nasljeđe oštećenja od potresa i onečišćene vode - kako ćemo se nositi s budućim zahtjevima koji će ostaviti još strašnije posljedice?

2.5.3. Rast potrošnje energije

Proširenje iskorištenosti resursa, ako se proširi poljoprivredna proizvodnja, ovisi o opskrbi energijom. Energija je fundamentalna za ekonomsku aktivnost i za sam život, i dopušta korištenje svih drugih resursa. Pitanja energetske izvora stoga imaju posebno značenje. Gospodarski razvoj tijekom 19. stoljeća uvelike se oslanja na ugljen, a tijekom 20. stoljeća na naftu. Naša trenutna ovisnost o fosilnim gorivima (više od 85 posto energije koja se koristi u razvijenim zemljama) glavni je problem u gospodarstvu 21. stoljeća. Ti su problemi dijelom posljedica ograničenih zaliha fosilnih goriva. Trenutno poznate rezerve nafte i plina općenito će biti iscrpljene 50 godina. Rezerve ugljena će potrajati mnogo dulje - ali ugljen je "najprljaviji" od svih fosilnih goriva. Spaljivanje nafte, plina i ugljena doprinosi zagađenju površinskog zraka, kao i povećanju globalnih emisija ugljika u atmosferu, što je važan uzrok globalnih klimatskih promjena. Očekuje se da će porast broja stanovnika i životni standard zahtijevati znatno veću potrošnju energije u sljedećih 40 godina. Čini se da su novi izvori energije koji manje zagađuju okoliš važni, kao i smanjenje trenutne potrošnje energije po stanovniku u razvijenim zemljama.

2.5.4. Iscrpljujući resursi

Svjetski pritisak na obnovljive izvore, kao što su šume i ribolov, postaje sve očitiji. Prekomjerno iskorištavanje obnovljivih izvora izazvalo je ozbiljnu štetu za okoliš. Zemljin šumski pokrivač polako nestaje, a posebno nagli nestanak tropskih šuma u posljednjih nekoliko desetljeća. (Institut za svjetske resurse: 2003)

Nakon dugogodišnjeg postepenog rasta, čini se da je globalni ulov ribe blizu svog maksimuma, a glavno ribarstvo se smanjuje. Eksploatacija prirodnih resursa također uzrokuje povećanu stopu gubitka živih vrsta, što predstavlja nepoznati ekološki rizik i smanjuje prirodno "nasljeđe" budućih generacija. Jasno je da će se ti pritisci samo povećati s povećanjem potražnje za hranom, gorivom, drvom i vlaknima. Ekonomska teorija nudi objašnjenje fenomena prekomjernog iskorištavanja. Međutim, mnogo je teže pronaći rješenje. Pronalaženje rješenja sigurno će zahtijevati konceptualni pomak u pogledu toga da su šume i ribolov neograničeni, svi resursi dostupni javnosti su dio globalne zajednice. Pod „zajedništvom“ znači da se resursi koji nisu u privatnom vlasništvu već koriste za dobrobit društva. Budući gospodarski razvoj ne smije samo iskoristiti "slobodne" resurse kao što su nerazvijena zemlja ili otvoreni oceani, već se mora prilagoditi ekološkim ograničenjima. U nekim slučajevima, pravo na privatnu imovinu može pokrenuti inicijativu za očuvanje resursa. Druge situacije zahtijevaju razvoj učinkovite regionalne ili globalne politike zajedničkog vlasništva.

3. ZAKLJUČAK

Analiza troškova i koristi (također poznata kao analiza troškova i koristi) pomaže u ocjenjivanju predloženih projekata i nacionalnih propisa. Vrste vrijednosti relevantne za analizu troškova i koristi uključuju izravne i neizravne vrijednosti upotrebe, kao i nepotrebne vrijednosti kao što su vrijednosti odabira, egzistencijalne vrijednosti i vrijednosti nekretnina. Čimbenici okoliša često su uključeni u analizu troškova i koristi i mogu biti najkontroverzniji za procjenu.

Ekonomska analiza rasta stanovništva naglašava potencijal drugih čimbenika, kao što je tehnološki napredak, da usporavaju učinke rasta stanovništva. U povoljnim uvjetima za gospodarski i tehnološki napredak, porast životnog standarda može se dogoditi i pri rastu stanovništva. Međutim, brzi rast stanovništva, koji prati društvenu nejednakost i značajne eksternalije okoliša, može dovesti do pada životnog standarda.

Načelo ekonomske učinkovitosti u politici zaštite okoliša podrazumijeva ravnotežu između marginalnih troškova i koristi od kontrole onečišćenja. Sadrži implikacije kako za razinu kontrole tako i za politike koje se koriste za postizanje ravnoteže. Iako je u načelu načelo uravnoteženja graničnih troškova i koristi jednostavno, njegova primjena na stvarna pitanja često je složena i zahtijeva razmatranje i ciljeva i politika.

LITERATURA:

1. Daly, Herman E. *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*. Boston: Beacon Press, 1996.
2. Dixon, John A., et al., eds. *Economic Analysis of Environmental Impacts*. London: Earthscan, 1997.
3. Harris, Jonathan M., Timothy A. Wise, Kevin P. Gallagher, and Neva R. Goodvin. *A Survey of Sustainable Development: Social and Economic Dimensions*. Washington, D.C.: Island Press, 2001.
4. Malthus, Thomas Robert. *Essay on the Principle of Population as It Affects the Future Improvement of Society*. Original publication 1798.
5. Meadows, Donella H., et al., *The Limits to Growth*. New York: Universe Books, 1972.
6. Meadows, Donella H., et al., *Beyond the Limits: Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable Future*. White River Junction, Vt.: Chelsea Green, 1992.
7. Population Reference Bureau, *2004 World Population Data Sheet*. Washington D.C.: Population Reference Bureau, 2004.
8. World Bank. *World Development Report 1992: Development and Environment*. New York: Oxford University Press, 1992.
9. World Bank. *World Development Report 1992: Development and Environment*. New York: Oxford University Press, 1999.

NEVERBALNA KOMUNIKACIJA I BOLESTI ZAVISNOSTI

NONVERBAL COMMUNICATION AND ADDICTIONS

Dr. Biljana Bespaljko⁵⁶

UDK 613.81/.84:159.9.019.4
Pregledni rad

Rezime: Porast bolesti zavisnosti i posljedice koje ostavljaju po zdravlje mladih naveli su me na razmišljanje o informisanosti mladih o bolestima zavisnosti putem neverbalne komunikacije i o uticaju neverbalne komunikacije na mlade. Izvršena su anketiranja na učenicima starosne dobi od 15 – 18 godina na području opštine Banja Luka. Cilj istraživanja je da se od učenika dobiju saznanja o njihovoj informisanosti i uticaju neverbalne komunikacije na bolesti zavisnosti. U naučnom radu su korištene induktivna, deduktivna, komparativna metoda i metoda kontent – analize. Sprovedena anketiranja su pokazala da učenici u većem broju ne mogu na osnovu pogleda i pokreta tijela da prepoznaju osobu koja je ovisnik. Većina anketiranih učenika smatra da u školi nije dovoljno informisana putem slika i pisanih poruka o bolestima zavisnosti, u većem broju učenici nisu informisani putem slika o sastavu cigareta i alkohola. Većina anketiranih učenika ne obraća ni pažnju na poruke u ugostiteljskim objektima da je pušenje i alkohol zabranjen za lica mlađa od 18 godina. Većina anketiranih osoba nije upoznata putem letaka o štetnosti bolesti zavisnosti po ljudski organizam. Anketirani učenici u većem broju smatraju da im izgled boje oštećenih organa ne ukazuje na ozbiljne posljedice po zdravlje čovjeka. Anketirani učenici u većem procentu smatraju da ne mogu prepoznati putem imidža i izraza lica osobu koja je ovisnik. Na osnovu sprovedenog anketiranja se može zaključiti da učenici nisu dovoljno informisani putem neverbalne komunikacije o bolestima zavisnosti i da bi uticaj neverbalne komunikacije na bolesti zavisnosti bio veći potrebno je učenike više edukovati.

Ključne riječi: neverbalna komunikacija, bolesti zavisnosti, zdravlje, edukacija.

Summary: Increase of addictions and consequences for health of the young made me think about the awareness of the young people communication as well as nonverbal communication effects on youth when it.

Survey was conducted of students of the age of 15-18 at Banja Luka Municipality.

Goal of the research is to find out from students how much they are informed and influence of nonverbal communication to addictions.

In the paper, used were inductive, deductive, comparative method and content analysis method.

The conducted researches showed that students, in a large number, cannot recognize a person which is an addict on the basis of appearance and body movement.

Most of the surveyed students think that school is not enough informed through

56 Profesorica biologije u JU „Poljoprivredna škola“ u Banjoj Luci.

images and messages on addictions, most students are not informed about composition of alcohol and cigarettes.

Most of surveyed students do not pay attention to messages in catering establishments that smoking and alcohol are prohibited for persons under 18.

Most of surveyed persons are not informed via leaflets about harmful health effects of addictions. Majority of surveyed students think that appearance and colour of damaged organs do not show serious consequences for health. Surveyed students in a large percent think that they cannot identify a person that is an addict only by image and facial expression. On the basis of the conducted survey, it can be concluded that the students are not informed enough via nonverbal communication about addictions.

Key words: *nonverbal communication, addictions, health, education.*

1. UVOD

Uz verbalne simbole, čovjek stalno koristi i neverbalne komunikacione znakove kao što su naglašavanje pojedinih glasova pri govoru, pauze i ritam govora, i razne propratne glasove pri izgovaranju riječi. Veoma česti neverbalni komunikacioni znakovi su i promjena u izrazu lica i drugi pokreti, tjelesni dodir i razlike u odstojanju pri razgovoru sa drugima, usmjeravanje i zadržavanje pogleda. Neverbalne znakove koji pružaju prisutnima informacije čine i način odjevanja i ukrašavanja, hod i način pozdravljanja, način slušanja sagovornika, kao što je to i rukopis. Razni neverbalni oblici ponašanja nisu samo neizbježni pratiloci govora nego i znakovi koje druge osobe registruju i koji im nešto kazuju o osobi koja govori i o onome šta ona govori; oni su neverbalni komunikacioni znakovi.

Neverbalni komunikacioni znakovi mogu dopunjavati sadržaj verbalne komunikacije ističući ono što je rečeno ili mijenjajući smisao onome što je verbalno saopšteno. A neverbalna komunikacija može da bude i samostalan i važan način saopštavanja kojima se kazuje nešto što izgovorene riječi ne saopštavaju. Neki od neverbalnih znakova su signali a neki simboli, a mnogi su nekad i jedno i drugo.

Bez korišćenja neverbalnih znakova komuniciranja među ljudima komunikaciona interakcija bila bi mnogo siromašnija. Mnoga stanja pojedinaca ne bi bila ispoljena i registrovana, mnogi sadržaji bi ostali nesaopšteni ili bi bili saopšteni znatno nepotpunije. Informacije koje se prezentuju putem neverbalnih sredstava komunikacije raznovrsne su: o emocionalnom stanju učesnika u komunikaciji, o njihovim namjerama i očekivanjima, o njihovim uzajamnim stavovima, o mnogim sadržajima koje je verbalno teško izraziti ili je to uopšte nemoguće.⁵⁷

⁵⁷ Rot,N.: Znakovi i značenja Verbalna i neverbalna komunikacija. Beograd: Izdavačka kuća, ПРАТΩ, 2004.,str:97-98.

Neverbalna komunikacija postoji kod svih životinja. Ona se i kod čovjeka javlja nužno, kao što se javlja i prije verbalnih znakova. Manifestovanje neverbalnih znakova je sastavni dio funkcionisanja ljudskog organizma – i to je osnovni razlog što se pri komuniciranju koristimo i neverbalnim znakovima.⁵⁸

Dva su izvora brojnih neverbalnih komunikacionih znakova koje čovjek koristi – biološko nasljeđe i socijalno učenje. Kao vrsta akta ili dio aktivnosti mnogi neverbalni znakovi – na primjer, facijalna ekspresija, držanje tijela – dati su prije svega nasljeđem. Međutim, kao komunikacioni znakovi sa određenim smislom i značenjem većinom su stečeni.

Ima komunikacionih znakova koji su i po svom sadržaju uglavnom nasljeđeni. To su prvenstveno neki facijalni izrazi za emocije, facijalno izražavanje odvratnosti, bola, i nekih drugih emocija. Mogu nasljeđem biti dati i cijeli nizovi znakova kojima se izražava određeno stanje – na primjer, stanje iznenađenja i zatečenosti - koje se manifestuju naglim podizanjem obrva, spuštanjem ramena i drugim znakovima. Elementa urođenosti ima u svim kategorijama znakova i u mnogim vrstama znakova : u pokretima pojedinih dijelova tijela; u izrazu lica, posebno u fiksiranju očima; u pojedinim proksemičkim znakovima, posebno u znakovima teritorijalnosti.⁵⁹

Bolesti zavisnosti su (zlo velikih razmjera) savremenog svijeta, odnosno hronične, masovne, samouništavajuće bolesti vid hroničnog samoubistva, sa visokim letalitetom naznane još i bolesti ponašanja, jer ove uvijek prate, u „visokom stepenu“, mentalni poremećaji i poremećaji ponašanja. One su dio socijalne patologije sa neminovnim zdravstvenim posljedicama, te se stoga i prepuštaju, uglavnom, zdravstvenoj službi za liječenje posljedica. Zdravstvena služba prihvata one koji to žele, i liječi sa manje ili više uspjeha.⁶⁰

Dosadašnja istraživanja su se uglavnom odnosila na istraživanja o uticaju bolesti zavisnosti po ljudsko zdravlje i o liječenju bolesti zavisnosti dok se istraživanje o informisanosti i uticaju neverbalne komunikacije na bolesti zavisnosti prema mom saznanju na području Banja Luke vrši prvi put. Cilj istraživanja je da se od učenika dobiju saznanja o njihovoj informisanosti i uticaju neverbalne komunikacije na bolesti zavisnosti.

Aspekti istraživanja su da učenici nisu dovoljno informisani putem neverbalne komunikacije o bolestima zavisnosti.

Materijal istraživanja dobijen je na osnovu rezultata do kojih se došlo na osnovu sociološkog eksperimenta – anketiranja koje izvršeno na 130 učenika

58 Rot,N.: Znakovi i značenja Verbalna i neverbalna komunikacija. Beograd: Izdavačka kuća, ПИТАΩ, 2004.,str. 100.

59 Rot,N.: Znakovi i značenja Verbalna i neverbalna komunikacija. Beograd: Izdavačka kuća, ПИТАΩ, 2004.,str.125-126.

60 Nikolić,D.:Bolesti zavisnosti pušenje, alkoholizam i narkomanija II izdanje dopunjeno i osavremenjeno. Beograd: Narodna knjiga Alfa., 2007., str. 13-14.

muškog i ženskog pola starosne dobi od 15 – 18 godina na području opštine Banja Luka. Aktuelnost istraživanja je porast sve većeg broja bolesti zavisnosti kod mladih i trajne posljedice koje bolesti zavisnosti ostavljaju po njihovo zdravlje. U naučnom radu je korištena induktivna, deduktivna, komparativna i metoda kontent – analize.

Da bi mogli pristupiti rješavanju problema informisanosti i uticaja neverbalne komunikacije na bolesti zavisnosti kod učenika veoma je bitno navesti osnovne pojmove o neverbalnoj komunikaciji.

2. INTERPERSONALNA KOMUNIKACIJA

Interpersonalna komunikacija može biti verbalna i neverbalna. Neverbalna komunikacija, odnosno permanentno primanje i emitovanje znakova gestovima, mimikom ili pokretima tijela, odvija se uvijek kada smo u kontaktu sa drugom osobom. Neverbalna komunikacija predstavlja primarni komunikacijski model, kontrolisana je određenim sistemom kodova koji su kulturno determinisani. Neverbalna komunikacija ukazuje na stav prema drugim osobama i pomaže u građenju i održanju odnosa sa drugima. Za razliku od jezika, neverbalno ponašanje, samo je djelimično pod našom kontrolom. Na samom početku društvenog komuniciranja, ljudi razmjenjuju poglede i prostorno se određuju u odnosu na svoje komunikacijske partnere. Tokom ovog procesa, obe strane potvrđuju, kretanjem tijela, izrazima lica i gestovima, da prate ono o čemu se govori, odnosno, da prihvataju drugog kao učesnika u komunikaciji, bez obzira na afinitete i stepen međusobnog slaganja.⁶¹

Prirodno je da verbalnu komunikaciju prate: kinezička komunikacija, takozvani „govor tijela“ (dodir, držanje tijela, gestovi rukama, klimanje glavom), proksemička komunikacija (prostor između pošiljaoca i primaoca), vizuelna komunikacija (gledanje, kontakt očima i viđenje), imidž (garderoba, frizura, šminka, tetovaže), facijalna komunikacija (izraz lica, mimika), to jest neverbalna komunikacija.⁶²

Pri svakoj komunikaciji šaljemo emocionalne signale, a ti signali utiču na osobe oko nas. Do slanja tih signala dolazi zbog nesvjesnog oponašanja emocija koje vidimo na nekom drugom, uz pomoć nesvjesne motoričke mimikrije izraza lica, gestova, tona i drugih neverbalnih izraza emocija.

Neverbalna komunikacija uključuje i glasovne i neglasovne aspekte ponašanja koje se odvija u socijalnoj interakciji. Osnovna funkcija jezika je prenošenje apstraktnih ideja, dok neverbalnom komunikacijom prenosimo emocionalna stanja i stavove, i regulišemo međuljudsku interakciju.

61 Tomić, Z.: Komunikacija i javnost. Beograd: „Čigoja štampa“, 2004., str. 44.

62 Čović, L., Čović, B.: Osnovi komunikologije. Banja Luka: Panevropski univerzitet „Apeiron“, 2008., str. 98.

Što se neverbalne komunikacije tiče, moguće je razlikovati šest osnovnih funkcija:

- izražavanje emocija,
- izražavanje stavova osoba u komunikaciji;
- prezentovanje vlastitih osobina;
- praćenje, podrška i dopuna verbalne komunikacije;
- zamjena za verbalnu komunikaciju;
- konvencionalno izražavanje raznih vrsta socijalne aktivnosti.⁶³

2.1. Kinezička komunikacija ili „govor tijela“

„Govor tijela“ pokriva dodire, držanje tijela, gestove rukama, klimanje glavom, orijentaciju tijela. Dodir ili tjelesni kontakt, varira od stepena intimnosti koji postoji između sagovornika. Kada dolazi do kontakta, to znači da je međusobna privrženost nadvaladala prirodnu težnju svakog pojedinca da štiti svoj lični prostor. Najuobičajeniji oblik dodira pojavljuje se kod susretanja ili oprastanja. Najčešće dolazi do rukovanja, koje je očekivana formalnost pri pozdravljanju.

- Grljenje predstavlja snažan doživljaj u djetinstvu, a kod odraslih osoba je rezervisano za duboko emocionalne trenutke.

- Poljubac kao javni znak veze prikazuje varijacije od jedne kultrure do druge. U većini zemalja češće je ljubljenje u obraz na javnim mjestima, nego ljubljenje u usta koje se, opet, pripisuje ljubavnim parovima.

- Orijentacija i držanje tijela važni su za socijalnu interakciju. Pružiti nekom potpunu pažnju znači pokazati i svojim tijelom da smo usmjereni na drugu osobu i otvoreni za komunikaciju. Obično orijentišemo svoje tijelo prema osobi s kojom pričamo, a okretanje od osobe pokazuje neraspoloženje prema njoj ili želju za završetak komunikacije. Držanje tijela takođe može biti dobar pokazatelj da li je osoba napeta ili opuštena.

- Gestovi rukama usklađeni su s govorom i predstavljaju važnu dopunu emocionalnim izrazima lica. Oni su integralni dio našeg verbalnog izlaganja, tako da ponekad gestikuliramo čak i kada razgovaramo s nekim preko telefona. Postoje varijacije u učestalosti gestikuliranja, od prilike do prilike, čak i kod istog pojedinca, nezavisno od različitosti pojedinaca i grupa. Naglašavanje, ili precizniji opis sadržaja koji verbalno iznosimo praćeno je čestom gestikulacijom.

- Klimanje glavom služi kao povratna informacija govorniku, upućujući na to da sagovornik razumije ono što govori, i kao ohrabrenje govorniku da nastavi. Uz to, klimanje i odmahivanje glavom dva su najrasprostranjenija znaka za „da“ i „ne“. Međutim, odmahivanje glavom često se zamjenjuje mahanjem kažiprstom.⁶⁴

63 Čović, L., Čović, B.: Osnovi komunikologije. Banja Luka: Panevropski univerzitet „Apeiron“, 2008., str. 111 -113.

64 Čović, L., Čović, B.: Osnovi komunikologije. Banja Luka: Panevropski univerzitet „Apeiron“,

Na osnovu sprovedenog anketiranja o informisanosti i uticaju neverbalne komunikacije na bolesti zavisnosti kod učenika može se zaključiti da je kinezička komunikacija u većem procentu negativna što potvrđuje i odgovor na sljedeće pitanje: Da li putem pogleda i pokreta tijela možeš prepoznati osobu koja je ovisnik? – anketirani učenici su se u 21 ili (16,1%) slučajeva izjasnili pozitivno, dok je se čak 109 ili (83,8%) učenika izjasnilo negativno, dobijeni rezultati pokazuju da učenici nisu u većem procentu informisani putem kinezičke komunikacije o bolestima zavisnosti.

2.2. Vizuelna komunikacija

Vizuelna komunikacija je svako prenošenje informacije pomoću vizuelnih znakova, simbola, tekstova, signala, slika, dakle, svako prenošenje misli grafičkim, fotografskim, filmskim, televizijskim ili nekim drugim putem. Cilj joj je da prenošenje bude što tačnije, jasnije i jednostavnije. Vizuelna poruka je uvijek usmjerena određenoj publici – društvenoj, starosnoj, socijalnoj i drugim grupama.

Prednosti vizuelne komunikacije pred ostalima je u tome što do primoca signali dolaze simultano, brzinom svjetlosti, a neograničeni su bojom, intenzitetom, kretanjem.

Vizuelna komunikacija odnosi se ne samo na gledanje i kontakt očima, nego i na viđenje dostupnih i korisnih socijalnih znakova. Vizualna komunikacija obavlja dvije osnovne funkcije. Prva je izražajna, znači odnosi se na prenošenje stavova i emocija. Druga je informativna. Pošto se upravo te funkcije navode kao osnovne i kada je riječ o neverbalnoj komunikaciji, možemo zaključiti da viđenje dostupnih socijalnih znakova, odnosno vizuelna komunikacija zaista omogućava neverbalne interakcije i uveliko olakšava verbalne.⁶⁵

Na osnovu sprovedenog anketiranja o informisanosti i uticaju neverbalne komunikacije na bolesti zavisnosti kod učenika može se zaključiti da je vizuelna komunikacija u većem procentu negativna što potvrđuju i odgovori na sljedeća pitanja:

Da li smatraš da si u školi putem slika i pisanih poruka dovoljno informisan o bolestima zavisnosti? -učenici su se u 35 ili (26,9%) slučajeva izjasnili pozitivno, dok je se čak 115 ili (88,4%) učenika izjasnilo negativno što nažalost znači da većina učenika smatra da u školi ne postoji dovoljno slika i pisanih poruka koje se odnose na bolesti zavisnosti.

Da li si putem slika informisan o sastavu cigareta i alkohola? - učenici su se u 36 ili (27,6%) slučajeva izjasnili pozitivno, a u čak 114 ili (87,6%) slučajeva

2008., str. 114-116.

65 Čović,L., Čović, B.: Osnovi komunikologije. Banja Luka:Panevropski univerzitet „Apeiron“, 2008., str. 121.

negativno što pokazuje da nije dovoljno zastupljena informisanost putem slika kada je u pitanju sastav cigareta i alkohola.

Da li obraćaš pažnju na poruke u ugostiteljskim objektima da je pušenje i alkohol zabranjen za lica mlađa od 18 godina? - učenici su se u 55 ili (42,3%) slučajeva izjasnili pozitivno, dok je se čak 95 ili (73,0%) učenika izjasnilo negativno, što je veoma zabrinjavajući podatak koji govori da većina učenika čak i ne obraća pažnju na poruke u ugostiteljskim objektima koje se odnose na zabranu upotrebe pušenja i alkohola za lica mlađa od 18 godina.

Da li si upoznat putem letaka o štetnosti bolesti zavisnosti po ljudski organizam? -učenici su se u 44 ili (33,8%) slučajeva izjasnili pozitivno , dok su se u 106 ili (81,5%) slučajeva izjasnili negativno što pokazuje da u učenici u većem procentu smatraju da nije dovoljna informisanost putem letaka kada su u pitanju bolesti zavisnosti.

2.3. Boje u komunikaciji

Pravilnom upotrebom boja može se mnogo postići u komunikaciji, ali se isto tako može i zbuniti učesnik u komunikaciji, ako se boje koriste na pogrešan način.

Zato je potrebno znati neke osnovne činjenice o bojama i kako ih koristiti:

- Boje su važan činilac svakodnevnog života. One nas mogu razvedriti ili rastužiti, mogu da pobude ili odvrate našu pažnju.
- Boje oživljavaju.
- Obojene stvari dobijaju manji ili veći značaj.
- Potkrepljujući našu vizuelnu senzaciju, boja isto tako ima mogućnost da potpuno nezavisno utiče i na mentalnu sferu naše ličnosti.⁶⁶

Sprovedeno anketiranje učenika o informisanosti i uticaju neverbalne komunikacije na bolesti zavisnosti pokazuje da na boje kada su u pitanju bolesti zavisnosti učenici u većem broju ne obraćaju pažnju što potvrđuje odgovor na sljedeće pitanje:

Da li ti izgled boje oštećenih organa od strane bolesti zavisnosti ukazuje na ozbiljne posljedice po zdravlje čovjeka? - učenici su se u 28 ili (21,5%) slučajeva izjasnili pozitivno, dok je se čak 122 ili (93,8%) učenika izjasnilo negativno.

Na pitanje: Da li obraćaš pažnju na boje kojima su ispisane poruke o štetnosti pušenja, alkohola i droga? (učenici su se u 32 ili (24,6%) slučajeva izjasnili pozitivno, dok je se čak 118 ili (90,7%) učenika izjasnilo negativno što govori da učenici nisu dovoljno informisani kada je u pitanju značenje boja.

⁶⁶ Čović,L., Čović, B.: Osnovi komunikologije. Banja Luka: Panevropski univerzitet „Apeiron“, 2008., str. 123.

2.4. Imidž

Ljudi sa kojima komuniciramo stvaraju u svojoj svijesti sliku o nama, koja je odraz našeg izgleda, manira, ponašanja, govora.

Imidž - slika, lik, imaginarna predstava o konkretnoj osobi, karakteristika ličnosti. Odjeća koju nosimo, način na koji se češljamo, koristimo šminku i ukrašavamo tijelo, hod i način pozdravljanja i sl., predstavljaju načine izražavanja sebe. Način na koji projektujemo sebe pruža ljudima informacije o društvenoj klasi, etničkoj identifikaciji, bračnom statusu i sl. Na osnovu toga se može zaključivati i o karakternim crtama ličnosti. Razni neverbalni oblici ponašanja nisu samo neizbježni pratioci govora nego i znakovi koje druge osobe registruju i koji im nešto kazuju o osobi koja govori, i o onome šta govori.

Evo nekoliko karakteristika ponašanja pozitivnog imidža:

- privlačan izgled;
- slobodno prirodno ponašanje;
- upotreba književnog jezika;
- dostojanstveni maniri;
- mirna reakcija na pohvalu i kritiku.⁶⁷

Na osnovu sprovedenog anketiranja o informisanosti i uticaju neverbalne komunikacije na bolesti zavisnosti kod učenika može se zaključiti da učenici nisu u većoj mjeri informisani kada je u pitanju neverbalna komunikacija putem imidža što potvrđuje odgovor na sljedeće pitanje:

Da li bi mogao da prepoznaš izgled osobe koja koristi alkohol i drogu na osnovu njenog imidža? (učenici su se u 47 ili (36,1%) slučajeva izjasnili pozitivno, dok je se čak 103 ili (79,2%) učenika izjasnilo negativno.

2.5. Facijalna komunikacija

Pokazivanje emocija izrazima lica bilo je proučavano znatno prije svih vidova neverbalne komunikacije. Lice je najizražajnije i najprepoznatljivija karakteristika svih ljudskih bića. Njime se izražavamo bez upotrebe riječi. Izrazi lica su vrlo efektivan način neverbalne komunikacije. Naši izrazi lica odaju osjećanja. Pažljivim posmatranjem izraza lica moguće je saznati mnogo o ljudima bez obzira na masku kojom namjerno ili nesvjesno iskazuju svoje reakcije na događaje i podsticaje oko sebe.

U procjeni nečijeg izraza lica, posebno pri prvom susretu s određenom osobom, treba voditi računa o pojavi koja se u psihologiji naziva „halo efekat“. Suština te pojave je u tome da i na temelju jedne osobine, koja nam se sviđa ili ne, stvaramo sud o čitavom čovjeku. Koristimo informacije koje imamo ili smo ih saznali od nekoga, a ukoliko nam se ne sviđaju, ne sviđa nam se ni osoba, a

67 Čović, L., Čović, B.: Osnovi komunikologije. Banja Luka: Panevropski univerzitet „Apeiron“, 2008., str. 126 -127.

ukoliko nam se dopadnu, i osoba nam je odmah simpatična.

Bitno je istaći da se facijalne ekspresije lakše kontrolišu nego gestovi i tjelesni pokreti, jer su ljudi navikli da često potiskuju emocije, pokušavajući da ih prikriju maskama koje navlače da bi sprečili socijalnu interakciju.⁶⁸

Na osnovu sprovedenog anketiranja o informisanosti i uticaju neverbalne komunikacije na bolesti zavisnosti kod učenika može se zaključiti da učenici nisu u većoj mjeri informisani kada je u pitanju facijalna komunikacija što potvrđuje odgovor na sljedeće pitanje: Da li putem izraza lica možeš prepoznat osobu koja je ovisnik? - učenici su se u 47 ili (36,1%) slučajeva izjasnili pozitivno, dok je se 103 ili (79,2%) učenika izjasnilo negativno, što pokazuje da učenici u većem procentu nisu informisani o facijalnoj komunikaciji.

3. ZAKLJUČAK

Bolesti zavisnosti mogu da prouzrokuju ozbiljne posljedice po zdravlje. U posljednje vrijeme dostižu sve veće razmjere posebno među mladima školskog uzrasta. Veoma ozbiljne posljedice do kojih mogu da dovedu bolesti zavisnosti kod mladih naveli su me na razmišljanje o informisanosti i uticaju neverbalne komunikacije na bolesti zavisnosti kod učenika.

Sprovedeno istraživanje o informisanosti i uticaju neverbalne komunikacije na bolesti zavisnosti je pokazalo da učenici u većem procentu ne mogu putem pogleda i pokreta tijela da prepoznaju izgled osobe koja je ovisnik, većina anketiranih učenika smatra da u školi nije dovoljno informisana putem slika i pisanih poruka o bolestima zavisnosti. Anketirani učenici u većem procentu smatraju da nisu informisani putem slika o sastavu cigareta i alkohola. Nažalost, većina anketiranih učenika ne obraća ni pažnju na poruke u ugostiteljskim objektima da je pušenje i alkohol zabranjen za lica mlađa od 18 godina. Anketirani učenici u većem procentu smatraju da putem letaka nisu dovoljno informisani o štetnosti bolesti zavisnosti po ljudski organizam i da im izgled boje oštećenih organa ne ukazuje na ozbiljne posljedice po zdravlje čovjeka. Većina anketiranih učenika smatra da putem imidža i izraza lica ne može da prepozna osobu koja je ovisnik.

Da bi učenici u većem broju bili informisani od strane neverbalne komunikacije i da bi neverbalna komunikacija imala veći uticaj na bolesti zavisnosti kod učenika potrebno je učenike više edukovati o bolestima zavisnosti i to prvo u osnovnoj školi a zatim i u srednjoj školi o značenju neverbalnim poruka s kojima se svakodnevno sreću, kao i o značenju boja kojima su poruke ispisane, u školi treba postaviti što veći broj plakata na kojima su slikovito prikazani izgledi organa koje oštećuju bolesti zavisnosti, postaviti što više slika o sastavu alkohola i cigareta, kao i organizovati što češće radionice u kojima će učenici samostalno izgrađivati panoe koji se odnose na bolesti zavisnosti.

68 Čović, L., Čović, B.: Osnovi komunikologije. Banja Luka: Panevropski univerzitet „Apeiron“, 2008., str. 130 - 132.

LITERATURA:

1. Čović, Larisa, Čović, Branimir, (2008), Osnovi komunikologije, Panevropski univerzitet „Apeiron“, Banja Luka.
2. Nikolić, Dragoslav,(2007), Bolesti zavisnosti pušenje, alkoholizam i narkomanija II izdanje dopunjeno i osavremenjeno, Narodna knjiga Alfa,Beograd.
3. Rot Nikola, (2004), Znakovi i značenja Verbalna i neverbalna komunikacija, Izdavačka kuća ΠΛΑΤΩ, Beograd.
4. Tomić, Zorica, (2004), Komunikacija i javnost, „Čigoja štampa“, Beograd.

УЛОГА МАСОВНИХ МЕДИЈА У ПРЕВЕНЦИЈИ НАСИЉА И НЕДОЛИЧНОГ ПОНАШАЊА НА СПОРТСКИМ БОРИЛИШТИМА

THE ROLE OF MASS MEDIA IN PREVENTION OF VIOLENCE I UNIQUE CONDUCT ON SPORTS battlefield

Сања Јеленковић, МА⁶⁹
Проф. др Миодраг Јеленковић⁷⁰
Бранко Хабуш, дипл. инж. еџ⁷¹

UDK 32.019.5:316.647.5/.8]:796

Прегледни рад

Сажетак: Министарство омладине и спорта Републике Србије Министарство културе Републике Србије Ватерполо савеза Србије Центра за праве вредности и Удружења спортских новинара Србије урадили су истраживачки пројекат медији, спорт, насиље који је представљен јавности на округлом столу: улога медија у спречавању насиља у спорту где је постављен концептуални оквир истраживања односа медија, спорта и насиља. Полази се од значаја спорта у друштву. Велика је улога медија у превенцији насиља и њеној интерпретацији у јавности, Сарадња са Министарством унутрашњих послова, Клубови, спортисти, публика и навијачи, Хулигани и њихови циљеви, Родитељи и млади, Последице. Ми се овде бавимо само улогом масовних медија који су помешали своју праву улогу у спречавању насиља и недоличног понашања на спортским борилиштима, већ се баве пропагандом и навијачком страшћу према појединим клубовима и појединцима са наглашеним елементима насилничког понашања навијачких група или појединаца на једном или више спортских догађаја који су се догодили у неколико последњих недеља.

Кључне речи: Министарство, улога медија, клубови, спортисти, спречавање насиља

Abstract: Ministry of Youth and Sports of the Republic of Serbia Ministry of Culture of the Republic of Serbia Water Polo Association of Serbia Center for Real Values and Association of Sports Journalists of Serbia have done a research project media, sport, violence presented to the public at the round table: the role of the media in preventing violence

69 универзитет "Привредна академија - факултет за примењени менаџмент, економију и финансије", Београд

70 Универзитет „Унион – Никола Тесла - Факултет за спорт“, Београд, miodrag.jelenkovic@fzs.edu.rs

71 Интернационална карате асоцијација Београд, Лос Анђелос, brankohabus@yahoo.com

in sports where conceptual the framework of the research of media relations, sport and violence. It starts from the importance of sports in society. The role of the media in the prevention of violence and its interpretation in the public, Cooperation with the Ministry of Interior, Clubs, athletes, audiences and fans, Hooligans and their goals, Parents and youth, Consequences. We are only dealing here with the role of mass media that have mixed their true role in preventing violence and misbehavior in sports arena, but they are engaged in propaganda and fanatical passion for individual clubs and individuals with emphasized elements of the violent behavior of fan groups or individuals in one or more sports events that happened in the last few weeks.

Keywords: Ministry, the role of the media, chicks, athletes, prevention of violence

1. УВОД

Сам наслов нашег рада који желимо да поредставимо има неколико елемената у уводу на које треба експлицитно указати. Презентира се превасходно да се на спортске новинаре у Србији врши притисак да извештавају необјективно, неистинито, за рачун одређеног спортског клуба, Савеза или појединца. Наводно прети им се тужбама, ометају се у извештавању, одбија им се приступ информацијама или месту догађаја. У екстремним ситуацијама, због лоших техничких услова рада – живот им је угрожен (приликом инцидената на спортским бориштима).

Ситуација у нашем друштву са становишта појаве насиља у спорту и њихове обраде кроз медије је неповољна, али се аналитички могу добро лоцирати проблеми, ситуације, актери у и око спорта и медијски посленици који у својим прилозима ставом, начином обраде и непрофесионалношћу не доприносе борби против насиља, као што се могу наћи и примери коректности, објективности и зналачког третмана појава које су предмет анализе – као поуке другима.

Показало се да наша штампа не реагује доминантно осудом насиља него извесном уздржаношћу, што би ми подвели под неактивност медија...

- Дакле, најчешћи је пасиван однос у 261 од 500 написа (51.5%), тј. опис догађаја без квалификатива, и то пре свега у краћим прилозима (70%), затим у оним средњег обима (57.5%), а нешто ређе у дужим (34.3%)

- Ту је и неиздиференциран однос новинара у 4.1% прилога

- Осуда насиља се бележи у 168 прилога (33.1%), и то више са повећањем дужине прилога (21% : 28% : 46%)

- Образлагање се јавља у око 8% прилога, довођење у питање, које поприма смисао оправдавања, у 3%

У опште констатције би додали следеће елементе категоризације са којима смо пошли од изреке из старог Рима:

- AUDIATUR ET ALTERA PARS – “Нека се чује и друга страна”, коју

наводи Сенека у спису Медеа, а која је постала окосница журналистичког професионализма

- Од 500 новинских прилога о спорту и насиљу у 2008. години у 142 (28.4%) дат је и “став друге стране” и то махом у дужим прилозима (9% : 26.3% : 43.6%)

- У 93 или 18.6% прилога евидентно је изостављен “став друге стране”

- У 257 прилога (51.4%) наводе се само опште констатације, и то највише (80.6%) у кратким прилозима

- Дакле, још треба да учимо од филозофа-стоичара, заступника идеје о једнакости људи

Смисао сагледавања и облици који су чешћи од мотива могу се поделити овако:

- Појам сагледавања у анализи треба шире схватити као указивање или навођење извесних доказа, разлога, образложења... који боље и ближе објашњавају шта се и како догодило, које су могући узроци, итд.

- Притом, за ову димензију анализе садржаја није битно у ком правцу иде сагледавање, нити да ли је оно најбоље изведено, односно не оцењује се његов квалитет и заснованост, него се констатује да ли је уопште коришћено у прилогу. Сагледавање отвара пут вредносној анализи

- Пажљив аналитичар може у начину припреме прилога, опису актера и догађаја, закључивању и навођењу чињеница или детаља пронаћи облике сагледавања

- Природно је да сам спортски догађај о којем се извештава појавно не садржи све компоненте који га могу добро објаснити и стога новинар у датом тренутку обично остаје на оном што чује и види

- Ипак, у око 40% прилога (315 од 500) сагледавају се мотив, или циљ, или повод насиља у догађају – свакако у дужим прилозима то је приметније

- У више од половине случајева (51.1%) медиј се бави само обликом и средствима насиља

- Има и преко 6% неиздиференцираних прилога у том погледу, као и око 3% оних где нема елемената за ову врсту анализе.

2. КОШАРКАШКА УТАКМИЦА АБА ЛИГЕ

Наша тема је кошаркашки трећи меч финала АБА лиге између Црвене звезде и домаће Будућности која и није била спортска. Ипак, није на месту излизана флоскула “линч” коју сви живи преламају преко језика како им се ћефне и за све и свашта. Брука и за град и за организаторе и родитеље који су негде оманули у подизању појединаца много је прикладнији израз за оно што је виђено у престоници Црне Горе. Далеко од тога да су навијачи Црвене звезде и Партизана цвећке, имали су различитих испада и имају

их и даље, што показују казне и за један и за други клуб. “Барвари” и поред тога некако да додатно помере границе навијачких глупости под фирмом подршке клубу. Управо због тога је дошао тренутак да АБА лига коначно направи искорак, кад то већ на лицу места није урађено и да размотри затварање Мораче. Наводимо неколико разлога зашто овако драстична казна има утемељење и у ономе што се дешавало у среду увече, али и у неким претходним инцидентима које су изазивали Подгоричани.

Све је почело још далеко пре треће утакмице финала. Још прошле године. Навијачи Звезде и клуб су се више пута жалили да су тада покрадени у четири финалне утакмице коју је на крају Будућност добила и отишла у Евролигу. Истини за вољу, кад вас неко потуче пет пута као што је Будућност лани урадила са Звездом, аргументи крађе донекле губе на снази, али је тиме одржавана тензија. Звезда је ове сезоне вратила услугу и “шишала” Будућност како је стигла све до меча у Подгорици. У међувремену су се анимозитети, створени прошле године, “повампирили” и зачета је зла крв.

ОтудпогрднаскандирањаиграчимаБудућности“Шиптари,Шиптари”, тренеру Јасмину Репеши “Си*ај Репеша, си*ај Репеша”, председнику подгоричког клуба “Силов’о те Човић, Бокане”, па и Црногорцима као целини “Је**о вас Мило у д**е”. Поврх свега, Репеша се у Београду жалио да такав линч нигде није доживео и да је одело могао да баца јер је било испљувано. На огради иза клупе Будућности у Пиониру, барем видљивих трагова пљувачки није било.

Али, све је то био увод у трећу утакмицу и ако су навијачи Звезде у Београду заиста и пљунули са трибина на тренера гостију, у Морачи су то са трибина решили да преместе на паркет. Врло упадљиво. И да апсолутно нико не реагује као да момак са бројем 10 на дресу говори Човићу, Давидовцу и осталима “добар дан” док пролазе. Није био једини. Са снимака се виде бар четворица навијача Будућности који пљују, а немају шта да траже на паркету Мораче. Један од њих је чак пришао и Миленку Топићу који је некада и играо за Будућност.

Он је бацио лопту у публику и “наоружао” навијаче, пре почетка утакмице, који су истом лоптом погодили Мајкла Оџа и Марка Кешеља.

Поредећи атмосферу у Београду и Подгорици, Репеша је рекао да у престоници Црне Горе није видео ни десети део онога што је видео у Србији. То није тачно. Истина је да су једни викали “убиј Шиптара”, а други одговорили са “убиј Цигана”. Такве ствари су најалост навијачка свакодневица на овим просторима, па речи све мање могу некога да повреде или увреде на балканским утакмицама. Било како било, говор мржње је за осуду у којој год хали да се чује. Разлика између два случаја је што су навијачи Будућности и физички напали играче и штаб Звезде. Репешиној клупи у Пиониру нико није дрмао ограду, нити на њих насртао.

“Варвари” су на крају прве четвртине хтели да се обрачунају, када су резервисти Звезде са тренером и осталима кренули ка центру игралишта, а утакмица је привремено прекинута. Полиција је реаговала и спречила гори епилог. Током друге утакмице у Београду када је Звезда демолирала Будућност са +38, Немања Гордић је при повратку на клупу разменио неколико оштрих речи са навијачима иза своје клупе, па до напада срећом није дошло. Вујичић је напао једног од чланова Звездине делегације, чланови Управног одбора Црвене звезде Бранислав Баховић и Саша Влаисављевић повређени су на утакмици, а Звезда је показала и спектар објеката који су летели ка њима. Типлови, упаљачи, ексери... чак и мобилни телефони завршили су на терену Мораче. Како је Телеграфу јављено од људи из клуба, чак су и поједини чланови обезбеђења у хали додавали флашице навијачима који ће их користити као нападачке реквизите и “муницију” за гађање играча Звезде.

У читавом инциденту је учествовао чак и председник женског кошаркашког клуба Будућност Зоран Вујичић. Некадашњи играч “плавих” је без икаквог видљивог разлога једном од чланова делегације Звезде насилно склонио телефон у тренутку док је овај снимао улазак у халу. И када навијачи подижу температуру у дворани, онда бар људи из клубова треба да је спуштају, а не да стварају додатне тензије. Треба бити искрен, па рећи да је то чести “модус операнди” овдашњих спортских функционера, а овај приступ није стран ни председнику Звезде.

На трибинама се догодила туча и међу навијачима. Иако присталице црвено-белих нису могли у Морачу, један од момака који се тамо нашао је откривен као навијач српског клуба и због тога је на трибинама добио батине. На крају је изведен из хале, али тек пошто је задобио више удараца. Варварима ово није први испад. Једнако не воле ни кад им у госте дође Партизан, па су својевремено Драгана Милосављевића хватали за главу и тада су сви остали у шоку, а судије су читав случај игнорисале на мечу одиграном марта 2015.

На паркету су током окршаја Будућности и Партизана завршавали и животињски бубрези, као увреда намењена Душку Вујошевићу, легендарном тренеру црно-белих, који је због бубрега имао великих здравствених проблема. Од скоријих испада навијача, ту је један прекинут меч против Цедевите из јануара када су чаше кока-коле завршиле на паркету. АБА лига је том приликом затворила део трибина. Кажњавани су и након тога, као учесник полуфинала регионалног такмичења само што је тада санкција била новчана и износила је 3.700 евра.

АБА лига познаје четири типа прекршаја на утакмицама. Прекршаје учесника, гледалаца, оне услед несавесног деловања судија или делегата и остале прекршаје. Према пропозицијама такмичења, казне су углавном новчане, па је тако рецимо за онај који је направио Вујичић кажњив са

2.000 евра ако потпада под члан 70. неспортско понашање менаџмента. Када причамо о навијачима, бацање предмета којима су они гађали играче Звезде се кажњава са 3.000 евра. Предмети који су опасни по живот, а заврше на терену доносе санкцију од 5.000 евра, а ако навијачи понове бацање ових предмета, казна је 15.000 евра. Вређање на верској, националној и расној основи је 2.000 евра, а исто “кошта” и поновљено пљување. Ако навијачи упале бакље и пиротехнику или ако вређају противника на расној, полној, националној основи организатор може евентуално да испразни трибине.

Чак и кад се деси напад на играче, тренере, особе у пратњи клуба, службена лица, изриче се новчана казна од 12.000 евра као последица лоше организације утакмице. Међутим, бесмислено делује последица када се неовлашћена лица нађу на терену - 500 евра, као што је био случај у Морачи. Пљувања није био поштеђен ни Миленко Топић коме прети непознати мушкарац, а замислите ситуацију да неко од играча изгуби такт и одбруси нешто што се том навијачу не свиди и заврши се физичким обрачуном у ком играч буде тешко повређен.

АБА лига је, чини се, сувише олако схватила безбедност и делује као да је види само кроз новац, што са стране гледано изгледа похлепно, али и врло опасно у појединим ситуацијама.

Због свега наведеног, лига би морала да још једном отвори књигу својих правила јер поједина места попут Пионира, Мораче, Драженовог дома или дворана у Задру уопште нису пријатељски настројена места. Навијачи Будућности су овог пута ту тврдњу само отерали још корак даље, па су заслужили да Морача “пресуши” на бар неколико утакмица с почетка наредне сезоне.

Уколико је реч о штампи и радију анализу описа насиља изводимо пре свега на основу вербализације (текст са сликом, односно говор са другим звуцима), а када је реч о телевизијском прилогу, онда се комбинује снимак и говор новинара и других учесника догађаја или емисије. Опис постоји када постоји намера да се у медију он примени као такав. Помоћни критеријум у анализи је постојање неке “приче” шта је и како је било, што значи да се не стаје само на констатацији него се удовољава очекиваној радозналости читалаца, слушалаца или гледалаца да и сами сагледају догађај о којем је реч. У овом извештају анализа је обухватила само штампу. Не може се рећи да је изостао опис насиља у штампаним медијима, али он није ни комплетан. У скоро трећини прилога (31.8%) дат је потпун опис насиља, пре свега у дужим прилозима (2.8% : 35.5% : 49.5%). Међутим, аналитичари налазе да преовлађује непотпун опис насиља у 56.8% текстова, и то нарочито у оним краћим, што се може сматрати природним (78.5% : 53.3% : 44.1%. Све то крије одређене опасности по добро разумевање догађаја и формирање става о њему. У 11.4% прилога опис насиља је изостао, пре свега у краћим

прилозима (18.8% : 11.2% : 6.4%). Треба, свакако, узети у обзир да ни догађаји нису исти и да не подразумевају исти медијски третман.

3. МЕДИЈСКИ ПРИЛОЗИ

У медијском прилогу, посебно у неким жанровима (чланак, коментар, цртица, репортажа) могуће је укључити и проверу чињеница – код актера, арбитра, функционера, полиције, публике, колега, итд. У другим жанровима (нпр. пренос, снимак) подразумева се да то није могуће, због временских и других ограничења (доступност, опасност, упозорење). Ове напомене битне су за целокупан пројекат, али у овом случају пажња је била концентрисана на штампу у 2018. години. Међутим, закони професије подједнако важе и ту, о чему сведоче резултати анализе

Судећи према резултатима наше анализе, овај део посла обављен је професионално јер се није писало о ономе што може као сама појава да буде спорно. Другим речима, читаоци су могли да буду сигурни да се одређена ствар заиста и догодила... Чак у 83.8% прилога дата је провера чињеница, а то се запажа и у најкраћим прилозима (75.7% : 85.5% : 88.2%). У мањем броју случајева (5.6%) провера је поменута. Било је свега 8 од 500 прилога (1.6%) где је провера чињеница најављена. Најзад, у 45 прилога, или 9% није било елемената за анализу ове димензије у пројекту, што посредно указује да се није ни писало о тој појави на поменути начин.

Анализа обухвата само текстове док су сликовни прилози, илустрације, фотографије и слично издвојени за посебан осврт. Пошло се од електронски пребројаних знакова (Word Count) у сваком од прилога. Изабран је укупан обим – са размацама (with space), који се кретао у распону од 194 до 6895 знакова. Категоризација у три наведене групе узима се као основ за ауторску страну од 1800 знакова. У првој групи су текстови дужине до пола ауторске стране, у другој до једне стране, а у трећој текстови дужи од тога. Другим речима, пројектом дефинисана варијабла обима није се “очитавала” са прелома листа, због различитости фонтова и пунктаже, него је сведена на упоредиву димензију.

- Већ је речено да је цео пројекат био лимитиран временом, средствима и грађом погодном за овакав егзактан методолошки приступ

- Зато су у поступак могле да буду узете само новине са електронском базом података па је изабран цензус за почетак ове године (2019.), где су пре свега укључени сви наши велики дневници

- Од 500 прилога у обради по неколико десетина било је из сваког од дневника, или његовог додатка, у распону од 8% (Данас и Данас Викенд), 8.4% (Дневник), 9% (Пресс), 11.4% (Глас јавности), 14.2% (Блиц), 14.8%

(Куир), до 15.6% (Политика) и 17.6% (Вечерње новости)

- Неколико других листова имало је сасвим мали број прилога

Сви налази које смо већ приложили на претходним страницама студије, односе се на целокупан посматрани корпус прилога о спорту и насиљу на кошаркој утакмици АБА лиге. То значи, да сада нису изведене компаративне анализе за поједине листове у овом извештају

Оне су, ипак, сасвим могуће јер су сви прилози у бази података идентификовани по више димензија (од листа, преко датума, до имена аутора), што је приказано у новинском извештају.

“За ескалацију неспортског понашања на теренима и ван њих одговорност сносе и новинари, један је од закључака. И спортски новинари, као и уредници штампаних и електронских медија сносе велику одговорност за све већу и опаснију ескалацију насиља на спортским борилиштима и ван њих. То је, између осталог, један од закључака округлог стола који су организовали Министарство спорта, Ватерполо савез Србије и Удружење спортских новинара Србије. Основа за ову тематску расправу било је истраживање под називом “Улога медија у спречавању насиљау спорту”, пројект на чијем челу је била новинар Спортске редакције Радио Београда Снежана Пантовић”.

Аналитичари су већи у првом читању учавали разлике у третману истих догађаја и појава од стране различитих редакција, а то се лако запажа и из наслова, приложених извештају, јер они привлаче и усмеравају пажњу читалаца на поједине аспекте збивања.

“Казне прописане законом, којима се толико маше после сваког инцидента, или навијачког насиља, обично нико не схвата озбиљно, нити их примењује. Судови, да ли свесно, или под притиском моћних појединаца у управама клубова, најчешће прогледају кроз прсте изгредницима дајући тако „пример“ осталима да могу да чине шта хоће, без санкција”.

Са наших стадиона и хала шаљу се ужасне слике, новине су пуне лоших вести, налази су забрињавајући, коментари противречни, решења далеко... а из света стижу упозорења и најаве ригорозних мера према нашим клубовима...

Поред Србије написи о спорту и насиљу односили су се и на друге земље, које су у анализи наведене под условом да је било речи о нашим клубовима, спортистима, репрезентацији, или о примерима на које се новинар посебно позива.

Црна Гора–Подгорица; Хрватска–Загреб, Ријека, Сплит, Шибеник, Задар, Осијек, Огулин, Винковци, Медулин, Бобота крај Вуковара, Трогир; Македонија–Тетово; Грчка–Атина, Солун; Италија–Рим; Русија–Москва; Данска–Алборг; Турска–Истанбул; Чешка–Праг; Бугарска; Мађарска; Пољска–Сопот, Згорелец; Белорусија; Молдавија; Швајцарска–Нион;

У неким случајевима порука је да насиља у спорту и око спорта има и на другим местима, али новинари радо указују на то како су се неке земље ослободиле те пошасте.

Несвакидашњи наслови новинских чланака (Курир) нам говори о новинарској етици и навијачкој страсти појединаца или појединих редакција.

4. СКАНДАЛ У МОРАЧИ

Син министра полиције Црне Горе шетао по терену и ПЉУВАО кошаркаше Црвене звезде! Нико га није зауставио!

Скандал на утакмици Будућност - Звезда! Амар Нухоџић, син министра полиције Црне Горе Мевлудина Нухоџића, пљувао је кошаркаше црвено-белих у "Морачи". На снимку који се проширио друштвеним мрежама види се како Амар Нухоџић (у плавој мајици) улази на терен док се кошаркаши Звезде загревају и пљује их. Он је прво у лице пљунуо Филипа Човића, а затим наставио да шета по терену и редом пљује госте из Београда. Нико од органа задужених за ред и безбедност није реаговао, па се Амар несметано шетао по паркету. То је био само један од низа инцидената и напада на црвено-беле током јучерашње утакмице. Будућност је савладала Звезду у трећем мечу финалне серије плеј-офа АБА лиге 80:72 и обезбедила четврти дуел, који је на програму у петак у 19 сати, такође у "Морачи".

Било је, вређања, пљувања, физичких напада, што сведочи и најновији снимак из дворане Морача, где су играчи и стручни штаб Звезде једва избегли линч. Амар Нухоџић, син министра полиције Црне Горе Мелвудина, запалио је регион својим скандалозним понашањем на мечу Црвене звезде и Будућности у оквиру треће утакмице финалне серије регионалне АБА лиге. Наиме, дан после утакмице у Морачи појавио се снимак шокантног понашања Амара Нухоџића како пред почетак утакмице пљује и псује кошаркаше Звезде са фокусом на плејмејкера црвено-белих Филипа Човића.

Након што се снимак појавио у јавности, на друштвеним мрежама се огласио Амар који негира све оптужбе и јавно се извињава свима онима које "није" вређао. Јавност у региону је заинтригирала појава овог момка, па су се сви запитали ко је он заиста и како му је дозвољено такво понашање у јавности. Према информацијама из Црне Горе Нухоџић је тренутно запослен у Управи Царине, а не како се својевремено писало у обавештајној служби Министарства одбране. Судаћи по његовим сликама на друштвеним мрежама, пре свега Инстаграму, млађани Нухоџић воли да лудује по београдским сплавовима у друштву својих најближих пријатељеља. Осим по клубовима, Амар воли да често проводи време по Београду, а тако је био

и у престоници Србије за време Ф4 Евролиге, а судећи по сликама навијао је за Фенербахче. Јавност у Црној Гори је први пут чула за њега почетком 2014. године када Амар тешко повређен у масовној тучи у Будви. Тада је Нухоџић био у друштву Луке Ђуришића и како наводе локални медији њих је наводно напала група од 20 младића који су били у видно алкохолисаном стању. А у наставку писања новинских чланака лист АЛО преноси изјаву црногорског коментатора:

5. “МОРАЈУ ЛИ ЧЕТНИЦИ ПИСАТИ ЋИРИЛИЦОМ? КОЈА ЈЕ МУКА НА ВАС?”

Најпознатији црногорски коментатор без мере навијао за Будућност, назвао Србе КРЕЗУБИМА и вређао за Косово! Овакав речник и увреде не приличе професионалцу. Опозициона црногорска партија Права Црна Гора позвала је менаџмент Јавног сервиса да санкционише спортског коментатора Небојшу Шофранца због, како су истакли “неваспитаних, неспортских и антисрпских коментара” које је имао током преноса утакмица АБА лиге између Будућности и Црвене Звезде.

“Господин Шофранец, уместо да као пасионирани љубитељ спорта и професионални новинар, буде први који ће указивати на етичке и спортске кодексе, као што су фер плеј и фер навијање, те тиме буде пример медијске и сваке друге културе, већ данима се примитивним и вулгарним речником, али и ширењем мржње, обрушава на све оне који не мисле као он”, каже се у саопштењу Праве Црне Горе.

“С тим у вези, на његовом Фејсбук профилу смо могли прочитати алузије како су Срби “изроди и народ без зуба”, како играчи Звезде нису ни хтели да спавају пред меч, већ да гледају ријалити шоу “Задруга”, како ће Срби изгубити меч, баш као што су “изгубили и Косово”, али смо могли и видети и Шофранчево питање “мора ли сваки четник писати ћирилицом?”, наводе из медијског тима Праве.

У наставку негативне кампање натписа и мржње према играчима Црвене Звезде ИНФОРМЕР доноси још једну катастрофалну објаву:

ПОЗНАТИ ПЕВАЧ ВРЕЂАО ЗВЕЗДУ! Човек који је представљао нашу земљу на Евровизији брутално прозивао црвено-беле!

Црногорски певач Данијел Алибабић вређао је играче Црвене звезде на трећем мечу финалне серије АБА лиге. Некадашњи члан групе “Но наме” која је два пута представљала Србију и Црну Гору на песми Евровизије био је у центру пажње. Том приликом Алибабић је, заједно са групом навијача,

вређао црвено-беле и певао - Си*ај га, си*сај Звездо!

Алибабић је, иначе познат и по томе што је својевремено учествовао у ријалитију "Фарма 4" и имао секс са мисицом Јованом Николић пред камерама. Као члан групе "Но наме" представљао је Србију и Црну Гору на Евровизији, а био је и актер финала Беовизије 2006. године које је према многим било "кап која је прелила чашу" у односима две државе, након чега је дошло да осамостаљења.

Сада нам само преостаје да доинесемо одређене закључке који треба да нам дају даљу смерницу како, зашто и због чега се то догађа на просторима бивше државне заједнице и зашто толика мржња опседа људе који ћак нису ни рођени у временима која су нам донела оваква зла. Натписи, новинарска етика више не постоји. Постоји само сензационализам, јурњава за најмонструознијим насловима, блачења свега што треба да буде рационално и објективно дефинисано.

6. ЗАКЉУЧАК

Треба рећи да су први пут утврђени габарити појединих варијабли обраде односа спорта и насиља према стандардизованим критеријумима, сходно њиховом третману у медијима - које ћемо поменути у најкраћим цртама:

- Међу облицима насиља доминира физичко насиље, али и претње као облик опасног виртуелног (могућег) насиља
- Насиље је највише усмерено према органима реда па и правосудним органима, према навијачима па и спортистима
- Међу узроцима насиља нема много оног проистеклог из самог такмичења, колико оног унетог ван такмичења па и ван спорта
- Актери насиља су првенствено навијачи а много ређе спортисти и представници тимова, клубова, савеза
- Жртве насиља су органи реда и правосудни органи, затим навијачи а донекле и спортисти, функционери и посетиоци
- У половини прилога приметан је релативно пасиван однос према насиљу у спорту, али је наглашена и његова осуда
- Преовлађују општије констатације уз повремено укључивање и "друге стране" у догађајима
- Медији махом сагледавају облике и средства насиља, али доста и његове мотиве, циљеве, узроке и поводе
- Опис насиља није увек довољно потпун, мада има прилога који га дају у коректној мери
- Класична новинарска провера чињеница сасвим је присутна па

читаоци могу бити сигурни да се описана ствар десила

- Преовлађују краћи и осредњи прилози (пола и једна ауторска страна) али приличан број прилога је дужи

- Изузетно много се писало о фудбалу, мање о кошарци, тенису, рукомету али и о спорту уопште

- Није се скоро уопште писало о било ком виду женског спорта или само у неколико редова без великих и помпезних наслова као за мушки фудбал или кошарку.

- Већина прилога није сасвим потписана, односно преузета је или потписана иницијалима, док сумногоређе аутори прилога идентификовани својим именом и презименом, што говори о стилу рада редакција али, вероватно и о извесном зазирању новинара од обраде осетљивих тема спорта и насиља које га окружује

- Ове теме нису равномерно обрађиване током године, што је условљено контекстуалношћу Поменут је велик број клубова и места, пре свега у Србији али и у другим земљама (ако је то било у вези са нашим спортом или спортистима), као и знатан број институција и организација које су биле укључене у разматрање или решавање ових проблема

- Такође, цитирани су и ставови многих стручњака различитог профила. По свему судећи, правих решења још нема иако су упозорења из земље и света све учесталија, иако су неки државни органи (пре свега полиција, тужилаштва, правосуђе), као и неки спортски форуми, кренули у акције – које се у великом делу јавности поздрављају, али међу хулиганима и њиховим покровитељима оспоравају или осујећују

- Промене се још не виде у тој мери да бисмо били оптимисти, мада их медији здушно прате јер су и они, као и новинари, у некој мери одговорни за ситуацију односно увек позивани да се укључе у решавање проблема

- Зато се предлаже наставак оваквих, продубљених и проширених анализа, конституисање сталних пројеката који би пратили стање и били основ едукације и критичке евалуације рада спортских новинара и редакција

- Ова анализа би требало да послужи и том циљу!

- На крају аналитичар допушта и могућност исказивања једне личне процене као својеврсног “признања са опаском” за већину новинара који су припремили највећи део прилога укључених у ову анализу:

- Сви кључни елементи обраде односа медија, спорта и насиља захваћени су објављеним текстовима, али до таквог утиска лако долази аналитичар а много теже и спорије читалац... То укључује сугестију бржег и нешто отворенијег приступа јер спорт, млади као и сви грађани ове земље то заслужују и очекују.

- Наш коначан и прави закључак који сматрамо једино исправним

јесте да АБА лига максимално новчано казни Будућност, испразни све трибине пред четврти меч, због нередa домаћих навијача у трећој утакмици, када су прекршили сисајсет кошаркашки прописа.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Министарство омладине и спорта, Медији, спорт, насиље
2. Удружење спортских новинара Србије, Програм спречавања насиља у спорту
3. <https://informer.rs/sport/c-zvezda/431656/poznati-pevac-vredjao-zvezdu-covek-koji-predstavljao-nasu-zemlju-evroviziji-brutalno-prozivao-crveno-bele>
4. <https://www.alo.rs/sport/kosarka/sin-ministra-policije-propali-fudbaler-ucesnik-masovne-tuce-a-voli-i-provod-na-beogradskim-splavovima-fo-to/223860/vest>
5. <https://www.alo.rs/sport/kosarka/evo-kako-se-sin-ministra-pravda-za-sokantno-ponasanje-i-pljuvanje-kosarkasa-zvezde-video/223854/vest>
6. <https://www.kurir.rs/sport/kosarka/3239095/skandal-u-moraci-sin-ministra-policije-crne-gore-setao-po-terenu-i-pljuvao-kosarkase-crvene-zvezde-niko-ga-nije-zaustavio-video>
7. <https://www.telegraf.rs/sport/kosarka/3052676-vracaju-se-najcrnji-dani-morace-tuca-navijaca-upadi-na-teren-udaranje-igraca-pljuvanje-video>
8. <https://www.alo.rs/sport/kosarka/najpoznatiji-crnogorski-komentator-bez-mere-navijao-za-buducnost-nazvao-srbe-krezubima-i-vredao-za-kosovo/223805/vest>
9. Министарство културе Републике Србије, улога медија у спречавању насиља у спорту
10. Центар за праве вредности, улога медија у спречавању насиља у спорту

LOGISTIČKI I SIGURNOSNI ASPEKTI ZAŠTITE PROIZVODA

LOGISTICS AND SAFETY ASPECTS OF PRODUCT PROTECTION

Prof. dr Dijana Gupta
Mr. sci Admir Muslija
Mr. sci Melvedin Jašarević
Mr. sci Muhamed Shemoski

UDK 340.137:346.548(4-672EU)
Pregledni rad

Sažetak: Tema naslovljenog rada su logistički i sigurnosni aspekti zaštite proizvoda. U tom kontekstu rasvijetliti ćemo ulogu logistike i opcije sigurnosti zaštite proizvoda. Moramo napomenuti da logistika nije novi termin, nego se jednako koristi u mikroekonomskim uslovima, primjera radi u poslovanju privrednih organizacija, a sa druge strane za označavanje globalnih tržišnih uslova. Iz tog proizilazi da sukladno pravno važećim propisima u EU logistika se razumjeva kao upravljanje sirovinama i robama procesima izrade, završenih proizvoda i pridruženim informacijama od tačke izvora do tačke krajnje upotrebe u skladu s potrebama kupaca. Sa druge strane, termin logistika potječe iz grčke riječi „logistikos“ koja u prijevodu značibiti iskusan ili vješt u računanju, vođenju. Kao i kod svih pojmova postoji više definicija logistike, no one su se na neki način uskladile pa se danas pod pojmom logistike podrazumijeva upravljanje tokovima robe i pohrana materijala, odnosno sve aktivnosti u premještanju sirovina, poluproizvoda i sl.

Ključne riječi: Evropska unija, Bosna i Hercegovina, logistika, sigurnost, poslovanje, makroekonomija.

Summary: The theme of the paper is logistic and safety aspects of product protection. In this context, we will highlight the role of logistics and security of product safety. It should be noted that logistics is not a new term, but it is equally used in microeconomic conditions, for example, in the business of business organizations, and on the other hand to mark global market conditions. It follows that, in accordance with legally applicable EU logistic rules, it is understood as the management of raw materials and goods by the processes of production, finished products and associated information from the point of origin to the point of end-use in accordance with the needs of customers. On the other hand, the term logistics comes from the Greek word “logistikos” which in the translation is meant to be experienced or skilled in computing, guiding. As with all concepts, there are more definitions of logistics, but they have somehow harmonized, and today, under the concept of logistics, is meant managing the flow of goods and material storage, that is, all activities in moving raw materials, semi-finished products, etc.

Key words: European Union, Bosnia and Herzegovina, logistics, security, business, macroeconomics.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Proces globalizacije u svijetu je doveo je do značajnih promjena u okviru savremenog shvatanja logistike i logističkih procesa. Tomu treba pridodati zahtjeve tehnološkog napretku u području informatike i komunikacije. Logistika⁷² pripada veoma kompleksnom konceptu koji je integrisan u logistički sistem. Logistiku možemo opservirati na više načina, odnosno različitih interesa i to korisnika, zatim poslovnih subjekata, pa i sa makroekonomskog aspekta. Logistiku čine više faktora koji zajedno generišu njezino jedinstvo. Ti faktori su privredni odnosno vrijednosni, tehnički i informacijski.⁷³ Sa aspekta korisnika usluge, logistika je filozofija kojom se korisnik rukovodi pri prihvaćanju usluge i integrira vrednovanje svih elemenata koji su ključni da bi se zadovoljili njegovi zahtjevi.⁷⁴ U kontekstu poslovnih organizacija i globalizacije konstantne su promjene prozrokovane inovacijama i različitim pristupima u smislu otklanjanja određenih problema. U takvom povezanom sistemu tehnologija, ljudi, određenih aktivnosti generišu sekulentne prednosti poslovnih subjekata. Suština logistike je da se uz što manji trošak sa jedne, i što veću zaradu sa druge strane, omogući pružanja usluge krajnjem potrošaču. Sa druge strane, cilj poslovne logistike je povezati mjesto izvora robe što efikasnije sa tačkom njene isporuke krajnjim korisnicima, odnosno potrošačima. U tom kontekstu, pred logistiku se postavljaju zadaće, da se tačka prijema opskrbljuje od tačke isporuke pravim proizvodom u pravome stanju, u pravo vrijeme, na pravome mjestu, a sve to uz minimalne troškove. Svrha logistike je konstantno usavršavanje protoka dobara i informacija kroz poslovnu organizaciju. Kao ciljevi mogu se postaviti: smanjenje zaliha, skraćivanje vremena tih protoka, skraćivanje vremena reakcija (npr. na naloge kupaca i sl.) i dr.⁷⁵ Iz navedenog prizilazi i sljedeća definicija logistike: „*Logistika predstavlja upravljanje tokovima robe i sirovinama, procesima izrade završnih proizvoda i pridruženih informacija od tačke izvora do tačke krajnje upotrebe u skladu s potrebama kupca.*“⁷⁶

No, kod makrologističkih sistema općepoznata je činjenica da postoji sukob između ciljeva ukupne privrede i ciljeva pojedinačnoga privrednog subjekta.

72 Krajem 19. vijeka termin logistika se preselio i u Sjedinjene Američke Države, gdje se u njihovoj vojničkoj literaturi upotrebljava izraz „*logistics*“ u značenju „*pozadinske vojničke službe*“, odnosno nauci o transportu i opskrbljivanju. I. Bajor, *Model organizacije sabirnih centara u sustavu povratne logistike*, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb, Hrvatska, 2014.

73 Više o tome: I. Bajor, *Ibid. op. cit.*

74 I. Kolanović, *Model lučkog sustava u logističkom lancu*, Magistarski rad, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb, 2001. str. 21.

75 Vidi: A. McKinnon, S. Cullinae, M. Browne, A. Whiteing, *Green Logistics: Improving the environmental sustainability logistics*, The Chartered Institute of logistics and Transport, Kogan Page, London, UK, 2010.

76 Z. Segetlija, *Uvod u poslovnulogistiku*, Ekonomskifakultet u Osijeku, 2002.

Prema tomu, makrologistički sistem treba ispunjavati i ciljeve izvan privredne djelatnosti. Naime, mnoge specifičnosti koje razlikuju nacionalne od međunarodnih logističkih sistema imaju makrologističku podlogu.⁷⁷ Prema tomu možemo dati i sljedeće shvatanje logistike. „Logistika je onaj dio procesa lanca opskrbe, koji planira, uvodi i kontrolira uspješan, djelotvorantok i zalihe proizvoda, usluga u odnosne informacije, od tačke izvora do tačke potrošnje, da bi se ispunili zahtjevi kupaca.“⁷⁸

Sa druge strane, u pogledu sigurnosti zaštite logističke zaštite proizvoda proizilazi i činjenica da se država u svome regulativnom okviru mora eksponirati. U tom kontekstu u Bosni i Hercegovini je formirana Agencija za nadzor nad tržištem koja zajedno sa inspeksijskim organima entiteta i Brčko Distrikta BiH redovno provodi aktivnosti nadzora, i to aktivnosti reaktivnog nadzora (pokreće se po prijemu obavijesti o nesigurnim proizvodima na tržištu BiH), te proaktivnog nadzora koji se zasniva na planiranim aktivnostima nadzora za prioritetne grupe proizvoda utvrđene godišnjim planom nadzora.⁷⁹ Kako vidimo, sigurnost proizvoda jedan je od ključnih i važnih elemenata u logističkom lancu.

2. ELEMENTI LOGISTIČKOG PROCESA

Svaki logistički sistemima nizelemenata koji međusobno čine jednu koherentnu cjelinu i kao takvi imaju utjecaja na troškove prijevoza, manipulacije robom, skladištenja i sl. Karakteristike logističkih sistema supovezanost procesa prijevoza procesima zadržavanja skladištenja. Oba ova procesa mogu se predstaviti mrežom. Objekti se kreću mrežom, a zadržavaju se u njezinim čvorovima iz kojih se usmjeravaju na puteve za različita odredišta. Osim dobara, mrežom se kreću i energija i informacije. Prema ideji mreže mogu se razlikovati kao osnovne strukture logističkih sistema koje se odnose na: jednostepene logističke sisteme.⁸⁰ U tački isporuke dobra se pripremaju, a u tački prijema upotrebljavaju višestepene logističke sisteme. To je uslovljeno potrebama primatelja u tački prijema. -kombinirane logističke sisteme u kojima se pojavljuju istodobno elementi jednostepenog ili višestepenog sistema.⁸¹

77 Vidi: H. Pfohl, *Logistiksysteme, 6. Neuarbeitete und aktualisierte Auflage*, Berlin u.a., 2000.

78 Definicija potječe od američkog logističkog udruženja *Council of Logisticians Management* i dostaje proširena, prijevsega u SAD-u. Izvor: *Ibid. op. cit.*

79 A. Tabaković- Kedić, *Nadzor nad tržištem u Bosni i Hercegovini*, Dostupna na: http://www.bas.gov.ba/images/upload/glasnik/clanak4_4_12.pdf

80 Z. Segetlija, M. Lamza-Maronić, *Distribucija, logistika*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek 2002. str. 87.

81 M. Segetlija, *Distribucija, logistika, informatika*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku,

3. LJUDSKI RESURSI U FUNKCIJI LOGISTIKE

U savremenim shvatanjima logistike možemo reći da se radi o složenom planiranju, upravljanju, provedbi i kontroliranju robnih tokova, oblikovanje odgovarajućeg robnog i informacijskog sistema, kao i uređenje pratećih sistema, postupaka i procesa. U tom kontekstu u smislu uključenosti i uloge ljudskih resursa: „*Logistika predstavlja upravljanje od strane ljudi tokovima robe i sirovina, procesima izrade završnih proizvoda i pridruženih informacija od tačke izvora do tačke krajnje upotrebe u skladu s potrebama kupca*“.⁸²

Logistika je sistem organizacijeljudi. Naime, edukacija ljudi, vrlo je bitan i velik korak u poboljšanju logističkih sistema. Zadaci poslovne logistike prelaze granice jedne funkcije i protežu se na poslovne subjekte i njihove međusobne povezanosti. Problemi u vezi s kretanjem dobara i informacija ogledavaju se u njihovoj povezanosti s tokovima vrijednosti unutar poslovnih organizacija (sva ulaganja proizvodnih sredstava, kadrova, financija, energije, *know-how* i sl.).⁸³ Tada do izražaja dolazi optimiranje cjeline poslovnog subjekta, a ne samo pojedinih njegovih podsistema. Pod upravljanjem logističkim lancem podrazumijeva se koordinacija robnog, informacijskog i financijskog tijeka između poslovnih subjekata koja obavljaju aktivnosti na putu od sirovine do krajnjeg potrošača.⁸⁴ Procesi u kojima se obavljaju logističke funkcije su važni procesi tokova proizvoda, pakiranje i signiranje gdje su bitni procesi pomaganja tokovima proizvoda-dostavljanje i obrade narudžbi gdje su bitni procesi tokova informacija.⁸⁵ Logistički informacioni procesi se odnose na planiranje, upravljanje i kontrolu informacija. U suštini, svaki oblik logistike podložan je provjeri i uključenosti u isti od stane ljudskog faktora.

4. ZAŠTITA PROIZVODA

Zakonom o zaštiti potrošača⁸⁶ u Bosni i Hercegovini je propisana obaveza na koji način se vrši usluga dostavljanja proizvoda i čuvanje proizvoda i sl. Naime to znači da je u smislu proizvođača i krajnjeg potrošača propisana pravila i standardi koji imaju *erga omnes* dejstvo. Naime, predviđeno je da ako trgovac uz prodaju proizvoda nudi dostavu proizvoda u kuću ili stan potrošača ili neko drugo mjesto, obavezan je da potrošaču dostavi proizvod u ispravnom stanju, u

Ekonomski fakultet Osijek, 2002., str. 87.

82 Z. Zekić, *Logistički model dinamičke optimizacije poslovanja poduzeća*, Ekonomski pregled, izvorni znanstveni rad 52 (3-4) 393-417 (2001), Zagreb, 2001., str. 396

83 Z., Segetlija, *op.cit.*

84 *Ibid.*

85 *Ibid.*

86 Zakon o zaštiti potrošača u Bosni i Hercegovini (“Službeni glasnik BiH”, br. 25/2006 i 88/2015)

ugovorenom kvalitetu i količini i u dogovorenom roku, te da mu tom prilikom uruči sve prateće dokumente.⁸⁷ Pored toga zakon propisuje da je trgovac dužan da sačuva sva svojstva proizvoda koji je namijenjen prodaji na način utvrđen važećim propisima o kvalitetu proizvoda ili preporuci proizvođača, a naročito proizvoda koji ima ograničen rok upotrebe.⁸⁸ Trgovac ne smije da prodaje proizvod koji zbog svojih svojstava ne odgovara uobičajenoj upotrebi i propisanom kvalitetu.⁸⁹ Trgovac je dužan da potrošača, na njegov zahtjev, upozna sa svojstima ponuđenog proizvoda. Na izabranom uzorku proizvoda trgovac je dužan da prikaže rad proizvoda i dokaže njegovu ispravnost. Ako to nije moguće, obaveza trgovca je da potrošaču da detaljnja uputstva i objašnjenja o proizvodu koji prodaje. Trgovac koji ne može naprijed navednu obavezu ispuniti dužan je da povuče proizvod iz prodaje. Navedeni pravni prosipi se naslanja na Ugovor o funkcioniranju Europske unije (UFEU). Naime, čl. 4. st. 2. alineja (f), Ugovora o funkcioniranju Europske unije (UFEU)⁹⁰ i čl. 38. Povelje Europske unije o temeljnim pravima uvedena je pravna osnova za cjelokupan niz aktivnosti na europskom nivou u području zaštite potrošača. U tom kontekstu, sve aktivnosti koje se provode u smislu logističke zaštite proizvoda moraju ispunjavati navedene temeljne uslove od kojih se ne može odstupati. U tom kontekstu u EU je na temelju navedene Povelje donešena i Uredba.⁹¹ Iz navedenog proizilazi činjenica da u logističkom lancu i kretanju proizvoda mora se voditi računo minimumu standarda koji su propisani u smislu zaštite proizvoda, a time i krajnjih konzumenata, odnosno potrošača.

5. MAKROEKONOMSKI ASPEKTI LOGISTIKE

Ekonomsko ponašanje privrednih subjekata na nivou ukupne narodne privrede ne može se objasniti na temelju pretpostavki na kojima se zasniva mikroekonomska analiza.⁹² Naime, poslovna logistika razlikuje se od klasičnih ekonomskih disciplina jer ona ne razmatra samo pojedine segmente poslovnog sistema već cijeli privredni tok. Neophodnost analiziranja logistikeu uslovima ponude i potražnje na tržištu roba i uslugastvara obavezu poslovnim organizacijama iznađu način unapređenjaproduktivnosti. Makrologistički sistem u osnovi obuhvata više sistema, koje imaju reperkusije na logističke fenomene privrede. Makrologistika je orjentirana na usklađivanje usluga i njihovih krajnjih korisnika unutar nacionalne privrede jedne zemlje te inkorporira logističke fenomene

⁸⁷ *Ibid.* čl. 13.

⁸⁸ *Ibid.* čl. 14.

⁸⁹ *Ibid.* čl. 15.

⁹⁰ Ugovor o Europskoj Uniji i Ugovor o funkcioniranju Europske Unije (2016/C 202/01)

⁹¹ Europska strategija za potrošače i Program za potrošače za razdoblje 2014. – 2020.

⁹² H. Alibašić, M. Jakšić, *Makroekonomska analiza*, Ekonomski fakultet Brčko, 2005. godine, str.5.

funkcionalnih granskih logistika. Kretanje sirovina i poluproizvoda do proizvodnog poslovnog subjekta zahtijeva upravljačke procese, pri čemu je potrebno znati regulirati kretanje gotovih proizvoda, i to od proizvodnog postrojenja do daljnjeg procesiranja, zatim do maloprodajnog mjesta i/ili do krajnjeg korisnika. Upravljanje tim kretanjima naziva se "upravljanje integralnom logistikom".⁹³ Razvoj makrologističkoga sistema trebaju privrednim kretanjima razumjevati prije svega, sa aspekta internacionalizacije i globalizacije poslovanja i dostignutog nivoa razvoja informacijske i komunikacijske tehnologije. Međutim, iza distribuciju količina i razvijanje decentraliziranih mjesta proizvodnje, potrebna je, također, visoko razvijena logistička infrastruktura, zbog logističkih troškova nabave faktora proizvodnje.⁹⁴

6. ZAKLJUČAK

Logistički procesi imaju ulogu da podržavaju proces proizvodnje, a pored toga da pomažu osiguranju dostupnosti proizvoda prema krajnjem korisniku, a optimalno planiranje logističkih procesa je neizostavno i potrebno kako bi poslovni subjekti koje se u sklopu svoje djelatnosti bave logistikom ostvarile dobit i postigle stabilno poslovanje. Planiranje logističkih procesa se može shvatiti kao iskorištenje upotrebljivih tehnologija koje omogućavaju procese, stoga je potrebno napomenuti da područje rada planiranja logističkih procesa nije limitirano samo na planiranje proizvodnje, transporta ili distribucije već pokriva sve logističke procese. S tim u vezi, logistički i sigurnosni aspekti zaštite proizvoda su u savremenim uslovima poslovanja neizostavni, jer se poslovni subjekti opredjeljuju da uz što manje troškove transportom roba usluga i sl. postignu što veću zaradu. U tom kontekstu je važan i sigurnosni aspekt upotrebe logistike u lancu prenošenja proizvoda do krajnjeg potrošača. Na makroekonomskom planu možemo posmatrati usklađenost domaćih pravnih propisa sa zakonodavstvom EU, odnosno funkcionalnim i djelotvornim sistemom nadzora prelaska iz jedne centralizirane ekonomije na tržišnim uslovima privređivanja. To su prevashodno zahtjevi EU koje je neophodno ispuniti u kontekstu evropskih standarda, i ovaj uslov je normativnog karaktera.

⁹³ Z. Segetlija, *op. cit.*, str. 33-42.

⁹⁴ *Ibid. op. cit.*

LITERATURA:

1. A. McKinnon, S., Cullinae, M., Browne, A. Whiteing, *Green Logistics: Improving the environmental sustainability logistics*, *The Chartered Institute of logistics and Transport*, Kogan Page, London, UK, 2010.
2. A. Tabaković- Kedić, *Nadzo rnad tržištem u Bosni i Hercegovini*, D ostupnona: http://www.bas.gov.ba/images/upload/glasnik/clanak4_4_12.pdf
3. H. Alibašić, M. Jakšić, *Makroekonomska analiza*, Ekonomski fakultet Brčko, 2005. godine
4. H. Pfohl, *Logistiksysteme, 6. NeuarbeiteteundaktualisierteAuflage*, Berlin u.a., 2000.
5. Z., Segetlija, M. Lamza - Maronić, *Distribucija, logistika*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek 2002.
6. M. Segetlija, *Distribucija, logistika, informatika*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomskifakultet Osijek, Osijek 2002.,
7. Z. Zekić, *Logistički model dinamičke optimizacije poslovanja poduzeća*, Ekonomski pregled, izvorni znanstveni rad 52 (3-4) 393-417 (2001), Zagreb, 2001.
8. Z. Segetlija, *Uvod u poslovnu logistiku*, Ekonomski fakultet u Osijeku, 2002.
9. Ugovor o Europskoj Uniji i Ugovor o funkcioniranju Europske Unije (2016/C 202/01)
10. Europska strategija za potrošače i Program za potrošače za razdoblje 2014. – 2020.
11. Zakon o zaštiti potrošača u Bosni i Hercegovini (“Službeni glasnik BiH”, br. 25/2006 i 88/2015)

РАЗЛИКЕ У МОТОРИЧКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА УЧЕНИКА**DIFFERENCES IN MOTOR CHARACTERISTICS OF STUDENTS***Доц. др Радмила Р. Чокорило⁹⁵**Др Јелена Поплашен⁹⁶***UDK 371.3:159.943-053.2****Прегледни рад**

Апстракт: Данашња искуствена, а посебно, истраживачка дјелатност овог подручја васпитно-образовног рада у школама указују да се недовољно остварује циљна усмјереност и веома разгранати његови задаци. Управо зато, да би се компензирано одузето кретање у условима савременог начина живота и рада човека, уведено је организовано и под стручним руководством педагога физичког (тјелесног) васпитања – предмет (подручје) Физичко васпитање које, између осталог, треба да изгради и развије интерес, потребу и свијест о вриједности покрета, кретања и спорта, не само у односу на очување биолошке природе функционисања организма, већ и стваралачког изражавања – културе и садржаја живота. Све израженија потреба индивидуализације наставног рада (дјелатности за хомогенизацију група истих карактеристика и потреба) тражи добро познавање узрасних карактеристика (антропоморфолошког стања) и стартних моторичких карактеристика (способности) ученика да би се програмирао (стручно усмјеравао) наставни процес рада на све актуелнији процес интерактивне дјелатности у коме ће ученик постати непосредни субјекат свог развоја и развитка. Први и најважнији предуслов на том путу је сročена почетна информација о морфолошком и моторичном стању.

Кључне ријечи: моторичке, разлике, ученици, ..

Abstract: Today's experiential and, in particular, the research activity of this area of educational work in schools indicates that the target orientation is not sufficiently achieved and its tasks are highly scattered. It is precisely in order to compensate for the seized movement in the conditions of modern life and work of man, organized and under the guidance of a pedagogue of physical (physical) education - subject (area) Physical education which, inter alia, should build and develop interest, need and awareness of the value of movement, movement and sports, not only in relation to the preservation of the biological nature of the functioning of the organism, but also the creative expression - the culture and the content of life. Increasing need for individualization of teaching work (activities for homogenization of groups of the same characteristics and needs) requires a good knowledge of the age characteristics (anthropomorphological condition) and start-up

95 Независни универзитет Бањалука, cokorilo@hotmail.com

96 Техничка школа, Бањалука vrbasvrbas@gmail.com

motor characteristics (abilities) of students in order to program (professionally direct) the teaching process to the more current process of interactive activity in which the student will become the immediate subject of his development and development. The first and most important precondition on this path is the initial information on morphological and motor condition.

Keywords: motor, differences, pupils, ..

1. УВОД

У елаборацији постављеног предмета истраживања извршена је и анализа разлика у моторичким карактеристикама ученика с обзиром на пол и урбаност. Постављен је задатак истраживања да се анализирају разлике у моторичким карактеристикама ученика средњошколског узраста из урбане и руралне средине, као и с обзиром на пол и у том смислу су тестиране полазне хипотезе истраживања. Посебно вриједан предмет овог истраживања је у сагледавању морфолошког и моторичког развоја ученика урбане и руралне средине, јер је реална претпоставка да се са годинама смањује разлика у стилу и начину живота села и града, па да ће сама та констатаија (чињеница) бити разлогом за недовољну иференцираност структуре тјелесне масе ученика ова два животна амбијента. Недовољна диференцираност структуре тјелесног развоја (активне тјелесне масе) ученика руралне и урбане средине представљаће реалну основу за испољавање приближно блиских квалитета моторичког простора. Позната су истраживања простора морфолошких карактеристика, моториичких способности и социјално-статусних обиљежја ученика основних школа урбане и руралне средине, јер у градовима и селима постоје основне школе. Узорак који је узет у истраживању овог рада чинили су 343 ученика-це урбане средине (који живе у граду Бања Лука) и 235 ученика-це који свакодневно из околних села Бањалуке долазе у школу. Узорком испитаника обухваћени су ученици и ученице Техничке школе, Економске школе, Угоститељско-трговачке школе и Школе ученика у привреди. У теорији и пракси физичког васпитања и спорта моторичке способности називају се и „физичке способности“ као и „психофизичке способности“. У односу на степен њихове развијености говоримо о радним (животним) способностима човјека, о здрављу у најширем смислу те ријечи, које се дефинише као физичка (зашто не и интелектуална) радна способност или, када се ради о спорту и његовом врхунском спортском стваралаштву, као усмјерена, специфична моторичка (физичка) припрема којом се изражава висока техничка координациона сложеност поједине гране (дисциплине) спорта.

, jelenapoplasen@hotmail.com

Истраживачким задатком овог рада обухваћене су моторичке способности које требају да искажу физички (здравствени) статус – способности ученика (базичне моторичке способности: брзине, флексибилности, експлозивне снаге, снаге, репетитивне снаге, окретности и издржљивости. Ради се о базичним, основним или елементарним моторичким способностима на основу којих човјек моторички функционише у најелементарнијем смислу ријечи (брзина, снага, издржљивост, гипкост и координација). У анализи моторичких карактеристика ученика постављен је задатак истраживања „Анализирати разлике у моторичким карактеристикама ученика средњошколског узраста из урбане и руралне средине“ и тестирана је посебна хипотеза „да се могу очекивати разлике у моторичким карактеристикама ученика средњошколског узраста из урбане и руралне средине“. Добивени резултати представљени су у наредним табелама. У табели 1.1. представљени су основни статистички параметри моторичких карактеристика ученика с обзиром на урбаност, док су у табели 1.2. представљени резултати т-теста којим су тестиране разлике у моторичким карактеристикама ученика из урбаних и руралних средина. Анализа разлика између аритметичких средина моторичких карактеристика ученика из урбане и руралне средине показала је да код већине варијабли постоји статистички значајна разлика и то на нивоу $p < 0.01$ (табела 1.2). Значајна разлика се појавила код варијабли TAPINGRU, PRETSJED, SKUDMJES, PODIZLEZ, IZDRZGIB и TRČ10x5 (табела 1.1.).

Табела 1.1.: Основни статистички параметри моторичких карактеристика ученика с обзиром на урбаност

Group Statistics					
	MJESTO STANOVANJA	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
FLAMINGO	GRAD	343	2.2814	1.61701	.08731
	SELO	235	2.4211	1.96632	.12762
TAPINGRU	GRAD	343	10.5548	1.34899	.07284
	SELO	235	11.7750	2.65619	.17327
PRETSJED	GRAD	343	28.1981	4.16775	.22504
	SELO	235	33.4304	25.89885	1.68945

SKUDMJES	GRAD	343	161.6391	24.72229	1.33488
	SELO	235	153.4787	20.56969	1.34182
DINAMSAK	GRAD	343	14.9025	5.66100	.30567
	SELO	235	14.3981	4.54751	.29665
PODIZLEZ	GRAD	343	20.4511	3.81231	.20585
	SELO	235	21.2943	3.99778	.26079
IZDRZGIB	GRAD	343	206.0454	144.84883	7.82110
	SELO	235	253.3405	83.75368	5.46349
Trc10x5	GRAD	343	64.9675	47.51933	2.56580
	SELO	235	193.4394	59.77811	3.89949

С тим у вези може се нагласити да су код теста тапинг руком ученици из руралних средина постизали боље резултате у односу на ученике из урбаних средина и та разлика је статистички значајна. Осим тога, резултати показују да су ученици из руралних средина постигли боље резултате и на тестовима које мјере варијабле PRETSJED, PODIZLEZ, IZDRZGIB и TRČANJE, што је, такође, статистички значајно, док су ученици из урбаних средина боље резултате остварили код скока у даљ из мјеста.

Табела 1.2.: т-тест моторичких карактеристика ученика с обзиром на урбаност

Independent Samples Test									
	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of Difference	
								Lpwer	Upper
FLAMINGO	6.395	.012	-.904	438.582	.367	-.13971	.15463	-.44361	.16419

TAPINGRU	180.085	.000	-6.6492	317.232	.001	-1.22019	.18796	-1.58999	-85039
PRETSJED	104.051	.000	-3.070	242.325	.002	-5.23226	1.70438	-8.58954	-1.87497
SKUDMJES	3.385	.066	4.167	576	.001	8.16041	1.95827	4.31420	12.00663
DINAMSAK	3.143	.077	1.137	576	.256	.50439	.44349	-.36667	1.37545
PODIZLEZ	.086	.770	-2.561	576	.011	-.84325	.32930	-1.49002	-1.9647
IZDRZGIB	25.598	.000	-4.957	561.722	.001	-47.29507	9.54041	-66.03430	-28.55585
TRC10x5	47.812	.000	-27.522	425.862	.001	-128.47183	4.66791	-137.64685	-119.29682

Статистички значајне разлике нису утврђене на тесту FLAMINGO $p > 0.05$ и DINAMSAKE, гдје је такође $p > 0.05$. На тај је начин потврђена полазна хипотеза *да се могу очекивати разлике у моторичким карактеристикама ученика средњошколског узраста с обзиром на урбаност*. У анализи моторичких карактеристика ученика постављен је и задатак истраживања да се „анализирају разлике у моторичким карактеристикама ученика средњошколског узраста с обзиром на пол“ и да се провјери полазна хипотеза „да се могу очекивати разлике у моторичким карактеристикама ученика средњошколског узраста с обзиром на пол“. Добивени резултати представљени су у наредним табелама. У табели 1.3. представљени су

основни статистички параметри моторичких карактеристика ученика с обзиром на пол, док су у табели 1.4. представљени тезулати т-теста којим су тестиране разлике разлике у моторичким карактеристикама ученика различитог пола.

Табела 1.3.: Основни статистички параметри моторичких карактеристика ученика с обзиром на пол

Group Statistics					
	ПОЛ	N	Mean	Standard Deviation	Std. Error Mean
FLAMINGO	МУШКИ	274	2.4280	2.24861	.13584
	ЖЕНСКИ	304	2.2572	1.16035	.06655
TAPINGRU	МУШКИ	274	10.9375	2.22439	.13438
	ЖЕНСКИ	304	11.1532	1.92556	.11044
PRETSJED	МУШКИ	274	31.5573	2200223	1.32920
	ЖЕНСКИ	304	29.2151	10.55624	.60544
SKUDMJES	МУШКИ	274	168.7930	23.79586	1.43756
	ЖЕНСКИ	304	148.8830	18.66956	1.07077
DINAMSAK	МУШКИ	274	16.9220	6.15007	.37154
	ЖЕНСКИ	304	12.6925	3.11013	.17838
PODIZLEZ	МУШКИ	274	21.8457	4.00169	.24175
	ЖЕНСКИ	304	19.8459	3.56990	.20475
IZDRZGIB	МУШКИ	274	252.2975	162.64796	9.82592
	ЖЕНСКИ	304	200.9181	70.97776	4.07085
Trc10x5	МУШКИ	274	122.0135	83.26567	5.03026
	ЖЕНСКИ	304	112.8632	81.35265	4.66589

Табела 1.4.: т-тест моторичких карактеристика ученика с обзиром на пол

Independent Samples Test									
	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	S t d . Error Difference	95% Confidence Interval of Difference	
								Lpwer	Upper
FLAMINGO	7.959	.005	1.129	399.059	.259	. 1 7 0 85	.15127	-.12654	.46823
TAPINGRU	12.122	.001	-1.240	543.093	.215	- . 2 1 573	.17394	-.55740	.12595
PRETSJED	26.450	.000	1.604	383.171	.110	2 . 3 4 228	1.46060	-.52950	5.21407
SKUDMJES	20.424	.000	11.107	516.667	.001	19.91002	1.79252	16.38849	23.43154
DINAMSAK	64.579	.000	10.262	394.475	.001	4 . 2 2 947	.41214	3.41920	5.03974
PODIZLEZ	3.233	.073	6.350	576	.001	1 . 9 9 982	.31494	1.38125	2.61839

IZDRZGIB	99.838	.000	4.831	365.069	.001	51.37940	10.63582	30.46425	72.29456
TRC10x5	2.512	.114	1.335	576	.182	9.15031	6.85277	-4.30916	22.60978

Анализа разлика између аритметичких средина моторичких карактеристика ученика с обзиром на пол је показала да постоје статистички значајне разлике на нивоу $p < 0.01$ код варијабли SKUD-MJES, DINAMSAK, PODIZLEZ и IZDRZGIB, у корист ученика мушког пола (табела 1.4). Овакав резултат је и очекиван, јер су то тестови снаге или издржљивости. С друге снаге, на тестовима FLAMINGO, TAPINGRU, PRET-SJED и TRC10x5 нису утврђене статистички значајне разлике ни на једном од тестираних нивоа значајности. На тај је начин потврђена полазна хипотеза *да се могу очекивати разлике у моторичким карактеристикама ученика средњошколског узраста различитог пола*. Прецизније закључке о природи разлика у моторичким карактеристикама ученика с обзиром на пол и урбаност, могуће је извести на основу резултата који су добивени примјеном мултиваријантне анализе варијансе, који су представљени у табелама 1.5. и 1.6.

Табела 1.5.: Анализа разлика у моторичким карактеристикама ученика с обзиром на пол и урбаност

Destrcriptive Statistics					
	MJESTO	POL	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
FLAMINGO	GRAD	MUŠKI	2.4053	2.08518	159
		ŽENSKI	2.1743	1.05246	184
	SELO	MUŠKI	2.4595	2.46587	115
		ŽENSKI	2.3843	1.30305	120

TAPINGRU	GRAD	MUŠKI	10.1734	1.32853	159
		ŽENSKI	10.8844	1.28118	184
	SELO	MUŠKI	11.9938	2.73182	115
		ŽENSKI	11.5653	2.57558	120
PRETSJED	GRAD	MUŠKI	27.6050	5.04587	159
		ŽENSKI	28.7106	3.14801	184
	SELO	MUŠKI	37.0219	32.74277	115
		ŽENSKI	29.9885	16.35542	120
SKUDMJES	GRAD	MUŠKI	173.6568	26.55740	159
		ŽENSKI	151.2543	17.30219	184
	SELO	MUŠKI	162.0683	17.31691	115
		ŽENSKI	145.2470	20.12699	120
DINAMSAK	GRAD	MUŠKI	17.6108	6.59303	159
		ŽENSKI	12.5623	3.23756	184
	SELO	MUŠKI	15.9696	5.36239	115
		ŽENSKI	12.8921	2.90583	120
PODIZLEZ	GRAD	MUŠKI	20.8848	3.78063	159
		ŽENSKI	20.0762	3.80999	184
	SELO	MUŠKI	23.1743	3.93321	115
		ŽENSKI	19.4927	3.14940	120
IZDRZGIB	GRAD	MUŠKI	229.8271	188.13452	159
		ŽENSKI	185.4950	87.95138	184
	SELO	MUŠKI	283.3652	112.32835	115
		ŽENSKI	224.5668	.00000	120
Trc10x5	GRAD	MUŠKI	65.0886	47.86059	159
		ŽENSKI	64.8629	47.35293	184
	SELO	MUŠKI	200.7184	51.57528	115
		ŽENSKI	186.4636	66.16805	120

Табела 1.6.: Мултиваријантна анализа варијансе

Tests of Between-Subjects Effects						
Source	Dependent Variable	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Mjesto * pol	FLAMINGO	.845	1	.845	.272	.602
	TAPINGRU	45.157	1	45.157	11.679	.001
	PRETSJED	2303.883	1	2303.883	8.271	.004
	SKUDMJES	1083.365	1	1083.365	2.501	.114
	DINAMSAK	135.109	1	135.109	5.934	.015
	PODIZLEZ	287.057	1	287.057	20.967	.000
	IZDRZGIB	7278.414	1	7278.414	.495	.482
	TRC10x5	6845.093	1	6845.093	2.461	.117

Увид у тако представљене резултате показује да су утврђене статистички значајне разлике у моторичким карактеристикама: TAPINGRU, PRETSJED, DINAMSAK и PODIZLEZ, како је показала мултиваријантна анализа варијансе – табела 1.5. Смјер тих разлика види се из резултата који су представљени у табели 1.6. Тако да је евидентно да су на варијабли TAPING у урбаним срединама боље резултате постигле ученице, а у руралним ученици. Што се тиче варијабле PRETSJED боље резултате, такође, постижу ученице у граду, а на селу ученици. Код варијабле DINAMSAK и IZDRZGIB у обје средине боље резултате постижу мушки испитаници. Нешто другачији резултати у односу на оне добијене т-тестом можемо објаснити чињеницом да су овдје узети у обзир и подузорци, што фактички значи да је у питању детаљнија анализа. Комбиновањем варијабле пол и урбаност добијамо статистички значајне разлике на горе наведеним варијаблама. На основу свеукупних анализа може се констатовати да су утврђене статистички значајне разлике у моторичким карактеристикама средњошколаца с обзиром на урбаност и пол, те да се може прихватити посебна хипотеза *да се могу очекивати разлике у моторичким карактеристикама ученика средњошколског узраста с обзиром на пол и урбаност.*

У истраживању постављеног предмета истраживања извршена је и анализа разлика у антропоморфолошким карактеристикама ученика с обзиром на пол и урбаност. Наиме, постављен је задатак истраживања да се анализирају разлике у антропоморфолошким карактеристикама ученика средњошколског узраста из урбане и руралне средине, као и с обзиром на пол и у том смислу су тестиране полазне хипотезе истраживања

2. РАЗЛИКЕ У АНТРОПОМОРФОЛОШКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА УЧЕНИКА С ОБЗИРОМ НА УРБАНОСТ

У анализи антропоморфолошких карактеристика ученика постављен је задатак истраживања „Анализа разлике у антропоморфолошким карактеристикама ученика средњошколског узраста из урбане и руралне средине“ и тестирана је посебна хипотеза „да се могу очекивати разлике у антропоморфолошким карактеристикама ученика средњошколског узраста из урбане и руралне средине“. Добивени резултати представљени су у наредним табелама. У табели 1.7. представљени су основни статистички параметри антропоморфолошких карактеристика ученика с обзиром на урбаност, док су у табели 1.8. представљени резултати т-теста којим су тестиране разлике у антропоморфолошким карактеристикама ученика из урбаних и руралних средина. Анализа разлика између аритметичких средина антропоморфолошких карактеристика ученика из урбане и руралне средине показала је да код свих варијабли постоји статистички значајна разлика и то на нивоу $p < 0.01$, како се може видјети на основу резултата представљених у табели 1.7.

Табела 1.7.: Основни статистички параметри антропоморфолошких карактеристика ученика с обзиром на урбаност

Group Statistics					
test	MJESTO STANOVANJA	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
VISINA	GRAD	343	169.8634	9.14166	.49360
	SELO	235	163.1702	7.51727	.49037
DUZRUKU	GRAD	343	79.2586	5.19720	.28062
	SELO	235	68.3830	4.46522	.29128
SJEDVIS	GRAD	343	85.8874	4.83177	.26089
	SELO	235	81.2128	6.79661	.44336
SIRRAMEN	GRAD	343	42.9153	4.32328	.23344
	SELO	235	40.9574	3.48352	.22724

SIRSAKE	GRAD	343	8.9410	1.04431	.05639
	SELO	235	10.2447	1.01207	.06602
SIRKARL	GRAD	343	47.1823	5.11247	.27605
	SELO	235	37.9787	3.90315	.25461
TJMASA	GRAD	343	60.4343	12.02771	.64944
	SELO	235	52.2791	7.66351	.49991
OBPODL	GRAD	343	23.7559	2.5947	.11120
	SELO	235	21.6771	1.92685	.12569
OBPOTK	GRAD	343	35.9607	3.64155	1.9663
	SELO	235	33.1410	2.89654	.18895
KONABLE	GRAD	343	9.5647	4.66807	.25205
	SELO	235	11.9880	4.27249	.27871
KONABNAD	GRAD	343	11.7838	4.85396	.26209
	SELO	235	9.0824	3.25199	.21214
KONABTRB	GRAD	343	9.0421	4.82972	.26078
	SELO	235	10.8334	4.22664	.27572

Табела 1.8.: т-тест антропоморфолошких карактеристика ученика с обзиром на урбаност

Independent Samples Test									
	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of Difference	
								Lpwer	Upper
VISINA	9.962	.002	9.620	557.098	.001	6.69316	.69578	5.32649	8.05983
DUZRUKU	7.195	.008	26.889	547.344	.001	10.87561	.40447	10.08111	11.67010
SJEDVIS	3.209	.074	9.664	576	.001	4.67468	.48370	3.72465	5.62472
SIRRAMEN	1.572	.210	5.775	576	.001	1.95787	.33901	1.29202	2.62372
SIRSAKE	5.860	.016	-15.015	513.101	.001	-1.30367	.08682	-1.47424	-1.13309
SIRKARL	25.993	.000	24.508	569.264	.001	9.20356	.37554	8.46595	9.94117
TJMASA	35.174	.000	9.951	573.224	.001	8.15513	.81956	6.54543	9.76484
OBPODL	.460	.498	12.234	576	.001	2.07888	.16992	1.74514	2.41263

OBPOTK	.040	.841	9.913	576	.001	2.81965	.28443	2.26100	3.37830
KONABLE	.604	.437	-6.343	576	.001	-2.4233	.38204	-3.17369	1.67297
KONABNAD	58.757	.000	8.012	575.740	.001	2.70148	.33718	2.03922	3.36374
KONABTRB	1.429	.232	-4.604	576	.001	-1.79127	.38905	-2.55539	-1.02715

Осим тога, тестирање статистичке значајности разлика примјеном т-теста, може се уочити да је код свих варијабли разлика у корист ученика из урбане средине, осим код варијабли које мјере ширину шаке – SIRSAKE, кожни набор леђа – KONABLE и кожни набор трбуха – KONABTRB гдје више вриједности постижу дјеца из руралних средина. С обзиром да је разлика између аритметичких средина код већине варијабли веома ниска, премда је статистички значајна, податке би требало подвргнути детаљнијим анализама и на другим узорцима. На тај је начин потврђена полазна хипотеза *да се могу очекивати разлике у антропоморфолошким карактеристикама ученика средњошколског узраста с обзиром на урбаност*. У анализи разлика у антропоморфолошким карактеристикама ученика с обзиром на пол, постављен је задатак истраживања да се „анализирају разлике у антропоморфолошким карактеристикама ученика средњошколског узраста с обзиром на пол“ и тестирана је посебна хипотеза „да се могу очекивати разлике у антропоморфолошким карактеристикама ученика средњошколског узраста различитог пола“. Добивени резултати представљени су у наредним табелама. У табели 1.9. представљени су основни статистички параметри антропоморфолошких карактеристика ученика различитог пола, док су у табели 1.10. представљени резултати т-теста којим су тестиране разлике у антропоморфолошким карактеристикама ученика различитог пола. Анализа разлика између аритметичких средина антропоморфолошких карактеристика ученика различитог пола показала је да код сљедећих карактеристика: VISINA, DUZRUKU, SIRRAMEN, SIRSAKE, TJMASA, OBPODL, OBPOTK, KONABLE, KONABNAD и KONABTRB постоје статистички значајне разлике на нивоу $p < 0.01$, а да код двије карактеристике: SIRKARL и SJEDVIS, нису утврђене статистички значајне разлике, како се то може лако видјети на основу

резултата представљених у табели 1.9.

Табела 1.9.: Основни статистички параметри антропоморфолошких карактеристика ученика с обзиром на пол

Destructive Statistics					
	POL	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
VISINA	MUŠKI	274	169.7758	10.97765	.66318
	ŽENSKI	304	164.7683	6.17111	.35394
DUZRUKU	MUŠKI	274	76.0560	8.20626	.49576
	ŽENSKI	304	73.7380	6.09034	.34930
SJEDVIS	MUŠKI	274	83.6257	7.40208	.44718
	ŽENSKI	304	84.3123	4.74267	.27201
SIRRAMEN	MUŠKI	274	43.6258	5.09733	.30794
	ŽENSKI	304	40.7614	2.21807	.12722
SIRSAKE	MUŠKI	274	10.0470	1.04918	.06338
	ŽENSKI	304	8.9519	1.1446	.06392
SIRKARL	MUŠKI	274	43.4991	6.95815	.42036
	ŽENSKI	304	43.3874	6.05180	.34709
TJMASA	MUŠKI	274	59.5200	13.56980	.81978
	ŽENSKI	304	54.9542	7.96418	.45678
OBPODL	MUŠKI	274	23.4458	2.59390	.15670
	ŽENSKI	304	22.4285	1.75764	.10081
OBPOTK	MUŠKI	274	34.4407	3.47976	.21022
	ŽENSKI	304	35.1510	3.73583	.21426
KONABLE	MUŠKI	274	9.5659	3.26803	.19743
	ŽENSKI	304	11.4369	5.48709	.31471
KONABNAD	MUŠKI	274	9.8279	4.12876	.2943
	ŽENSKI	304	11.4584	4.63641	.26592
KONABTRB	MUŠKI	274	9.3508	3.90490	.23590
	ŽENSKI	304	10.1485	5.24981	.30110

Табела 1.10.: т-тест антропоморфолошких карактеристика ученика с обзиром на пол

Independent Samples Test									
	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of Difference	
								Lpwer	Upper
VISINA	85.661	.000	6.661	419.967	.000	5.00748	.75712	3.52988	6.48508
DUZRIKU	26.021	.000	3.822	500.256	.000	2.31803	.60646	1.12651	3.50954
SJEDVIS	19.126	.000	-1.312	456.136	.190	-.68661	.52341	-1.71520	.34198
SIRRAMEN	63.666	.000	8.597	364.567	.000	2.86439	.33318	2.20919	3.51959
SIRSAKE	11.573	.001	12.165	574.901	.000	1.09510	.09002	.91830	1.27190
SIRKARL	8.982	.003	.205	544.230	.838	.11176	.54514	-.95907	1.18259
TJMASA	64.270	.000	4.865	431.366	.000	4.56581	.93845	2.72131	6.41031
OBPODL	37.818	.000	5.460	472.760	.000	1.01732	.18633	.65119	1.38346
OBPOTK	.421	.517	-2.358	576	.019	-.71027	.30128	-1.30200	-.11853

KONABLE	102.583	.000	-5.036	502.111	.000	-1.87108	.37151	-2.60098	-1.14118
KONABNAD	3.771	.053	-4.445	576	.000	-1.63046	.36678	-2.35086	-.91006
KONABTRB	25.569	.000	-2.085	556.447	.037	-.79771	.38251	-1.54904	-.04638

Добивене вриједности т-теста показују да ученици мушког пола постижу веће вриједности од ученика кад су у питању карактеристике попут висине, дужине руку, ширине шаке, као и на варијаблама обим подлактице и тјелесна маса, док дјевојчице предњаче у односу на дјечаке кад су у питању варијабле које мјере кожни набор леђа, надлактице и трбуха, те обим поткољенице. Ови резултати су очекивани и у складу са развојним периодом у ком се испитаници налазе. На тај је начин потврђена полазна хипотеза *да се могу очекивати разлике у антропоморфолошким карактеристикама ученика средњошколског узраста различитог пола*. Прецизније закључке о природи разлика у антропоморфолошким карактеристикама ученика с обзиром на пол и урбаност, могуће је извести на основу резултата који су добивени примјеном мултиваријантне анализе варијансе, који су представљени у табелама 1.11. и 1.12.

Табела 1.11.: Анализа разлика у антропоморфолошким карактеристикама ученика с обзиром на пол и урбаност

Destrcriptive Statistics					
	MJESTO STANOVANJA	POL	Mean	S t d . Deviation	N
VISINA	GRAD	MUŠKI	174.5193	9.76471	159
		ŽENSKI	165.8400	6.22462	184
	SELO	MUŠKI	163.2174	9.03675	115
		ŽENSKI	163.1250	5.73441	120
SJEDVIS	GRAD	MUŠKI	86.8141	4.30416	159
		ŽENSKI	85.0867	5.12293	184
	SELO	MUŠKI	79.2174	8.47057	115
		ŽENSKI	83.1250	3.81629	120
SIRRAMEN	GRAD	MUŠKI	45.3678	4.84845	159
		ŽENSKI	40.7961	2.21194	184
	SELO	MUŠKI	41.2174	4.42240	115
		ŽENSKI	40.7083	2.23568	120
SIRSAKE	GRAD	MUŠKI	9.7666	.79538	159
		ŽENSKI	8.2276	.62297	184
	SELO	MUŠKI	10.4348	1.22389	115
		ŽENSKI	10.0625	.71468	120
SIRKARL	GRAD	MUŠKI	48.1054	5.11042	159
		ŽENSKI	46.3846	4.99179	184
	SELO	MUŠKI	37.1304	3.03928	115
		ŽENSKI	38.7917	4.44366	120
TJMASA	GRAD	MUŠKI	65.1162	13.99284	159
		ŽENSKI	56.3884	8.11200	184
	SELO	MUŠKI	51.7826	8.09460	115
		ŽENSKI	52.7549	7.22833	120
OBPODL	GRAD	MUŠKI	24.6173	2.27871	159
		ŽENSKI	23.0116	1.49728	184
	SELO	MUŠKI	21.8261	2.08697	115
		ŽENSKI	21.5342	1.75677	120
KONABLE	GRAD	MUŠKI	9.2119	3.52033	159
		ŽENSKI	9.8696	5.46101	184
	SELO	MUŠKI	10.0553	2.82551	115
		ŽENSKI	13.8402	4.60190	120
KONABTRB	GRAD	MUŠKI	9.3072	4.12846	159
		ŽENSKI	8.8130	5.36318	184
	SELO	MUŠKI	9.4112	3.58978	115
		ŽENSKI	12.1963	4.35380	120

Табела 1.12.: Мултиваријантна анализа варијансе

Tests of Between – Subjects Effects						
Source	Dependent Variable	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig
mjesto* pol	VISINA	2564.393	1	2564.393	41.606	.000
	DUZRUKU	145.807	1	145.807	6.543	.011
	SJEDVIS	1104.370	1	1104.370	35.931	.000
	SIRRAMEN	574.030	1	574.030	44.323	.000
	SIRSAKE	47.337	1	47.337	67.503	.000
	SIRKARL	397.816	1	397.816	18.888	.000
	TJMASA	3272.397	1	3272.397	33.148	.000
	OBPODL	60.026	1	60.026	16.450	.000
	OBPOTK	2.136	1	2.136	191	663
	KONABLE	340.108	1	340.108	18.000	.000
	KONABNAD	63.854	1	63.854	3.023	.057
	KONABTRB	373.999	1	373.999	18.377	.000

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Анализа разлика између ученика различитог пола из урбаних и руралних средина недвосмислено показује да је код варијабли: VISINA, SJEDVIS, SIRRAMEN, SIRSAKE, SIRKARL, TJMASA, OBPODL, KONABLE и KONABTRB утврђено да постоји статистички значајна разлика, а да за варијабле DUZRUKU, OBPOTK и KONABNAD нису утврђене статистички значајне разлике између ученика с обзиром на пол. На основу свеукупних анализа може се констатовати да су утврђене статистички значајне разлике у антропоморфолошким карактеристикама средњошколаца с обзиром на урбаност и пол, те да се може прихватити посебна хипотеза да се могу очекивати разлике у антропоморфолошким карактеристикама ученика средњошколског узраста с обзиром на пол и урбаност. Потврђена је хипотеза да су моторичке способности ученика различите у односу на пол и урбаност. Ученице урбане средине исказују веће моторичке способности

покретљивости (гипкости), што је и очекивано. Брзина покрета и снага прегибача тупа ученица је на нивоу резултата ученика урбане и руралне средине. Сви други показатељи су израженији код ученика. Недовољан пораст висине тијела, масе тијела и потреба већ процената масног ткива за квалитетније функционисање система и органа тијела, поуздан је показатељ одговорној друштвеној структури за подузимање адекватних мјера у побољшању друштвеног (ученичког) животног стандарда.

Стручно-научни значај овог истраживачког задатка је у истраживачкој спознаји да се антропоморфолошка структура тјелесног развоја и повећања моторичких способности не могу (или не могу само) рјешавати социјално-статусним обиљежјима, квалитету животних прилика и редовном наставом физичког васпитања, већ да се те промјене могу истражити и очекивати у повећању обима и интензитета наставе физичког васпитања, слободним активностима ваннаставне активностима, када се ради о школи као васпитно-образовној организацији, као и повећаном интересу за окупљање дјеце и омладине око садржаја вјежбања, кретања и спорта друштвене средине чије су обавезе назначене у Закону о спорту - у дијелу истицања посебног друштвеног интереса на обезбјеђивању услова за кретну и спортску дјелатност младих.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бранковић, Н. Стоиљковић, С., Драгић, Б. (2000): Развојне карактеристике моторичких способности ученица на крају шестомјесечног извођења наставе физичког васпитања, Научни рад, Зборник радова, 248-252, ФФК, Нови Сад.
2. Грујић, Н. (2004): Физиологија развојног доба и физичка активност, Актуелно у пракси, Покрајински завод за спорт, Нови Сад, XVI: 41-56.
3. Јаконић, Д. Калајџић, Д. (2000): Компаративна анализа антропометријских карактеристика ученица VII разреда основне школе три региона Републике Србије, Научни рад, Зборник радова, 136 - 142, ФФК, Нови Сад.
4. Копас, Ј. И сар. (2008): Разлике у морфолошким карактеристикама и моторичким способностима младих ђудиста и ученика основне школе, Научни рад, Гласник антрополошког друштва Србије, вол. 43, 212 - 220, Нови Сад.
5. Крезећ, С. (2002): Повезаност морфолошких карактеристика и базичних моторичких способности, Истраживачки рад, Факултет спорта и тјелесног одгоја, Сарајево.
6. Молнар, С. И сар. (2008): Релације између система специфичних

- моторичких варијабли и система морфолошких варијабли дјечака у фудбалској школи, Научни рад, Гласник антрополошког друштва Србије, вол. 43,319 – 324, Нови Сад.
7. Мијановић, М. (2006): Анализа веза међу појавама, Часопис, Факултет физичког васпитања и спорта, Бања Лука.
 8. Павићевић, А. (2003): Утицај експлозивне снаге и морфолошких карактеристика на резултат скока у даљ, Дипломски рад, ФФК, Српско Сарајево.
 9. Пелемиш, М. Стевић, Д. Радојевић, Д. (2007): Анализа разлика неких антрополошких карактеристика ученика средње школе различитог узраста, Научни рад, Гласник антрополошког друштва Србије, вол. 43, 392 – 398, Нови Сад.
 10. Туловић, А. (2006): Утицај морфолошких карактеристика и базичних моторичких способности на резултатска достигнућа у тестовима ситуационо моторичких способности код полазница школе рукомета ЖРК Илића, доби 11-14 година, Магистарски рад, Факултет спорта и тјелесног одгоја, Сарајево.
 11. Ђаћић, Ж. (2006): Повезаност и утицај лонгитудиналне димензионалности на прецизност шутирања у кошарци, код специфичне способности кошаркаша, код дјеце узраста 12, 13 и 14 година, Истраживачки рад, Факултет физичког васпитања и спорта.
 12. Хаџикадуновић, М. Мијановић, М. и сарадници (2003): Нормативни аурофит батерије тестова за основне школе ФБиХ, Факултет спорта и телесног одгоја, Сарајево.

МЕНАЏМЕНТ У СПОРТУ И БЕЗБЕДНОСТ

MANAGEMENT IN SPORT AND SECURITY

Доц. др Станимир Ђукић⁹⁷¹

УДК 316.774:796.01]:351.74/.76

Прегледни рад

Апстракт: Менаџмент као динамична дисциплина, представља вођство у некој организацији. Менаџмент подразумева оптимално коришћење ресурса, руковођење процесима и активностима подређених, делегирање послова и одговорности, координацију свих ресурса путем планирања, организовања, вођења и контроле. Менаџмент у спорту, односно у спортској организацији, је у функцији трансфера идеје до коначног циља. С тим у вези, можемо рећи да примена менаџмента у спорту представља успешно вођење идеје ка циљу. Менаџмент сваке организације, па тако и менаџмент у спорту, посебну пажњу поклања безбедности као основном услову опстанка и просперитета. Различите организације имају различите безбедносне изазове, ризике и претње, па се тако ризици којима је изложена држава као организација у великој мери разликују од изазова којима су изложени привредни субјекти, односно спорт и спортске организације. Изазови, ризици и претње којима је изложена нека организација, посебно спортска, као и одговорности које организација има према окружењу у погледу безбедности, пресудно утичу на менаџмент у спорту, односно на начин на који ће бити донете одлуке везане за безбедност и заштиту лица, имовине и пословања. У раду је појмовно дефинисан менаџмент и дато појмовно одређење менаџмента у спорту. Осим тога, у раду се разматра практична примена менаџмента у спорту, као и спортски менаџмент и комерцијализација у спорту. У раду се разматрају и облици угрожавања унутрашње безбедности у спорту, са анализом нарушавања јавног реда и мира, посебно на спортским приредбама, као облика угрожавања унутрашње безбедности. Такође, разматрани су најважнији аспекти законског оквира у погледу спречавања насиља и недоличног понашања на спортским приредбама и безбедност државе и друштва.

Кључне речи: менаџмент, спорт, менаџмент у спорту, безбедност, унутрашња безбедност, јавни ред и мир, облици угрожавања унутрашње безбедности, насиље, недолично понашање на спортским приредбама.

Abstract: Management as a dynamic discipline represents leadership in each organization. It implies optimal use of resources, organizing the processes and activities of subordinates, delegating tasks and responsibilities, coordination of all resources through planning, organization, management and control. Management in sport, or in sports

⁹⁷¹ Факултет за дипломатију и безбедност, Београд. Email: stanimirdj@hotmail.com

organization, is in the function of transferring ideas to the ultimate goal. In this regard, we can say that application of management in sport is a successful pursuit of the idea to the goal. Management of each organization, including management in sports, gives special attention to security as the basic condition of survival and prosperity. Different organizations have different security challenges, risks and threats, so the risks that the state as an organization exhibits differ greatly from the challenges that business entities are exposed to, including sports and sports organizations. Challenges, risks and threats that an organization is exposed to, especially in sport, as well as the responsibilities of an organization towards the environment in terms of safety, have a decisive influence on the management in the sport, that is, to the manner in which the decisions regarding security and protection of persons, property and business. The paper is conceptually defined management and given the conceptual definition of management in sport. In addition, the paper deals with the practical application of management in sports, as well as sports management and commercialization in sports. It also examines the forms of endangering internal security in sport, analyzing the disturbance of public order and peace, especially at sports events, as a form of endangering internal security. Also, the most important aspects of the legal framework regarding prevention of violence and misbehavior at sporting events and the security of the state and society were considered.

Key words: *management, sport, management in sport, security, internal security, law and order, forms of endangering internal security, violence, misconduct at sports events.*

1. УВОД

Када говоримо о менаџменту као дисциплини, можемо сасвим сигурно рећи да је, менаџмент дисциплина која може бити примењена на различите организације. С тим у вези, менаџмент примењен на предузеће представља менаџмент предузећа или пословни менаџмент, менаџмент примењен у спорту је спортски менаџмент, менаџмент примењен на образовне институције називамо менаџментом у образовању, менаџмент у полицији полицијским менаџментом, а менаџмент у јавним службама јавним менаџментом и слично. Практично, колико постоји врста организација, толико може бити различитих дисциплина менаџмента. То, наравно, не значи да је свако поље људске делатности на који се примењује менаџмент уједно и посебна научна дисциплина. Основни принципи науке менаџмента примењују се на све области људског рада, док се посебне методе и технике менаџмента примењују у свакој посебној организацији у зависности од њене специфичности. Основни задатак менаџмента сваке организације јесте да повећа виталност организације, тј. њену способност преживљавања у различитим околностима, уз просперитет и раст организације.

Начин на који се менаџмент бави питањима безбедности у

првом реду зависи од општих циљева организације. Тако можемо разликовати безбедносни менаџмент, односно менаџмент корпоративне безбедности у организацијама којима је пружање безбедносних услуга другим корисницима основна мисија од безбедносног менаџмента у организацијама које се баве привредним или друштвеним делатностима, а безбедносни менаџмент и менаџмент корпоративне безбедности се налази у функцији очувања и раста организације. Поред тога, постоје привредна предузећа која имају велики значај за безбедност заједнице у којој делују, било због значаја њихових производа и услуга за нормалан живот, уже или шире заједнице, било због опасних сила које садрже њихова постројења и чијим би се оштећењем изазвале велике катастрофе.

Већина привредних и спортских субјеката, односно спортских организација, располажу са одређеном имовином чија номинална и употребна вредност варира, у зависности од тржишних услова, затим, инфраструктуром, капиталом и другим вредностима које могу бити изложене угрожавању, или могу бити остављене физичком пропадању и различитим формама отуђивања (Ђукић, 2017:3).

Анализирајући такмичарски спорт, он може да буде трагање за људском изврсношћу, може да прикаже лепоту, и да створи узбуђење и која фасцинира милионе људи широм света. Спорт следи догађаје високог профила, драматична спортска такмичења, харем у популарним спортовима, нешто су што се тражи. Људи желе да виде такве догађаје, понекад они у спортским звездама виде себе, и показују огромну лојалност према таквим тимовима или појединцима. Али пошто су елитни спортови тражени, они су нешто што људи желе да плате да би видели. Другим речима, спорт је постао заједничко трагање за изврсношћу. Силе туриста претвориле су га у робу. Најбољи професионални спортисти и тренери у популарним спортовима често зараде неколико милиона долара у сезони, често много, много више него наставници, председници колеџа, онколози, и др. Професионална спортска роба може да вреди стотине милиона долара. Спортисти високог профила пружају забаву и, као и остали забављачи, могу имати огроман утицај на млађе навијаче. Спорт доминира масовним медијима, и телевизијском праву на велике догађаје, као што је НБА мушко кошаркашко првенство, продају се за милијарде долара. У спорту, дакле, не учествују само спортисти на разним нивоима игре. Елитни спортови, икључујући и главне професионалне спортове, такође су постали комерцијалне установе са управљачким телима и бизнисом који прелази оквире спортског интересовања.

Данас је реч *безбедност*, у готово свим језицима и културама, ушла у употребу у великом броју веома различитих друштвених области, као што су спорт, политика, здравство, информатика, екологија, психологија, економија и финансије, архитектура итд. Када говоримо о

унутрашњој безбедности, односно о изворима и облицима угрожавања унутрашње безбедности, у наредном делу рада ћемо их само набројати, и то: социопатолошке облике угрожавања (криминалитет, наркоманија, проституција и алкохолизам и коцкање); екстремизам; нарушавање јавног реда и мира, и др. (Ђукић, 2018:142). Посебно ћемо се задржати на угрожавању јавног реда и мира и нарушавање јавног реда и мира на спортским и другим приредбама, односно насиљу и недоличном понашању на спортским приредбама.

2. ПОЈМОВНО ДЕФИНИСАЊЕ МЕНАџМЕНТА

У овом делу рада, прво ћемо појмовно одредити шта је менаџмент. С тим у вези, менаџмент је изворно вишезначан појам који се односи на начин обављања регулационих функција у условима када се јављају елементи тржишта. У свом првом и најчешћем значењу он се посматра као процес управљања одређеним пословима, подухватима и друштвеним системима ради ефикаснијег достизања заједничких циљева. Менаџмент подразумева оптимално коришћење ресурса, руковођење процесима и активностима подређених, делегирање послова и одговорности, координацију свих ресурса путем планирања, организовања, вођења и контроле.

*Реч менаџмент потиче од енглеске речи *manage*, што значи управљање предузећем или јавним подухватима. Мада се појава менаџмента везује за далеку прошлост, почетак његове шире примене, у савременом значењу, везује се за период индустријализације. Тек су примена индустријских метода у производњи материјалних добара и појава веће конкуренције на тржишту условиле потребу за проналажењем и применом нових метода и техника које омогућују да се тај процес одвија што рационалније у циљу повећања профита. Подела капиталистичког друштва на јавну и приватну сферу нашла је свој израз и у области менаџмента. Међутим, израз менаџмент углавном се користио за делатности везане за управљање предузећима, док су се за управљање државним органима, нарочито војском и полицијом, много чешће употребљавали термини руковођење и командовање, као посебне функције менаџмента. Притом се израз менаџмент не односи само на процес већ и на људе који га обављају, док се менаџери дефинишу као људи који немају власништво, већ изнајмљују своју стручност.*

Једноставно речено, менаџмент је оно што менаџери раде. Али та једноставна изјава нам баш не говори много, зар не? Детаљније објашњење је да менаџмент значи координисање активности везаних за посао, тако да се оне обаве ефикасно и ефективно – с људима и уз помоћ других људи. Већ знамо да је координисање рада других оно што одваја функцију менаџера од запослених који не припадају менаџерима. Међутим, то не значи да

менаџери могу да раде све што желе кад год пожеле – било када или на било који начин. Напротив, менаџмент значи ефикасно и успешно (ефективно) обављање организационих активности везаних за рад, или је то барем оно што се менаџери труде да остваре (Ђукић, С., 2017:10).

3. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ МЕНАЏМЕНТА У СПОРТУ

Када говоримо о термину „спорт“, он се у савременом свету посматра у много ширем значењу. Углавном се спорт везује за такмичење, надметање, односно борбу ради постизања бољих резултата. Постоји велики број дефиниција спорта које покушавају, свака на свој начин, да ближе одреде суштину овог појма. И поред различитих приступа и гледишта на овај проблем, односно веће или мање разлике у њиховом одређењу, заједничка карактеристика је у схватању да је спорт један вид шире друштвене делатности (физичке културе), да је то борба која је праћена константном тежњом за вишим достигнућима.

С тим у вези, набројаћемо неке од бројних дефиниција појма „спорт“ и то: „Спортом се назива, прво, одређење видова физичког вежбања као предмета упоређења мајсторства, снаге, способности човека и обухватајући елемент такмичења, борбе за првенство, рекорд или максимално доступни резултат и друго, као специфична форма припрема за такмичење“ (А.Д. Novikov i L.P. Matveev); „Спорт је сваки телесни напор, индивидуалан или колективан, вршен у циљу победничког афирмисања супериорности појединца или екипе над самим собом или над неким непокретним противником (време, простор, било какав отпор) или живим противником (човек или животиња)“ (Н. van Blijenburgh); „Спорт је свака врста телесног вежбања или делатности која има за циљ радњу чије извођење почива у суштини на замисли и борби против неког одређеног елемента: даљине, времена, препреке, материјалне тешкоће, опасности, животиње, противника и, поред тога, самог себе“ (Г. Хеберт); „Спорт је добровољни и уобичајени култ интензивног мишићног вежбања заснован на жељи за напретком, а који може да иде до ризика“ (П. Кубертен); „Спорт је у ширем смислу добровољна психофизичка активност човека за време слободног времена, коме се посвећује из забаве и ради телесно-образовних користи. У ужем смислу спорт је учешће на такмичењима“ (Д. Улага).

На основу наведених дефиниција уочљиво је да се спорт првенствено сматра игром, забавом, разонодом, али и као врстом физичког вежбања, односно психофизичком активношћу. Све то је, наравно, повезано са такмичењем (борбом) којим се тежи постићи одређени мерљив резултат (оптималан учинак, победа над противником, рекорд...) (Нешић, 2008:10).

Када посматрамо спорт у најширем смислу као човекову делатност, карактерише га следеће: 1) Такмичење; 2) Резултат; 3) Специјализација; 4) Утилитарност – спорт је кроз читав свој историјски развој носио и одређене (у већој или мањој мери) утилитарне вредности, што и данас треба да има, посебно у васпитном, здравственом и рекреативном погледу; 5) Друштвени карактер – спорт се може и треба разматрати као сложена социјална појава, односно социјални феномен. Имајући у виду друштвени карактер спорта, у социолошком погледу он се мора посматрати и као део друштвене делатности. То значи да је и спортска делатност организована активност већег броја људи, настала у друштвеној подели рада и са основном функцијом – стварање услова за задовољење одређених врста потреба већег броја људи (неретко и читаве заједнице). Овако организована активност има и своје појединачне носиоце (појединце или мање групе људи) што је условљено настанком појединачне поделе рада. Посебно понашање тих појединаца и њихове непосредне акције у области спорта, представљају спортску активност чија је функција да задовољи потребе одређених субјеката (Нешић, 2008:12).

Осим тога, можемо рећи да су саставни и фундаментални део спорта, у сваком погледу и спортски ресурси. Углавном они се, пре свега, односе на спортисте и спортске организације, делове система без кога не би ни било спорта.

С тим у вези, сама спортска организација је „организам“ који омогућава спортистима да искажу своје потенцијале и остваре нову вредност. Менаџмент у спорту, односно у спортској организацији, обезбеђује интегралност свих процеса и ресурса који су релевантни за управљање активностима и функцијама. Такође, менаџмент у спорту је у функцији трансфера идеје до коначног циља.

На основу тога, може се слободно рећи, да примена менаџмента у спорту представља успешно вођење идеје ка циљу. На овај начин дефинисан, менаџмент у спорту, обезбеђује функционисање целокупног система спортске организације, од система селекције талената, обезбеђења стручног рада до стварања општих услова за припремање спортиста за највиша достигнућа, организовања спортских такмичења, обезбеђивања материјалних и финансијских средстава, као и комуникација са спортском јавношћу.

Када су у питању задаци и циљеви менаџмента у спорту, можемо сасвим сигурно рећи да основни задатак и циљ менаџмента у спорту треба да представља повећање спортске продуктивности, уз уважавање свих хуманих аспеката стварања нових људских вредности. Осим тога, менаџмент у спорту има и задатак да на себе преузме одговорност за функционисање свих процеса у спортској организацији. То се првенствено

односи на њену стабилност и позицију у окружењу, спортске резултате, пословне резултате, радну ефикасност и др. Истовремено, он има и функцију основне покретачке снаге развоја спорта у целини, а тиме, наравно и спортске организације.

Када говоримо о дефинисању основних принципа менаџмента у спорту, према М. Томићу, били би следећи: 1. Развијање спорта очувањем мисије и духа спорта; 2. Задовољење циљева вишеструке јавности; 3. Развијање конкурентске и стабилне позиције спортске организације; 4. Развој креативних способности. 5. Децентрализација и делегирање ауторитета; 6. Примена и развој свих функција менаџмента.

Менаџмент у спорту мора да примењује и развија, свеобухватно све основне функције менаџмента: предвиђање, планирање, организовање, кадровску политику, руковођење и контролу. Издвојена из целине, свака за себе, нека од ових функција не би представљала ништа, јер само у повезаности и интеракцији функција менаџмент може остварити своју улогу (Нешић, 2008:79).

4. ПРАКТИЧНА ПРИМЕНА МЕНАЏМЕНТА У СПОРТУ

Када говоримо о практичној примени менаџмента у спорту, као и о организацији рада у спортским организацијама, односно о делокругу менаџмента у спорту, он најчешће подразумева: 1) делокруг изучавања и 2) делокруг практичне примене знања која се изучавају.

У претходном делу рада смо рекли да је менаџмент процес, односно циклично кретање кроз пет функција које менаџери реализују припремајући, изводећи и контролишући кретање организације ка остваривању њених циљева.

С тим у вези, у ужем смислу, менаџмент у спорту, као академска дисциплина, обухвата подручја знања о менаџменту која су се искристалисала у пракси управљања спортским организацијама. Као пример наводимо да је, Заједничка комисија Удружења за физичко образовање и за спортски менаџмент Северне Америке за оцену/атестирање програма образовања спортских менаџера на универзитетима Северне Америке, утврдила је следеће стандардне садржаје изучавања менаџмента у спорту, и то: а) Изучавање социокултурних димензија спорта; б) Менаџмент и лидерство у спорту; ц) Етика у спортском менаџменту; ч) Маркетинг у спорту; д) Комуникације у спорту; е) Буџет и финансије у спорту; ф) Правни аспекти спорта; г) Економика спорта; д) Менаџмент спортских објеката и приредби; ф) Управни органи и структуре у спорту; г) Практично искуство у спортском менаџменту (Раич, Максимовић, 2001:5-6).

Када се говори о организовању у спорту, онда се мисли на процес формирања организационе структуре спортске организације. Ефикасна и добро дизајнирана организациона структура спортске организације је предуслов за реализацију дефинисаних планова. Формирање организационе структуре укључује читав низ послова на дефинисању улога и задатака, компетенција и овлашћења, правила и норми понашања, као и ангажовања ресурса у спортској организацији који су у функцији зацртаних циљева и дефинисаних политика за њихово остварење. Структурирање, креирање или дизајнирање организације је једна од најважнијих активности менаџера у спорту. Као и у привредним делатностима, тако и у спортским организацијама, менаџери најпре врше активности диференцијације – процес поделе рада по пословима и задацима које ваља обавити, а потом и активности интеграције – груписања послова по службама или секторима. Пошто се изврши груписање послова у организационе целине и њихово повезивање ради усклађеног деловања спортске организације као целине, приступа се процесима руковођења, односно активностима координације активности и успостављање ефикасне комуникације унутар организације (Шурбатовић, 2014:96).

Такође, потребна је и контрола у спорту, јер она представља процес утврђивања сагласности између остварених резултата и пројектованих циљева спортске организације. Када говоримо о контроли у спорту, она се увек односи на мерење и упоређивање како спортских, тако и пословних резултата једног клуба. Као и у компанијама/предузећима, контролни процес функционише по принципу повратне спреге. Уколико се утврди постојање разлике између оствареног и планираног, приступа се предузимању корективних акција, па ако су одступања исувише велика, може доћи до редефинисања циљева спортске организације.

Када су у питању обавезе клубова, посебно код професионалног спорта, клубови имају обавезу да воде пословне књиге као привредни субјекти и да достављају ревизорске извештаје гранским асоцијацијама и/или лигама, односно заједницама клубова које воде такмичење, једном годишње. С тим у вези, финансијска контрола пословања је од велике важности за функционисање клубова, а често је и само учешће у спортским такмичењима условљено позитивним пословним резултатом.

Међутим, у спорту, укупно узевши, много чешће се појављује контрола као функција у тренажним процесима и самим спортским активностима. У нашим условима, главна препрека ефикасном пословању клубова представља управљачки кадар који за своје лоше одлуке не сноси никакве санкције. Принцип материјалне одговорности у процесу управљања и руковођења основна је одредница савременог концепта организације професионалних клубова. Тако у клубовима који су организовани као

акционарска друштва, управљају представници акционара или сами акционари, у висини својих власничких удела. Осим тога, клубовима који су у власништву појединаца или моћних породица, руководе сами власници. За квалитет својих одлука одговарају сопственом имовином. Поменути клубови могу ангажовати и професионални менаџмент који је за резултате свога рада одговоран послодавцу. Интерес власника или улагача је усмерен на резултат и/или профит који њихови клубови – предузећа остварују на спортском и пословном тржишту.

Према томе, остварење циљева које сви клубови желе, условљени су избором одговарајуће стратегије управљања. Клубови код којих су јасно дефинисани власнички односи, веома једноставно успостављају систем контроле управљања, док клубови који су у статусу удружења грађана, код којих је организациона форма сасвим другачија, такође, настоје да на што ефикаснији начин дефинишу правила руковођења и установе институт материјалне одговорности управљача које бирају њихови чланови. На основу изнетог, финансијску контролу коју прописују гранске спортске федерације врше независне ревизорске куће, док интерну контролу пословања у клубовима врши надзорни одбор клуба.

Иако је јавност у раду можда и најбољи начин контроле управљача, оно што ће бити од изузетног значаја за наше професионалне клубове, све док се не трансформишу и евентуално приватизују, јесте увођење материјалне одговорности за оне који их сада воде. Контрола управљања, пре свега финансијска контрола у смислу полагања гарантних депозита будућих кандидата за челне функције у нашем врхунском спорту, једини је начин да се спречи досадашња лоша пракса (Шурбатовић, 2014:103).

5. СПОРТСКИ МЕНАЏМЕНТ И КОМЕРЦИЈАЛИЗАЦИЈА У СПОРТУ

У овом делу рада ћемо више говорити о комерцијализацији у спорту, посебно у оном професионалном. Тако можемо поставити питања: “Који морални принципи треба да ограничавају комерцијализацију спорта? На кога пада одговорност у примени тих принципа?”

Друго питање је од пресудног значаја. Део процеса комерцијализације је и трансформација многих професионалних спортских организација у корпорације, од којих су неке са међународним везама у регрутовању играча и рекламирању производа. Компаније које су изван света спорта. Заиста, није у интересу професионалних тимова, спортских организација, или најбољих спориста да охрабрују насилно понашање међу навијачима, или унутар целог друштва.

С тим у вези, можемо рећи да је стална тема у списима многих критичара модерног спорта, да је тржиште покварило спорт. Шта то значи?

Термин „корупција» односи се на распадање, удаљавање од оног што је било у оригиналу, што је можда имало племениту намеру. Корупција можда значи да се вредности које су чиниле спорт, као што су правично такмичење, спортско понашање, и можда заједничко трагање за изврсношћу, упропашћују или да су већ упропашћене због растуће комерцијализације спорта. Посебно је проблематична, мада је можда повезана исто толико са наглашавањем елитног спорта колико и са комерцијализацијом (барем у мери у којој се њихове последице могу раздвојити), веза између масовног рекламирања спорта и масовности учествовања. Критичари су доказивали да је истицање елитних спортиста и рекламирање елитних спортских такмичења, заједно са њиховим преношењем преко масовних медија, имало штетне последице на учествовање обичних људи у спорту. На пример, у својој провокативној и веома читљивој књизи, Спорт у Америци, Џејмс Мицнер (James Michener) упозорава да „незаслужено истичемо талентоване спортисте који имају 15-22 године, затим истичемо неколико професионалаца који имају 23-25 година, а недовољно масу наше популације која има 23-75 година. Откако је објављена Мицнерова књига 1976. године, дошло је до драстичног смањења часова физичког васпитања у јавним школама у Сједињеним Америчким Државама и до епидемије гојазности међу америчком омладином, као и до преурањене хипертензије и дијабетеса, болести за које се сматрало да настају само код средовечних људи.

Можда је највећа забринутост око тога да комерцијализација, у суштини, може да поквари сам спорт. На пример, промена правила може учинити игру занимљивијом многим навијачима који не разумеју нијансе игре. Те промене могу учинити игру популарнијом, али такође могу одузети од умешности игре, или од вештина потребних да се она игра. На пример, са званично постављеним ударачем у бејзболу велике лиге (у америчкој лиги) игра је постала занимљивија навијачима који су желели више акције и чешће оптрчавање кругова (home run); али, може се констатовати да је то умањило потребу за суптилним стратешким одлукама као што је она да ли да се ударац замени, или да се жртвује кратким одбијањем лопте како би се пружила шанса његовом саиграчу који је већ стигао да са неке од база напредује за још једну базу, или да освоји поен, а можда је допринело и обезвређивању оптрчавања кругова. Можда је још бољи пример лабаво суђење за које посматрачи тврде да је постало свакидашња појава у НБА.

Комерцијализација и на друге начине може утицати на спортска такмичења. На пример, „телевизијски тајм аут», утакмица се прекида да би се пустиле рекламе за време телевизијског преноса, прекида ток многих утакмица, нарочито у професионалној и колеџ кошарци, што чак може утицати на исход утакмице, јер се лоше стојећем тиму пружа шанса да се поправи.

Такође, присутност велике количине новца у спорту, нарочито у професионалном спорту, утиче значајно на то да је најбогатијим тимовима често лакше доћи до победе. Као што су неки критичари спорта закључили, „зар није нарушена читава етика такмичења уколико најбогатији тимови могу купити најбоље играче и тако имати бољи тим пре него што је утакмица уопште почела»? На сличан начин, жеља за профитом може продужити сезону, то за узврат може бити подстрек играчима да приликом утакмице не дају све од себе већ да се чувају за такмичења на крају сезоне када се првенства одлучују. Према томе, обична сезонска игра губи на својој вредности јер спортисти обично „прилагођавају свој корак» (то јест, не играју током целе утакмице најбоље што могу), а редовна сезона тако постаје само припрема за постсезонску игру. У исто време, од навијача се очекује да плаћају све више и више да би пратили утакмице редовне сезоне које су изгубиле на вредности, а многима од њих је цена одређена изван тржишта.

Осим тога, утицај новца такође може променити и однос између навијача и играча. Како професионални спорт постаје све више и више комерцијализован, играчи такође постају роба која се купује, продаје и мења између тимова. Резултат тога је, да се они третирају све мање као особе а све више као производи који су „фалични» или „оштећени» уколико игра на терену није добра. Пошто примања спортских звезда далеко надмашују примања просечних навијача, навијачи се могу отуђити од играча, за које се сматра (понекад оправдано) да су размажени, неприступачни, и удаљени. Пошто професионални тимови стреме томе да стварају профит, цена карата може ићи изнад могућности традиционалних навијача, и тако може доћи до још већег отуђења између играча и навијача. Како спорт постаје све занимљивији, али такође и све мање изнијансиран, он се све више обраћа новим навијачима који имају мање знања и поштовања за његову традицију. Ова нова врста навијача може допринети ефекту парног ваљка у коме се њихов спорт мења све чешће да би постао све занимљивији, али по цену одустајања од важних принципа који игру чине изазовном као и од традиције која је део његове историје.

Комерцијализација спорта, трансформација елитног спорта у производ који се може купити и продати, квари спорт. То је стога што се вредности које су широки интерналисти сматрали за садашње вредности спорта могу сукобити са традиционалним вредностима спорта. Као што је Вилијам Ј. Морган (William J. Morgan) рекао, комерцијализација спорта уводи друге вредности, као што је трагање за новцем и славом – „као примерене циљеве спортске праксе чиме оне који учествују у спорту лишава сваког разлога, да не помињемо добар разлог, да цене или да се ангажују у одређеним такмичарским изазовима које ове праксе

представљају, у изабраним спортским вештинама на које оне позивају, и људским квалитетима и врлинама које побуђују». Спортско искуство, према Моргану и другим заговорницима тезе о корупцији, постаје инструмент за постизање екстерних награда спорта као што су слава, моћ и богатство. Значај интерних награда, значај вештине и изврсности које се постижу у пракси која је разумљива једино позивањем на правила и на изазове које та правила постављају, бива умањен, или се сматра само средством за важније спољне награде. Оно што је забавно, то се продаје, али то још увек не мора бити добар спорт.

Да ли је комерцијализација покварила спорт, или је пак повећала његову привлачност и медијским преносом, учинила елитни спорт приступачнијим милионима гледалаца, остављамо за шире расправе и дискусије!

6. МЕНАЏМЕНТ У СПОРТУ И МОРАЛНА ОДГОВОРНОСТ БИЗНИСА ПРЕМА СПОРТУ

Када говоримо о бизнису уопште и моралним одговорностима бизниса према спорту, ту се мисли на то да бизнис има неке моралне обавезе, као што је она да се не рекламирају производи који су несигурни или покварени, можемо се упитати које су обавезе бизниса блиско повезаног са спортом? Конкретно, која се морална ограничења односе на професионалне спортске тимове велике лиге?

На ова и друга питања, постоје различита виђења и гледишта, па ћемо у овом делу рада анализирати нека од њих. Према једном гледишту, спортски тимови треба да имају исте обавезе као и други бизниси у погледу безбедности по човекову околину, али никакве специјалне обавезе их не приморавају да заштите важне принципе спорта. Ако се поступак који спорт чини занимљивијим продаје, онда, пошто су у бизнису, спортски тимови треба да се око тога ангажују. Оно што се продаје јесте оно што задовољава навијаче, учинити спорт занимљивијим и стога профитабилнијим значи повећати укупну корисност кроз повећање задовољства навијача, а тиме и новчани профит и за власнике и за играче. Оваква врста аргумената о узајамној користи упућује на то да је у заједничком интересу сваког тима да постави границе свога стремљења ка профиту. Ако би се сви тимови ангажовали у неограниченој јурњави за профитом, спорт би могао да се толико уназади комерцијализацијом и да почне да привлачи све мању пажњу, и тако би сви били на губитку.

Према другом гледишту, ако се остави по страни узајамна корист

и поставимо питање да ли би било морално погрешно, ако би спортска индустрија претворила спорт у неку врсту забаве, по цену да то озбиљно умањи значајне принципе вештине и такмичења који су срж игре? У ствари, није сигурно да би се моралне обавезе бизниса могле свести искључиво на разматрања само узајамне користи. Шта ако је један тим толико доминантан да му не иде у прилог да ради на постављању ограничења? Или, шта ако једна група - рецимо традиционални спортски навијачи заинтересовани да сачувају интегритет игре - толико слаба да моћнијем бизнису није у интересу да преговара са њима? Изгледа да се аргумент из узајамне користи, у многим областима, више сукобљава са захтевом правичности и са другим значајним моралним принципима него што тај захтев испуњава (Ваггу, 1989).

На основу изнетих гледишта, може се закључити да, власници профитирају као што профитирају и играчи, а масе навијача уживају у друженој забави. „Чистунци» који се жале да прави спорт више не постоји немоћни су и игноришу све. Такве промене могу бити заједничка корист многих, али да ли се оне могу и морално оправдати? Када би се спорт трансформисао на такав начин, вероватно да за многе људе он више не би био интересантан. Дobar спорт је забаван управо због тога што илуструје људске врлине и врлине суочавања са тешким изазовима за дух и тело. Другим речима, активност управљања фундаменталним принципима спорта као заједничке потраге за изврсношћу управо је оно што чини спорт интересантним. Из тих разлога, за чланове спортске индустрије је од заједничке користи да сачувају те вредности, уместо да дозволе да се оне умање или да нестану. Још важније од овога је што би се нешто од велике вредности изгубило уколико би се спорт трансформисао у искључиво комерцијалну врсту забаве, по цену да изгуби свој основни карактер, то јест, вредност спорта као заједничког трагања за изврсношћу кроз изазов.

Уколико се запитамо ко би био оштећен кад би комерцијализација трансформисала спорт сувише радикално, тј. у правцу чисто комерцијалне забаве. Засигурно би то били чланови шире спортске заједнице, играчи, званичници и навијачи посвећени правом спорту, они који поштују игру. С тим у вези, ако спорт изражава вредности које су дуготрајног значаја, као што је посвећеност у савладавању изазова или стандарди изврсности, онда би и шира заједница била оштећена. Овоме се може наћи замерка, јер чак и ако комерцијализација, када се доведе до свог екстрема, чини штету другима, то још увек не значи да им она наноси неправду. Тако, на пример, полиција може повредити разбојника док он чини преступ, али из овога не следи да су они тако учинили неправду разбојнику, или да су се према њему понели неправедно.

Пошто није очигледно да је лишавање људи нечега од значаја, облик

наношења неправде, спорно је и то да ли је комерцијализација спорта која значајно нарушава фундаменталне принципе спорта заиста представља неправду према другима. Ако је оправдано рећи да се корупција у спорту сматра за неправду и штету, или, једноставније, ако је опасно кварити вредности од таквог фундаменталног значаја, онда се може закључити да је спортска индустрија више него седиште спорта. У том случају може се рећи да она има повереничку и представничку везу са спортом. То значи да индустрија има одговорност да сачува интегритет спорта и поштовање према његовим основним вредностима. Овај закључак може да буде не само у најбољем интересу за индустрију, као што је наговештено аргументом из заједничке користи, него се може протегнути и преко уских властитих интереса на заштиту онога што је од дубљег значаја.

7. БЕЗБЕДНОСТ И СПОРТСКЕ ПРИРЕДБЕ

Законом о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама утврђују се мере за спречавање насиља и недоличног понашања на спортским приредбама и у вези са спортским приредбама, као и обавезе организатора и овлашћења надлежних органа у спровођењу тих мера („Службени гласник РС», бр. 67/2003, 101/2005 - др. закон, 90/2007, 72/2009 - др. закон, 111/2009 и 104/2013 - др. закон).

Спортске приредбе, у смислу овог закона, јесу спортска такмичења и спортске манифестације.

Организатор спортске приредбе, у смислу овог закона, јесте спортски савез, спортско друштво, спортска организација – клуб, друго правно или физичко лице које се стално или повремено бави организацијом спортских приредби, односно које је преузело организовање одређене спортске приредбе, или вршење одређених послова у организовању спортске приредбе.

Време одржавања спортске приредбе, у смислу овог закона, је временски интервал од два часа пре почетка спортске приредбе до два часа након њеног завршетка, односно, кад се одржавају спортске приредбе повећаног ризика, временски интервал од четири часа пре почетка спортске приредбе до четири часа након њеног завршетка.

Учесници спортске приредбе, у смислу овог закона, јесу сва лица присутна на спортојприредби.

Спортски објекат, у смислу овог закона, је објекат намењен за одржавање спортских приредби, који поред спортског терена има простор за гледалиште и који може имати и пратећи простор (санитарни, гардеробни, спремишни и др.).

Спортски терен, у смислу овог закона, јесте простор на коме се обавља спортска активност (спортска игра, такмичење), као и простор до гледалишта.

Гледалиште, у смислу овог закона, јесте уређен простор на спортском објекту намењен за смештај гледалаца (трибине), односно простор уз спортски терен намењен за гледаоце ако објекат нема трибине.

Организатор спортске приредбе, у сарадњи са министарством надлежним за унутрашње послове (у даљем тексту: Министарство), дужан је да осигура безбедно одржавање спортске приредбе и да предузме мере којима се предупредује и онемогућава избијање насиља и недоличног понашања гледалаца. Осим тога, организатор спортске приредбе врши контролу над спровођењем мера утврђених овим законом.

Када је у питању насиље и недолично понашање на спортским приредбама, можемо рећи да, под насиљем и недоличним понашањем на спортским приредбама, у смислу овог закона, сматра се нарочито:

- 1) физички напад на учеснике спортске приредбе, односно физички обрачун између учесника на спортској приредби;
- 2) бацање предмета на спортски терен или у гледалиште;
- 3) уношење у спортски објекат обележја којима се вређају национална, расна, верска или друга осећања или на други начин изазива мржња или нетрпељивост која може да доведе до физичких сукоба;
- 4) оштећивање спортског објекта, опреме, уређаја и инсталација на спортском објекту на коме се одржава спортска приредба;
- 5) изазивање нереда или уништавање имовине приликом доласка, односно одласка са спортске приредбе или у спортском објекту, ремећење тока спортске приредбе, угрожавање безбедности учесника спортске приредбе или трећих лица;
- 6) неовлашћени улазак на спортски терен, односно у службене просторије и службене пролазе спортског објекта или у део гледалишта спортског објекта који је намењен противничким навијачима;
- 7) покушај уношења, односно уношење у спортски објекат, поседовање или употреба алкохола или других опојних средстава;
- 8) покушај уношења, односно уношење у спортски објекат или коришћење пиротехничких средстава и других предмета и средстава којима може да се угрози безбедност учесника у спортској приредби или омета њен ток;
- 9) паљење навијачких реквизита или других предмета;
- 10) ношење навијачких шалова, капа или других предмета у намери да се скрива идентитет лица.

С тим у вези, на организовање спортских приредби сходно се примењују и прописи о окупљању грађана, а надзор над спровођењем овог закона врши Министарство унутрашњих послова.

Пре одржавања спортске приредбе, ако и у току одржавања исте и након завршетка спортске приредбе, а у циљу одржавања стабилног и повољног јавног реда и мира, предузимају се превентивне, а по потреби и репресивне мере за спречавање насиља и недоличног понашања на спортским приредбама

Према томе, у циљу превентивног деловања и смањења ризика избијања насиља и недоличног понашања гледалаца, спортски савези, спортска друштва, спортске организације – клубови дужни су да:

- 1) подстичу организовање и добро понашање својих навијача и њихових клубова;
- 2) остварују одговарајуће информисање својих навијача (састанци са навијачима, издавање билтена и др.);
- 3) координирају активности са клубовима својих навијача приликом организованог одласка на спортске приредбе на којима су те спортске организације – клубови и њихови навијачи гостујући;
- 4) уреде спортским правилима из своје надлежности које се спортске приредбе сматрају високо ризичним и које мере су организатори спортских приредби и други учесници дужни да предузму, у складу са законом и другим прописима, на спортским приредбама високог ризика;
- 5) предузму друге мере и активности, у складу са законом, прописима донетим на основу закона и спортским правилима;
- 6) подстичу позитивно понашање и деловања играча и службених лица пре, за време и након одржавања спортске приредбе.

Такође, на самим спортским приредбама предузимају се одговарајуће мере у циљу одржавања повољног јавног реда и мира и безбедности свих учесника и посматрача, а организатор спортске приредбе дужан је да образује одговарајућу редарску службу или да ангажује правно лице или предузетника ради обављања послова физичког обезбеђења и одржавања реда на спорској приредби.

Том приликом, обављање послова физичког обезбеђења и одржавања реда на спорској приредби, редарска служба је дужна да:

- 1) забрани приступ објекту на коме се одржава спортска приредба лицима која су под утицајем алкохола или других опојних средстава, или се из њиховог понашања може закључити да су склони насилном или недоличном понашању;
- 2) одвоји гостујуће навијаче усмеравањем на посебне улазе и излазе из

- спортског објекта и посебан део гледалишта који је за њих одређен;
- 3) обезбеди да гледалац седи на тачно одређеном месту;
 - 4) онемогући улазак гледалаца на спортски терен и спречи њихов прелазак из једног дела гледалишта намењен навијачима једног клуба у други;
 - 5) онемогући уношење или продају алкохолних пића у спортском објекту;
 - 6) онемогући уношење у спортски објекат предмета који се могу употребити у насилничким поступањима (пиротехничка средства, мотке, флаше и сл.), односно којима се може ометати ток спортске приредбе (огледала, ласерски показивачи, звучни уређаји веће снаге, транспаренти или обележја којима се подстиче расна, верска, национална или друга нетрпељивост и мржња, односно чији је садржај увредљив или непристојан и сл.);
 - 7) онемогући уношење у спортски објекат и истицање навијачких симбола који су већих димензија и могу ометати рад службених лица, осим застава, шалова, капа и дресова са обележјима клуба;
 - 8) упозори, односно удаљи гледаоца који својим понашањем или пропуштањем одређене радње може изазвати насиље на спортској приредби, угрозити безбедност учесника спортске приредбе или ометати њен ток;
 - 9) не дозволи приступ спортском објекту, лицу коме је изречена мера безбедности, односно заштитна мере забране присуствовања одређеним спортским приредбама. Гледалац, односно група гледалаца је дужна да поступа по налозима редарске службе приликом обављања послова из става 1. овог члана.

Осим наведеног, организатор је дужан да оствари сарадњу са Министарством унутрашњих послова, ради спровођења мера и налога који се односе на одржавање јавног реда и мира. Организатор је дужан и да за време спортске приредбе обезбеди присуство одговарајуће службе медицинске помоћи, као и да оствари сарадњу, а по потреби предузме мере да обезбеди и присуство других надлежних органа и организација, јавних служби и јавних предузећа (ватрогасне јединице, инспекцијске и комуналне службе и др.).

Када су у питању спортске приредбе са повећаним ризиком, тада се предузимају посебне мере у складу са безбедносном проценом и анализом. Надлежни спортски савез Републике Србије, односно организатор спортске приредбе проглашава спортску приредбу повећаног ризика на основу акта надлежног спортског савеза или на препоруку Министарства унутрашњих послова, кад посебне околности указују да на њој може доћи до насиља или недоличног понашања гледалаца, односно натушавања јавног реда и мира у већем обиму.

8. СПОРТ И ОБЛИЦИ УГРОЖАВАЊА УНУТРАШЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Када се говори о безбедности друштва и државе, онда се мисли на то да је она једна, недељива, значи целовита и јединствена, односно краће речено интегрална. Имајућу у виду извршену класификацију безбедности и рашчлањење безбедност на врсте, рекли смо да се безбедност дели на унутрашњу (индивидуална, социјетална и национална) и међународну (регионална, глобална, заједничка, колективна и кооперативна) безбедност. У складу са наведеном поделом, свака за себе су посебне вредности које се штите како системом безбедности тако и другим друштвеним мерама.

С тим у вези, интегрална безбедност представља сублимат унутрашње и међународне безбедности, али не као прости збир тих двеју безбедности, већ као нова вредност која се штити. Не можемо говорити о било каквој, па ни унутрашњој ни међународној безбедности ако је било који елемент тих безбедности значајније угрожен. Њена подела на унутрашњу и међународну је условна више из педагошких и практичних разлога због лакшег објашњења и учења.

Данас, савремене државе, нападају се на свим пољима (породица, вера, власт, уставно уређење, спољна политика, економија, спорт, систем безбедности итд.), тако да друштво и држава морају да се супротставља тим нападима свим својим снагама и средствима (Ђукић, 2018:3).

Анализирајући унутрашњу безбедност, говоримо о томе да она штити суверенитет државе и њених субјеката од свих антидруштвених појава, односно од свих појава којима се угрожава друштвено уређење. С обзиром на елементе који сачињавају друштвено уређење често се унутрашња безбедност поистовећује са заштитом економске, политичке, правне и социјалне сигурности грађана.

С обзиром на извршену класификацију безбедности, у наредном делу рада ћемо се осврнути на унутрашњу безбедност, односно на облике унутрашњег угрожавања, које ћемо овом приликом само набројати, и то:

1.1. Социјална патологија

- *Криминалитет*
- *Наркоманија*
- *Проституција*
- *Алкохолизам и коцкање*

- 1.2. Екстремизам
- 1.3. Угрожавање безбедности саобраћаја
- 1.4. Нарушавање јавног реда и мира
- 1.5. Пожари
- 1.6. Угрожавање животне средине (Ђукић, 2018:4).

Осим тога, посебно смо се задржали на нарушавању јавног реда и мира на спортским приредбама, односно прекршајима и кривичним делима, као облику угрожавања унутрашње безбедности.

Нарушавање јавног реда и мира. „Јавни ред и мир у смислу Закона о јавном реду и миру, јесте усклађено стање међусобних односа грађана настало њиховим понашањем на јавном месту и деловањем органа и организација у јавном животу ради обезбеђења једнаких услова за остаривање људских и мањинских права и слобода грађана зајемчених Уставом» („Службени гласник Републике Србије», број 85/16).

Значи јавни ред и мир подразумева друштвени однос којим се не нарушавају друштвена дисциплина и мир грађана. Повреде јавног реда и мира, супротно томе, чини понашање које ремети устаљене односе грађана, угрожава њихову безбедност, којим се нарушава јавни морал или онемогућава редовно вршење послова органа и институција које имају јавна овлашћења.

Када повреде јавног реда и мира достигну екстремне размере (демонстрације већих размера, грађанска непослушност, нереди на спортским и другим приредбама и сл.), оне представљају, несумњиво, веома значајан облик угрожавања унутрашње безбедности. Поготову што такав облик нарушавања унутрашње безбедности може бити подстрекаван, организован или усмерен од снага посебних дејстава које се налазе изван земље, и чије последице нарушавања јавног реда и мира желе да искористе за своје циљеве.

Осим тога, нарушавање јавног реда и мира на спортским и другим приредбама је врло честа и учестала појава, без обзира о којој врсти спорта је реч, као и на којем нивоу такмичења се ради (да ли локални, републички или међународни ниво). Последице таквог понашања навијачких и других група, оставља далекосежне последице, како у материјалном, тако и у свим другим облицима и областима друштвеног живота.

С тим у вези, због наведеног проблема, најчешће се утакмице из већине спортова, без обзира на ранг такмичења, проглашавају „утакмицама високог ризика», уз ангажовање великог броја снага реда (полицијске снаге, Жандармерија), али и поред тога одређене навијачке групе, хулигани и др., нарушавају јавни ред и мир уз коришћење великог броја пиротехничких и других средстава.

9. ЗАКЉУЧАК

Менаџмент означава вођство у некој организацији. У функционалном значењу он обухвата задатке и процесе везане за текуће активности организације. Појединачно, обухвата планирање, организовање, имплементацију и контролу.

Менаџмент у спорту, односно у спортској организацији, обезбеђује интегралност свих процеса и ресурса који су релевантни за управљање активностима и функцијама. Менаџмент у спорту је у функцији трансфера идеје до коначног циља. С тим у вези, можемо закључити да примена менаџмента у спорту представља успешно вођење идеје ка циљу. На овај начин дефинисан, менаџмент у спорту, обезбеђује функционисање целокупног система спортске организације, од система селекције талената, обезбеђења стручног рада до стварања општих услова за припремање спортиста за највиша достигнућа, организовања спортских такмичења, обезбеђивања материјалних и финансијских средстава, као и комуникација са спортском јавношћу.

Када су у питању задаци и циљеви менаџмента у спорту, можемо сасвим сигурно рећи да основни задатак и циљ менаџмента у спорту треба да представља повећање спортске продуктивности, уз уважавање свих хуманих аспеката стварања нових људских вредности. Осим тога, менаџмент у спорту има и задатак да на себе преузме одговорност за функционисање свих процеса у спортској организацији. То се првенствено односи на њену стабилност и позицију у окружењу, спортске резултате, пословне резултате, радну ефикасност и др. Истовремено, он има и функцију основне покретачке снаге развоја спорта у целини, а тиме, наравно и спортске организације.

Растућа комерцијализација спорта заиста представља понекад ризик за његов интегритет. Неке чињенице указују да спорт заиста има сопствену унутрашњу моралност засновану на принципима који се претпостављају у заједничком трагању за изврсношћу кроз изазов. Штавише, унутрашњи принципи, или вредности спорта, могу бити угрожени комерцијализацијом. На пример, вештине које су врло важне за спорт могу бити значајно умањене променама правила, дизајнираним тако да спорт чине занимљивијим релативно простој, масовној публици. Или професионални спорт може бити конструисан тако да најбогатији тимови доминирају такмичењем, од сезоне до сезоне. Трагање за богатством може одвести тимове, као и појединачне спортисте, да прекину све везе са локалним или регионалним заједницама у покушају постизања што бољег приступа широкој публици, али по цену да се створи отуђеност и неприврженост озбиљној спортској заједници. При свему томе,

комерцијализација није штетна уколико је избалансирана, и да правилно управљање елитним, комерцијално одрживим спортом може значајно да смањи конфликт између комерцијализације и интегритета такмичарског спорта.

Такође, комерцијализација допушта да интерне користи створене од стране елитних спортиста буду доступне огромном броју људи. Елитни спорт, укључујући и професионалне спортове, у овом погледу може да има позитивну друштвену улогу кроз представљање и изражавање стандарда изврсности, постигнућа и преданости. Али комерцијализација спорта може имати позитивну друштвену улогу само уколико делује унутар моралних граница које постављају параметре трагања за профитом. На основу тога, можемо закључити и то да спортска индустрија има моралну одговорност према правилима и обичајима спорта.

Осим тога, то значи да управљање елитним спортом, нарочито професионалним спортом, треба да буде нешто више од комерцијализације, које занима само стварање богатства. Спортска управљачка тела треба такође да дају свој глас и онима који су одани основним принципима такмичарског спорта. Ако анализа из овог рада има икакву снагу, то није само зато што спортска индустрија мора да изгуби уколико спорт појефтинити, тј. уколико пређе границе на којима се то још може исправити, него и зато што непристрасно резонување упућује на то да вредности које су срж добрих спортских такмичења имају довољно снаге да поставе морална ограничења нашој тврдњи за задовољавањем приватних интереса.

Унутрашња безбедност штити суверенитет државе и њених субјеката од свих антидруштвених појава, односно од свих појава којима се угрожава друштвено уређење. С обзиром на елементе који сачињавају друштвено уређење често се унутрашња безбедност поистовећује са заштитом економске, политичке, правне и социјалне сигурности грађана. Извори и облици угрожавања унутрашње безбедности, су осим социопатолошких облика угрожавања, криминалитета и корупције, врло често су и нарушавање јавног реда и мира у већем обиму. Посебно је карактеристично угрожавање јавног реда и мира, односно нарушавање јавног реда и мира на спортским и другим приредбама, које са собом носи далекосежне последице.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Bowie, E. N. „Changing the Rules”, u *Ethical Theory and Business*, ed. Norman E. Bowie i Tom L. Beauchamp, 2d ed. (Englewood Cliffs, N J: Prentice-Hall, 1983), 103.
2. Bowie, E. N., Robert L. Simon, *The Individual and the Political Order* (Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 1998), 3.
3. Barry, B., *Theories of Justice* (Los Angeles: University of California Press, 1989).
4. William J. Morgan (2006), *Leftist Theories of Sport*, 147.
5. Ђукић, С. (2016). *Корупција у Србији - теоријска и емпиријска анализа*, Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду.
6. Ђукић, С. (2016). *Безбедносни менаџмент и савремени безбедносни изазови, ризици и претње као угрожавајуће делатности националној безбедности*, Београд: Војно дело, 8/2016, 174-178.
7. Ђукић, С. (2017). *Основи безбедносни и систем безбедносни у Стратегији националне безбедности*, Београд: Војно дело, 7/2017, 15-17.
8. Ђукић, С. (2018). *Менаџмент корпоративне безбедности и криминалитет као облици извору угрожавања безбедности корпорација*, Београд: Војно дело, 5/2018, 274-278.
9. Ђукић, С. (2018). СПОРТ ЗА СВЕ, са Међународног научног скупа на тему „Актуелни тренутак развоја спорта у Републици Српској и Босни и Херцеговини“, Бања Лука: Зборник радова, 25. Септембар 2018., 139-167.
10. Закон о јавном реду и миру, „Службени гласник Републике Србије», број 85/16.
11. Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, „Службени гласник Републике Србије», број 67/2003, 101/2005 - др. закон, 90/2007, 72/2009 - др. закон, 111/2009 и 104/2013 - др. Закон.
12. James Michener (1976). *Sports in America* (New York: Random House, 17).
13. Jones M. T., „Andrew C. Wicks, i R. Edward Freeman, „Stakeholder Theory: The State of the Art”, u *The Blackwell Guide to Business Ethics*, ed. Norman E. Bowie (Malden, Mass.: Blackwell Publishers, 2002), 19-37.
14. Нешић, М. (2008). *Спорт и менаџмент*, треће допуњено и измењено издање, Сремска Каменица: Факултет за услужни бизнис.
15. Раич, А., Максимовић, Н. (2001). *Спортски менаџмент*, Нови Сад: Факултет физичке културе.
16. Радаковић, М. (2016). *Комерцијализација у спорту*, Нови Сад:

- Факултет за спорт и туризам (ТИМС).
17. Robert A Dahl, 'A Prelude to Corporate Reform'; in *Corporate Social Policy*, ed. Robert L. Heilbroner i Paul London (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1975), 18.
 18. Rawls J., *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1971) i mnoge diskusije o tom delu, kao i Rawlsove kasnije radove. Diskusija različitih pristupa pravdi može se naći u Bowie i Simon, "The Individual and the Political Order"; a analiza različitih pristupa pravdi društvenih i ekonomskih ustanova, uključujući i analize Rawlsa i libertarijanaca, može se naći u Christopher Heath Wellman, 'justice': u *The Blackwell Guide to Social and Political Philosophy*, ed. Robert L. Simon (Malden, Mass: Blackwell Publishers, 2002), 60-84.
 19. Stephen P. Robbins, Mary Coulter, (2005), *Menadžment* (osmo izdanje), San Diego State University, Београд: Дата статус.
 20. Стајић, Љ. (2011), *Основи система безбедности*, Нови Сад: Правни факултет.
 21. Christopher Lasch (1988), "The Degradation of Sport", u *Philosophic Inquiry in Sport*, ed. William Morgan i Klaus V. Meier (Champaign, IL: Human Kinetics Publishers, 407.
 22. Шурбатовић, Ј. (2014). *Менаџмент у спорту*, Београд: ЈП Завод за уџбенике.

МОТОРИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ УЧЕНИКА УРБАНЕ И РУРАЛНЕ СРЕДИНЕ

MOTOR CHARACTERISTICS OF STUDENTS OF URBAN AND RURAL ENVIRONMENT

Др Јелена Поплашен⁹⁸

UDK 572.512:796.012.1-053.5

Прегледни рад

Апстракт: Одувијек су истраживања у свијету прожигана идејом за докучивања нечега новог и савременијег како би се олакшао и квалитетом обогатио живот човјека. У том склопу здравље, онако како га дефинише Устав свјетске здравствене организације „као стање потпуног физичког, менталног и социјалног благостања, а не само одсуство болести и изнемоглости“ је основни предуслов сваког иновативног, продуктивног и стваралачког ангажовања. Истраживачка пракса физичког васпитања у школама свједочи све више да се недовољно остварује оваква циљна усмјереност, да су учестале појаве веће деформисаности на тијелу, смањење моторичке способности, да су ученици све виши (веће тјелесне висине) а са узрастом неспособнији – да тјелесни развој не прати адекватна физичка способност, да се уочава гојазност (повећање масног ткива на рачун мишићне масе) што је сигурно везано за, између осталог, помањкање интензивније кретне активности.

Кључне ријечи: моторичке, карактеристике, ученици, урбано, рурално

Abstract: Research in the world has always been permeated with the idea of learning something new and modern in order to make it easier and quality to enrich the life of man. In this context, health, as defined by the Constitution of the World Health Organization “as a state of complete physical, mental and social well-being, and not just the absence of disease and exhaustion”, is the basic precondition for any innovative, productive and creative engagement. The research practice of physical education in schools testifies more and more that insufficient achievement of this target orientation, the incidence of greater deformity on the body, the decrease in motor skills, the students are getting higher (higher body height) and age less able - that physical development does not follow adequate physical ability to detect obesity (increase of fat tissue at the expense of muscle mass), which is certainly related to, among other things, the lack of more intense exercise activity.

Keywords: motor, characteristics, pupils, urban, rural

⁹⁸ Техничка школа Бањалука, E-mail: vrbasvrbas@gmail.com

1. УВОД

Према уставној дефиницији здравља, која недвосмислено упућује да човјек није здрав само зато што није болестан, већ да здравље подразумева квалитет функционисања органа и система тијела, одређени ниво физичких радних способности поставља се као услов дугогодишњег здравог-продуктивног живота и рада. У данашњим условима механизирани производње и аутоматизације, кретања је све мање или га готово и нема, мишићне ангажованости је незнатно. Све је више изражена потреба за специјалним знањима техничких вјештина и минималним захтјевима за потрошњу тјелесне (мишићне) енергије. Све те промјене савремене производње почеле су озбиљно угрожавати биолошку природу човјека.

Кретање (физички рад) који је био услов нормалног живљења нестало је из производног процеса. Физичка активност је престала тако да буде услов човјекове егзистенције, али ће и надаље остати једини услов његовог опстанка. Наука и техника су олакшали живот, учинили су га лакшим, угоднијим и културнијим, али су истовремено пореметили природну равнотежу и значајно почели угрожавати здравље. И управо тамо (у оним срединама) гдје су наука и техника достигли највећи степен развјетка, последице по човјека су најизраженије. Све је више размјера гојазности, учесталих срчаних обољења, повишеног притиска чак и код младих прије тридесетих година. Код дјеце и омладине деформитета у држању тијела се уздижу до нивоа епидемије, усљед све израженијег малокретног начина живота (сједење у школи, у вријеме рјешавања домаћих школских обавеза, уз телевизију и интернет машине).

Предмет истраживања овог рада је управо у испитивању узрасног (антропоморфолошког) и моторичког статуса ученика средњешколског узраста у сврху информисања и успостављања усмјерених програмских задатака физичког васпитања, као и сагледање вишегодишњег доприноса наставног процеса на тјелесни и физички развој. Планом и програмом васпитно-образовног рада, у дијелу који се односи на физичко васпитање, прецизиран је циљ сљедећег усмјерења *„задовољавање потреба ученика за кретањем, повећање адаптивних и стваралачких способности у савременим условима живота и рада, развијање здравствене културе неопходне ради очувања здравља и стварања трајних навика да се физичка активност угради у свакодневни живот и културу живљења“*. Разгранати задаци овако постављеног циља разграђују садржаје који, поред осталог, треба да подстичу правилан и хармоничан развој тијела (тјелесни развој), стицање ширег фонда моторичког знања, умијећа и навика у функцији развоја и очувања здравља (у вријеме школских дана и током наредног животног вијека), у вријеме свакодневне структуре радних обавеза (учења) и подстицања и активирања латентних моторичких способности

и моторне надарености за свестрани развој и усавршавање у спорту (остварење врхунског спортског стваралаштва).

Физичко васпитање треба да представља програм (процес) припремања и оспособљавања младих за свјесно, слободно и стваралачко живљење физичком (тјелесном) активношћу, не само у вријеме школских дана, већ за цијели наредни живот. Управо зато физичко васпитање у школама најмање треба да је само ТЕХНОЛОГИЈА ВЈЕЖБАЊА, а далеко више ИДЕОЛОГИЈА у значењу свијести и увјерења, како би се у тој школској раној фази учениковог психичког, социјалног и етичког сазријевања примила, разумјела и прихватила тјелесна активност као вриједност у обликовању свакодневног живота у савременим условима који, посебно, карактерише малокретни начин живота, статичност радне позиције (учење, сједење у школској клупи, прекомјеран рад на компјутеру у гледању телевизије. Истраживачка пракса физичког васпитања у школама свједочи све више да се недовољно остварује оваква циљна усмјереност, да су учестале појаве веће деформисаности на тијелу, смањење моторичке способности, да су ученици све виши (веће тјелесне висине) а са узрастом неспособнији – да тјелесни развој не прати адекватна физичка способност, да се уочава гојазност (повећање масног ткива на рачун мишићне масе) што је сигурно везано за, између осталог, помањкање интензивније кретне активности.

Узорак испитаника

Потребно је напоменути да су позната истраживања простора морфолошких карактеристика, моторичких способности и социјално-статусних обиљежја ученика основних школа урбане и руралне средине, јер у градовима и селима постоје основне школе. Узорак који је узет у истраживању овог рада чинили су 343 ученика-це урбане средине (који живе у граду Бања Лука) и 235 ученика-це који свакодневно из околних села Бањалуке долазе у школу. Узорком испитаника обухваћени су ученици и ученице Техничке школе, Економске школе, Угоститељско-трговачке школе и Школе ученика у привреди. Анализа статистичких параметара моторичких карактеристика ученика. При анализирању основних статистичких параметара моторичких карактеристика ученика средњих школа послужили смо се методама дескриптивне статистике, које су нам омогућиле да на рационалан начин, кратко и јасно, опишемо предмет којим смо се у истраживању позабавили. У простору моторичких варијабли ученика средњошколског узраста анализа основних статистичких параметара показала је да код већине варијабли постоји веће или мање одступање од нормалне дистрибуције. Мјере дисперзије резултата, било да се ради о одступању по симетрији или по висини су посљедица варијабилности унутар опсервација.

Табела 1. 1.: Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Skewness	Kurtosis
Flamingo	578	1,00	13,00	2,3382	1,76256	4,034	21,085
Tapingru	578	7,80	18,70	11,0509	2,07358	1,004	1,100
Pretsjed	578	- 10,00	106,00	30,3254	16,99801	3,214	12,918
Skudmjес	578	105,00	236,00	158,3213	23,45106	0,281	0,507
Dinamsak	578	5,00	38,00	14,6975	5,23860	1,453	3,735
Podizlez	578	13,00	33,00	20,7939	3,90741	0,589	0,951
Izdrzгib	578	0,54	722,00	225,2744	125,78306	1,154	3,310
Trc10x5	578	18,00	274,00	117,2009	82,32069	0,353	- 1,065
Valid N (Listwise)	578						

2. ДЕФИНИЦИЈЕ ОСНОВНИХ ПОЈМОВА МОТОРИЧКЕ СПОСОБНОСТИ

У теорији и пракси физичког васпитања и спорта моторичке способности називају се и „физичке способности“ као и „психофизичке способности“. У односу на степен њихове развијености говоримо о радним (животним) способностима човјека, о здрављу у најширем смислу те ријечи, које се дефинише као физичка (зашто не и интелектуална) радна способност или, када се ради о спорту и његовом врхунском спортском стваралаштву, као усмјерена, специфична моторичка (физичка) припрема којом се изражава висока техничка координациона сложеност поједине гране (дисциплине) спорта. Свјетски познати ауторитет овог подручја истраживања В. М. Зациорски, 1969. г. Истиче да моторичке способности представљају комплексне могућности човјека за манифестацију кретних структура које обједињују психичке карактеристике, биохемијске и функционалне процесе. У координативном смислу, ови процеси су лимитирани карактеристикама нервног и нервно-мишићног система. Никола Курелић са сарадницима 1975. године дефинише моторичке

способности као скуп унутрашњих карактеристика човјека од којих зависи успјешност кретања, односно, оне у функционалном смислу представљају условно обликоване структуре моторичког система за испољавање различитих кретних манифестација. Латентни ниво структуре моторичког система гради моторички статус човјека и одређен је моторичким способностима (димензијама, својствима, особинама, функцијама), без обзира да ли су оне стечене природним развојем или додатним тренингом.

Моторичке способности мијењају се под утицајем систематског организованог тјелесног вјежбања примјеном садржаја код којих је јасно постављен циљ и прецизан начин извођења – почетни положај, правац и амплитуда покрета, обим и интензитет рада, методе рада, средства и др.) У највећем броју стручних разматрања користи се подјела у којој снага, брзина, издржљивост, окретност и гипкост својим специфичностима и композицијом међусобних односа, дефинишу објективну страну људских моторичких способности, испољених мање или више у стандардизованим или нестандардизованим условима покрета и кретања. На основу великог броја резултата моторичких тестова и примјеном сложених поступака статистике исказане су могућности интерпретације већег броја базичних моторичких способности.

Структуру моторичких способности дефинисали су многи наши и страни истраживачи умножавајући њихову садржајност. Тако су Метикош и сарадници издвојили десет моторичких способности – координација, равнотежа, фреквенција покрета брзина покрета, прецизност, гипкост, сила, експлозивна снага, тјелесна снага. Гудељ и сарадници (1975.г.) употпуњавају ову структуру са специфичним тестовима за процјену – координацију руку, координацију ногу, координације цијелог тијела, агилност, прецизност циљањем, репетитивна снага руку, статичка снага руку, ногу. Матвејев Л.П. и Тер-Овенсијан (1967.) овим основним моторичким способностима додају и способност опуштања мишића, лакоћу покрета, осјећај времена и простора (значајних за брзину опоравка и осјећај за вријеме и простор што је у спортским играма доминантан фактор успјешности). Ради се о базичним, основним или елементарним моторичким способностима на основу којих човјек моторички функционише у најелементарнијем смислу ријечи (брзина, снага, издржљивост, гипкост и координација).

Резултати моторичких карактеристика ученика урбане и руралне средине

Мјере дисперзије резултата указују на одступања облика емпиријске расподјеле од нормалне расподјеле код сљедећих варијабли: FLAMINGO, PRETSJED, DINAMSAK и IZDRZGIB, гдје се види нешто мања флукуацију резултата. Добијена дистрибуција је лептокуртична, што практично подразумева мање варијација у опсервацијама и нешто

већу хомогеност добијених мјера (ученици су постизали сличне и/или исте резултате, који се концентришу око аритметичке средине, што се може видјети у табели број 8.1.2) Код ових варијабли се уочава асиметрија облика дистрибуције ка зони нижих вриједности (позитивна асиметрија), за вариабле FLAMINGO, PRETSJED, DINAMSAK, IZDRZGIB. Другим ријечима фламинго тест равнотеже се за већину ученика средњошколског узраста показао као тежи (велики број ученика постиже лоше резултате), а слична је ситуација и са тестом претклон са досезањем у сједу. Нешто лошије резултате већи број ученика постиже, такође, и код тестова снага шаке, те издржај у згибу. Већа варијабилност резултата присутна је код теста ТРЧАЊА 10 x 5 М, што значи да су резултати мање концентрисани око аритметичке средине, усљед великих флукутација у дистрибуцији (ученици су се више разликовали у постигнутим резултатима, тј. Мање су постизали исте или сличне резултате).

У циљу утврђивања и анализирања латентних структура моторичких карактеристика ученика примјењена је факторска анализа помоћу које су идентификовани фактори који леже у мањи број фактора (главних компоненти) које објашњавају већи дио варијансе опажених варијабли, као њихових латентних структура. Наиме, на основу обрасца повезаности манифестних варијабли и утврђених фактора или латентних варијабли те на основу величине повезаности појединих манифестних варијабли с неком латентном варијаблом изводе се закључци о природи појединих фактора. С обзиром да је за факторску анализу кориштена корелациона матрица са јединицама у главној дијагонали, примјењена је метода главних компоненти (Principal-Components Analysis), помоћу које су екстраховани фактори са карактеристичним вриједностима (корјенима), те утврђен проценат учешћа екстрахованих фактора у тоталној варијанси. Полазећи од матрице интеркорелација (Corellation Matrix) манифестних варијабли које се односе на моторичке карактеристике ученика екстрахована су три фактора, како се може видјети на основу резултата који су представљени у табели 1.2. На тај начин примјењена анализа главних компоненти је обезбедила објашњење 56,453 % укупне варијансе, чиме је потврђена полазна хипотеза *да ће три прве групе фактора моћи да објасне преко 50% варијансе манифестних варијабли – у простору моторичких карактеристика ученика.*

Табела 1.2.: Екстраховани фактори са карактеристичним коренима и проценат објашњене варијансе

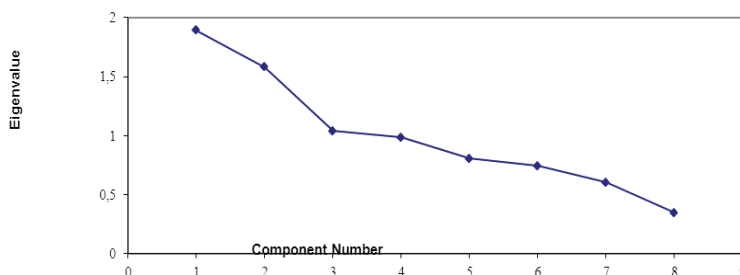
Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings ^a
	Total	% of Variance	Cumulative%	Total	% of Variance	Cumulative%	Total
1	1.894	23.680	23.680	1.894	23.680	23.680	1.832
2	1.581	19.757	43.437	1.581	19.757	43.437	1.579
3	1.041	13.016	56.453	1.041	13.016	56.453	1.150
4	0.983	12.292	68.745				
5	0.806	10.069	78.814				
6	0.744	9.297	88.111				
7	0.605	7.559	95.671				
8	0.346	4.329	100.000				

Extraction Method: Principal Component Analysis

a. When components are correlated, sums of squared loadings cannot be added to obtain a total variance

Примјењени Кајзеров критериј за задржавање, односно одбацивање броја главних компоненти, према којем прва компонента објашњава највећу пропорцију укупне варијансе, а све остале мању пропорцију, (до критерија да најмања прихваћена компонента има карактеристичан коријен већи од 1), постигло се да три фактора објашњавају максималну количину тоталне варијансе и то тако што први фактор објашњава 23.68% тоталне варијансе; други идентификовани фактор објашњава 19.757%, а трећи фактор 13.016% тоталне варијансе – табела 1.2.

Scree Plot

Осим тога, урађен скри тест (scree test) је сугерисао рјешење од три фактора што је оцјењено као најинтерпретабилније. Према томе, анализом главних компоненти изоловане су три главне компоненте, односно, фактора који заједно објашњавају приближно 56% укупне варијансе скупа манифестних варијабли у простору моторичких карактеристика ученика. Задржани фактори су Proтах косом ротацијом. Илустрације ради, наводимо све ајтеме код којих су факторске сатурације веће од 0,35 на сва три фактора, с тим што је очигледно да је сатурација већа у објашњењу тоталне варијансе првог фактора, табела 1.3. Увид у тако представљене резултате показује да прва главна компонента или први фактор, именован као експлозивна снага, објашњава 23.680% укупне варијансе, а њен карактеристични корен износи 1.894. Осим тога утврђено је да први фактор обухвата ајтеме који мјере сљедеће моторичке карактеристике: SKUDMJES, DINAMSAK, PODIZLEZ.

Други фактор, именован као регулација тонуца, објашњава 19.757% укупне варијансе, а њен карактеристичан коријен износи 1.581 и који мјери сљедеће моторичке карактеристике: FLAMINGO, TAPINGRU, IZDRZGIB и TRC10x5.

Трећи фактор, именован као регулација гипкости, објашњава 13.016% варијансе, а њен карактеристични коријен износи 1.041 и мјери само моторичку карактеристику: PRETSJED.

Табела 1.3.: Матрица структуре факторских засићења моторичких карактеристика ученика

	Component		
	Primary Factor 1	Primary Factor 2	Primary Factor 3
FLAMINGO	-.170	.478	-.202
TAPINGRU	-.104	.687	.327
PRETSJED	-.077	.142	.809
SKUDMJES	.854	-.160	-.226
DINMASAK	.701	-.090	.255
PODIZLEZ	.665	.109	-.162
IZDRZGIB	.349	.559	-.366
TRC10x5	-.041	.708	.268

Extraction Method: Principal Component Analysis
 Rotation Method: Promax with Kaiser Normalization

Наведени подаци, из матрице структуре факторских засићења, показује да учешће наведених манифестних варијабли у екстрахованим примарним факторима може служити као објашњење садржине екстрахованих фактора, с тим што није утврђена разлика у висини корелације првог и другог фактора. Наиме, садржина наведених фактора је слична, јер су и карактеристике сличне с обзиром да се налазе у простору моторичних активности.

У табели 1.4 представљени су показатељи у виду матрице интеркорелација између екстрахованих фактора (Component Correlation Matrix) гдје се може видјети не само структура повезаности међу екстрахованим факторима него и коефицијенти корелације сваког фактора са осталим екстрахованим факторима.

Табела 1.4.: Матрица интеркорелација ротираних главних компоненти у простору моторичких карактеристика

Component	Primary Factor 1	Primary Factor 2	Primary Factor 3
Primary Factor 1	1.000	-.016	-.121
Primary Factor 2	-.016	1.000	.020
Primary Factor 3	-.121	.020	1.000

Extraction Method: Principal Component Analysis
 Rotation Method: Promax with Kaiser Normalization

Анализа тако представљених интеркорелација међу факторима показује да су корелације између фактора 1. (експлозивна снага) и фактора 2 (регулација тонуса) негативне и ниске (-0,16) као и корелација између фактора 1. (експлозивна снага) и фактора 3. (регулација снаге) које су такође ниске (-.121) и нису значајне, док су корелације између фактора 2 (регулација тонуса) и фактора 3. (регулација снаге) ниске (.020), али позитивне. Анализа садржине наведених фактора и степена повезаности међу њима показује да се неколико ајтема „преклапа“, тј. да екстраховани фактори на тим ајтемима имају карактеристичне вриједности (карактеристичне корјене) веће од 0,35, па се могу класификовати по садржају у оба фактора, јер је то био основни критериј за задржавање тих ставки у објашњењу сатурације појединих фактора. Другим ријечима, на

основу матрице интеркорелација Proтах фактора може се констатовати да не постоји корелација између изолованих фактора. Статистички параметри моторичких карактеристика ученика урбане средине. Када су у питању ученици из урбаних средина, ситуација је слична, али не и идентична. Колмогоров – Смирнов тест је показао да се ради о статистички значајном одступању од нормалне дистрибуције. Из облика дистрибуције и овај пут добијамо значајне податке преко мјера скјунис и куртозис, па тако видимо да су ученици из града постигли нешто лошије резултате на фламинго тесту равнотеже у односу на цјелокупни узорак средњошколске дјеце. Мјера куртозиса за ову варијаблу нам говори о томе да се њене вриједности концентришу око аритметичке средине, тј. да је дисперзија мања, а мјере скјуниса да се ради о, за дјецу нешто тежем тесту, с обзиром да је дистрибуција асиметрична ка зони нижих вриједности (ово се дешава када испитаници постижу лошије резултате)

Табела 1.5.: Descriptive Statistics

	Valid N	Minimum	Maximum	Mean	Std Deviation	Skewness	Kurtosis
FLAMINGO	343	1,00	13,00	2,2814	1,61701	4,479	26,465
TAPINGRU	343	7,80	13,63	10,5548	1,34899	,281	-,419
PRETSJED	343	15,00	32,00	28,1981	4,16775	- 1,821	2,176
SKUDMJES	343	107,00	236,00	161,6391	24,72229	,375	,368
DINMASAK	343	5,00	38,00	14,9025	5,66100	1,544	3,854
PODIZLEZ	343	13,00	32,00	20,4511	3,81231	,508	,793
IZDRZGIB	343	,54	722,00	206,0454	144,84883	1,233	2,637
TRC10x5	343	18,00	116,92	64,9675	47,51933	,178	-1,974

Исто тако, тестови динамометрија или снага шаке, те издржај у згибу су се показали као тежи за средњошколце из урбаних средина, док су на тесту претклон са досезањем у сједу, ученици из града постизали боље резултате у односу на цијели узорак, што се може видјети у табели број 1.5. Дакле, резултати на моторичким варијаблима ученика урбаних средина најмање варирају кад је у питању фламинго тест равнотеже, а највише кад је у питању трчање 10x5m. Статистички параметри моторичких карактеристика ученика руралне средине. У простору моторичких варијабли ученика из руралних средина, такође је потврђено одступање од нормалне расподеле података Колмогоров – Смирнов тестом. Фламинго

тест одржавања равнотеже, издржај у згибу, претклон са досезањем у сједу, те динамометрија шаке су тестови који су се показали тежим за ученике из руралних средина (табела 1.6) тј. су тестови на којима су ученици постигли лошије резултате (дистрибуција је асиметрична ка зони нижих вриједности).

Табела 1.6.: Descriptive Statistics

	Valid N	Minimum	Maximum	Mean	Std Deviation	Skewness	Kurtosis
FLAMINGO	235	1,00	13,00	2,4211	1,95632	3,565	16,245
TAPINGRU	235	7,93	18,70	11,7750	2,65619	,507	-,535
PRETSJED	235	10,00	106,00	33,4304	25,89885	-1,909	3,333
SKUDMJES	235	105,00	200,00	153,4787	20,56969	,232	,109
DINMASAK	235	7,00	30,00	14,3981	4,54751	1,030	1,854
PODIZLEZ	235	13,00	33,00	21,2943	3,99778	,682	,799
IZDRZGIB	235	121,00	611,00	253,3405	83,75368	2,343	6,283
TRC10x5	235	116,92	274,00	193,4394	59,77811	,378	-1,9629

Резултати у овим тестовима су нешто лошији и у односу на резултате ученика из урбаних средина, што се види ако упоредимо аритиметичке средине узорака на поменутим тестовима. Већа дисперзија мјера, али и асиметрија облика дистрибуције према зони виших вриједности јавља се на варијаблама које представљају мјере ученика са тестова скок у даљ из мјеста, и трчање 10x5, па тако можемо закључити да су ови тестови били нешто лакши за ученике средњих школа у руралним срединама.

3. ЗАКЉУЧАК

Резултати моторичких варијабли потврђују хипотетичност очекивања да ће се испољити разлике у физичкој (тјелесној) спремности ученика урбане и руралне средине. Ученици урбане средине доминирају у резултатима испољавања моторичких способности експлозивне снаге ногу и брзине што се може објаснити карактером свакодневних прилика које носи специфичност начина градског живота (брзина реакције које намеће појачани темпо градског живота). Ученици руралне средине исказују веће квалитете способности горњих екстремитета – снага руку, брзина покрета,

што опет носи са собом особености свакодневних обавеза живота на „селу“. Другим ријечима казано – у условима нормалности живота и рада ученика, без удјела усмјереног тренерског процеса, већ искључиво само наставе физичког васпитања – друштвена средина обликује и преферира оне способности које су доминантне за обављање свакодневних животних потреба. Отуда ученици урбане средине имају израженије моторичке способности везано за доње екстремитете, а руралне за горње екстремитете. Код свих других резултата моторичког простора разлике су незнатне, што представља да се ови кретни квалитети не ангажују значајније у животно – радним приликама села и града.

Овим закључним разматрањем се сугерише да се тјелесни развој и позитивне промјене у антропоморфолошкој структури грађе тијела, као и развој и унапређење моторичких способности, треба тражити у програмирано-управљачкој дјелатности наставног (и других) процеса физичког васпитања, садржајнијој разноликости наставне грађе, већем обиму и интензитету вјежбања и кретања. И, не само у садржајима школе као васпитно-образовне организације, већ и укупне дјелатности друштвене средине на организованим садржајима који ће постати саставни дио културе свакодневног живота и рада са младима.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аруновић, Д. Радојевић, Ј. Бокан, Б. Радисављевић, Л. (1998): Физичке способности ученика петих разреда основне школе. Мисли, Факултет физичке културе, Нови Сад, 1: 24-28.
2. Бранковић, Н. Стоиљковић, С., Драгић, Б. (2000): Развојне карактеристике моторичких способности ученица на крају шестомјесечног извођења наставе физичког васпитања, Научни рад, Зборник радова, 248-252, ФФК, Нови Сад.
3. Вучић, Е., Бранковић, Н. (2000): Промјене нивоа морфолошких карактеристика под утицајем наставе физичког васпитања код ученика основне школе, Научни рад, Зборник радова, 240-243, ФФК, Нови Сад.
4. Копас, Ј. И сар. (2008): Разлике у морфолошким карактеристикама и моторичким способностима младих ђудиста и ученика основне школе, Научни рад, Гласник антрополошког друштва Србије, вол. 43, 212 – 220, Нови Сад.
5. Молнар, С. И сар. (2008): Релације између система специфичних моторичких варијабли и система морфолошких варијабли дјечака у фудбалској школи, Научни рад, Гласник антрополошког друштва Србије, вол. 43, 319 – 324, Нови Сад.
6. Нићин, Ђ. Калајџић, Ј. (2000): Упоредна анализа моторичких способности и антропометријских карактеристика ученика шестих разреда основне школе различитих региона Републике Србије, Научни рад, Зборник радова, 60 – 65, Нови Сад.
7. Пелемиш, М. (2004): Различити модели интерактивне наставе у настави физичког васпитања, Научни рад, Летња школа физичке културе, БиХ, Неум.
8. Туловић, А. (2006): Утицај морфолошких карактеристика и базичних моторичких способности на резултатска достигнућа у тестовима ситуационо моторичких способности код полазница школе рукомета ЖРК Илића, доби 11-14 година, Магистарски рад, Факултет спорта и тјелесног одгоја, Сарајево.
9. Ђаћић, Ж. (2006): Повезаност и утицај лонгитудиналне димензионалности на прецизност шутирања у кошарци, код специфичне способности кошаркаша, код дјеце узраста 12, 13 и 14 година, Истраживачки рад, Факултет физичког васпитања и спорта.
10. Хаџикадуновић, М. Мијановић, М. и сарадници (2003): Нормативни аурофит батерије тестова за основне школе ФБиХ, Факултет спорта и телесног одгоја, Сарајево.

NEOBNOVLJIVI RESURSI - TRENDIVI KORIŠĆENJA

INHABITABLE RESOURCES - TRENDS OF USE

Dr. Aleksandar Radulović⁹⁹

Vladimir Skoropad, MA¹⁰⁰

Dmitar Čičković, MA¹⁰¹

UDK 330.52:005.591.6

Pregledni rad

Apstrakt: Na planeti postoji fiksna količina neobnovljivih resursa, uključujući metalne i nemetalne minerale, uglj, naftu i prirodni gas. Imamo velike zalihe nekih resursa, kao što je gvožđe; zalihe drugih, kao što su živa ili helijum, relativno su ograničene. Globalna ekonomija iskorišćava te resurse - često po rastućim stopama. Da li je to razlog za uzbuđnu? Tako su smatrali autori originalnog izveštaja Ograničenja rasta (Limits to Growth) još 1972. godine i ponovili su slično upozorenje dvadeset godina kasnije i dalje ostaje aktuelno pitanje na globalnom nivou.

ključne reči: neobnovljivi resursi, životna sredina, recikliranje, globalna ekonomija, životna sredina

Abstract: There is a fixed amount of non-renewable resources on the planet, including metallic and non-metallic minerals, coal, oil and natural gas. We have large inventories of some resources, such as iron; supplies of others, such as mercury or helium, are relatively limited. The global economy uses these resources - often at rising rates. Is it a reason for an alert? So, in 1972, authors of the original Limits to Growth report were reiterated and similarly warned twenty years later, the current issue remains at the global level.

Keywords: non-renewable resources, environment, recycling, global economy, environment

1. UVOD

Ljudsko korišćenje mnogih neophodnih resursa i stvaranje mnogih vrsta zagađujućih materija već su prešli stope koje su fizički održive. Ukoliko se značajno ne smanje tokovi materijala i energije, u narednim decenijama će nekontrolisano opadati output hrane po glavi stanovnika, korišćenje energije i industrijska proizvodnja. Naravno, ograničeni neobnovljivi resursi ne mogu trajati

99 Visoka škola "UNION U MOSTARU", E-mail: acaradulovic51@gmail.com

100 Poslovni i pravni fakultet, Univerzitet „Union Nikola Tesla“, Beograd.

101 Poslovni i pravni fakultet, Univerzitet „Union Nikola Tesla“, Beograd, E-mail: de Fendo@blic.net

zauvek, ali pitanja njihovog korišćenja su složena i obuhvataju promene u ponudi i tražnji resursa, kao i otpad i zagađenje koje se stvara njihovom potrošnjom. Važni ekonomski principi uključujući i analizu troškova korisnika i Hotellingovog pravila za određivanje cena resursa, ali sofisticiranija analiza mora da se bavi uslovima kakvi postoje u stvarnom svetu. Obično uočavamo mnoštvo različitih kvaliteta resursa (na primer, različite vrste rude bakra), a retko nam je sa sigurnošću poznata lokacija i ukupna količina resursnih depozita. Važno pitanje je na koji način će potrošnja resursa, nove tehnologije i otkrića međudelovati i uticati na cene, što će zatim uticati na buduće obrasce ponude i tražnje resursa. Da bismo bolje razumeli ove faktore, potrebna nam je sofisticiranija ekonomska teorija korišćenja neobnovljivih resursa.

2. FIZIČKA I EKONOMSKA PONUDA

Ekonomska ponuda neobnovljivih resursa razlikuje se od njihove fizičke ponude. Fizička ponuda (u Zemljinoj kori) je ograničena, ali generalno nije precizno poznata njena količina. Ekonomski iskoristive rezerve obezbeđuju merilo koje se najčešće koristi, na primer, za izračunavanje životnog veka resursa. Međutim, te cifre se vremenom menjaju iz tri glavna razloga:

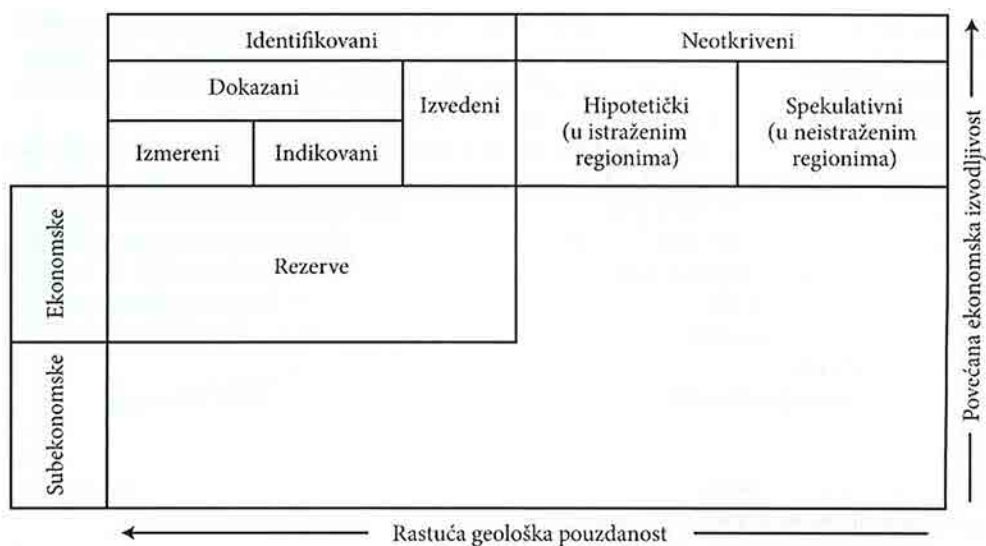
1. Resurs se tokom vremena koristi i eksploatiše, čime se smanjuju rezerve.
2. Nove zalihe resursa se vremenom otkrivaju, čime se povećavaju rezerve.
3. Promena cena i tehnoloških uslova može da učini da više (ili manje) poznatih rezervi bude ekonomski isplativo.

Ti faktori predviđaju životni vek resursa u neegzaktnoj nauci. Mineralni resursi, kao što je bakar, klasifikuju se kombinovanjem geoloških i ekonomskih merila (slika 1). U geološkom smislu, resursi se klasifikuju prema raspoloživim količinama, što je prikazano horizontalnom dimenzijom na slici 1. Identifikovane rezerve su one rezerve čiji su količina i kvalitet već poznati. Deo tih identifikovanih rezervi je već izmeren sa dvadeset procenata odstupanja; drugi deo je indikovani ili izveden na osnovu geoloških principa. Osim toga, hipotetičke i spekulativne količine resursa još nisu otkrivene, ali verovatno postoje u nekim geološkim situacijama.

Ekonomski faktori stvaraju još jednu dimenziju za klasifikaciju resursa, što je prikazano vertikalno na slici 1, a ekonomski najprofitabilniji resursi su pri vrhu. Resursi koji su dovoljno visokog kvaliteta za profitabilnu proizvodnju nazivaju se ekonomske rezerve. Subekonoiniski resursi su oni resursi čiji su troškovi ekstrakcije previsoki da bi proizvodnja bila isplativa. Međutim, ukoliko njihove cene porastu ili se poboljša tehnologija ekstrakcije, te rezerve mogu postati profitabilne.

Činjenica da se ekonomske rezerve mogu proširiti i u geološkoj i u ekonomskoj dimenziji čini predviđanja izračunata pomoću statičkog indeksa rezervi nepouzdanim. Da bi se dobila procena životnog veka resursa, statički indeks rezervi deli ekonomske rezerve stopom sadašnje potrošnje:

$$\text{očekivani životni vek resursa} = \frac{\text{ekonomske rezerve}}{\text{godišnja potrošnja}}$$

SLIKA 1. Klasifikacija neobnovljivih resursa¹⁰²

Naravno, trenutna potrošnja nije nužno dobar pokazatelj budućeg korišćenja. Možemo očekivati da će sa rastom populacije i ekonomskog outputa rasti i korišćenje neobnovljivih resursa - iako će modeli supstitucije i izmenjene potrošnje uticati na stope rasta.

Eksponencijalni indeks rezervi pretpostavlja da će potrošnja eksponencijalno rasti tokom vremena, što će ubrzati iscrpljivanje resursa. Proračuni rađeni još 1972. godine, korišćenjem i statičkog i eksponencijalnog indeksa rezervi, pokazali su da će glavne mineralne rezerve biti iscrpljene za nekoliko decenija - jasno je da se ta predviđanja nisu ispunila. [Ackerman, Frank, 1996.] Zašto? Zato što su rezerve porasle zbog novih otkrića i novih tehnologija ekstrakcije. Međutim, ne možemo tek tako odbaciti predviđanja o iscrpljivcinju resursa. Čak i uz širenje rezervi, planetarni resursi su ipak ograničeni.

¹⁰² http://rainerals.usgs.gov/minerals/pubs/metal_prices/

3. EKONOMSKA TEORIJA KORIŠĆENJA NEOBNOVLJIVIH RESURSA

Šta određuje stopu po kojoj ekstahujemo i koristimo neobnovljive resurse? Pojedine kompanije koje upravljaju rudnicima ili drugim operacijama ekstrakcije resursa moraju da se vode principom maksimiziranja resursne rente. [Cleveland, Cutler J.:1991] Razmotrimo kompaniju koja ima rudnik boksita (ruda aluminijuma). Ukoliko firma posluje u konkurentskoj industriji, ona prihvata datu cenu i prodaje svoj autput po tržišnoj ceni nad kojom nema kontrolu. Međutim, ona može da kontroliše količinu ekstrakcije resursa u bilo kojem periodu. Uopšteno govoreći, kada se ekstrahuje više resursa, raste i granični trošak ekstrakcije. Očigledno, ako granični trošak ekstrakcije prevaziđe tržišnu cenu, proizvodnja boksita postaje neprofitabilna. Da bi se proizvodnja isplatila, cena mora biti barem jednaka graničnom trošku. Za razliku od drugih konkurentskih industrija gde je u ravnoteži cena jednaka graničnom trošku, kompanije koje se bave ekstrahovanjem resursa obično rade sa nivoom autputa pri kojem cena prevazilazi granične troškove (slika 2). Takve kompanije moraju težiti maksimiziranju vrednosti rente ne samo u jednom periodu, već tokom dužeg vremenskog perioda.

Renta za kompaniju u bilo kojem određenom periodu i data je kao:

$$R_i = P - MC(q_i)$$

gde je q_i količina ekstrahovanog resursa u periodu i . Sadašnja vrednost toka renti koji se proteže u budućnost data je kao

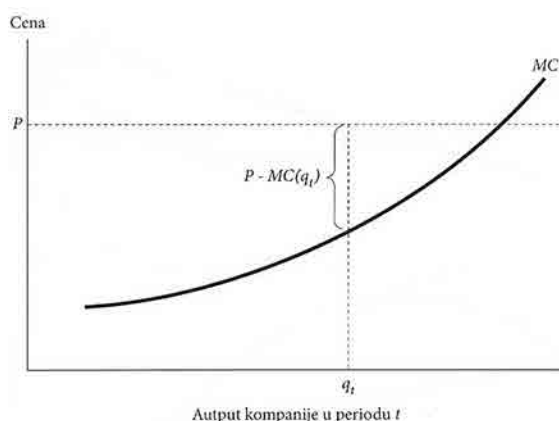
$$PV[R] = R_0 + R_1/(1+r) + R_2/(1+r)^2 + R_3/(1+r)^3 + \dots + R_n/(1+r)^n = \sum_{i=0}^n R_i/(1+r)^i$$

gde je R_i renta koja se kompaniji obračunava u periodu i . Da bi maksimizirala sadašnju vrednost toka rente, firma mora da koriguje ekstahovanu količinu u svakom periodu sve dok renta ne počne da raste stopom koja je jednaka diskontnoj stopi, tako da sadašnja vrednost rente u svakom periodu bude ista ili:

$$R_0 = K/(1+r) + K/(1+r)^2 + K/(1+r)^3 = \dots = R_n/(1+r)^n$$

Kada sve kompanije koje se bave ekstrakcijom resursa budu poslovale po ovom principu, renta, ili neto cena (cena minus troškovi ekstrakcije), mora vremenom rasti u skladu sa Hotelingovim pravilom. Razumno objašnjenje za to je da će kompanije proizvoditi više ako je proizvodnja danas vrlo profitabilna. Povećanje proizvodnje će smanjiti sadašnju cenu, dok će smanjene rezerve koje su dostupne za buduću proizvodnju podići očekivane buduće cene. Taj proces će se odvijati sve dok se ne zadovolji Hotelingovo pravilo - neto cena vremenom raste stopom koja je jednaka diskontnoj stopi, a diskontovana vrednost renti se vremenom izjednačava.

Ako granični troškovi ekstrakcije vremenom opadaju, možda zbog poboljšanja tehnologije, neto cena može da raste dok tržišna cena resursa opada. Međutim, ako su troškovi ekstrakcije stabilni, očekivaćemo da tržišna cena resursa raste tokom vremena. Zbog toga što se za većinu resursa ovo još nije dogodilo, posledice Hotellingovog pravila mogu postati očigledne kada se specifični resursi više približe iscrpljenju.

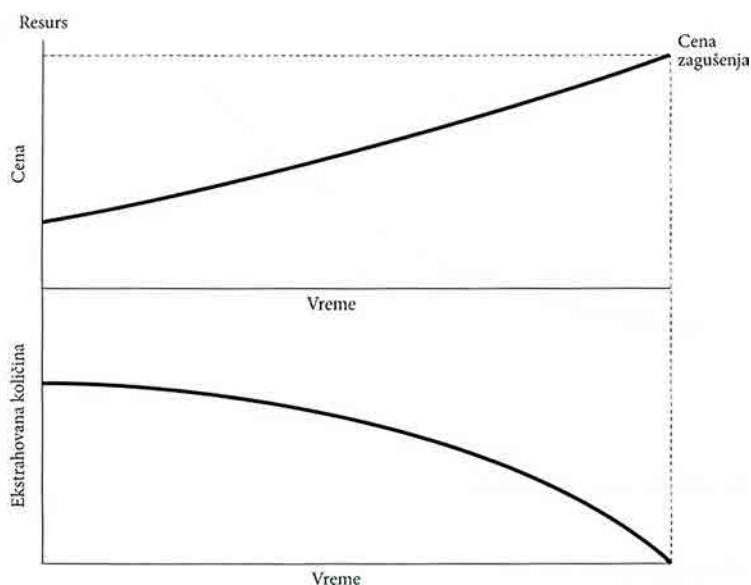
SLIKA 2. Resursna renta za konkurentsku kompaniju¹⁰³

Princip maksimiziranja rente ima važnije neposredne implikacije: prvo će se eksploatisati visoko kvalitetni resursi. Pretpostavimo, na primer, da firma poseduje dve rezerve boksita, jednu više, a drugu niže klase. Granični troškovi proizvodnje za resurs više klase biće relativno niski, tako da se može ostvariti visoka renta ako se bude proizvodilo danas. Troškovi ekstrahovanja rezervi niže klase su znatno viši. Čak i ako bi ekstrakcija rezervi niže klase danas bila granično profitabilna, bolja strategija bi bilo čekati da porastu tržišne cene ili da bolja tehnologija pojeftini ekstrakciju.

To objašnjava zašto resursi koji su sada subekonomski (slika 2) mogu postati ekonomski u budućnosti, uz mogućnost da povećaju količinu ekonomski iskoristive rezervi - dok istovremeno ekstrakcija smanjuje fizičke rezerve.

Osnovna teorija ekstrakcije neobnovljivih resursa takođe implicira da će ograničeni fondovi resursa biti eksploatisani do iscrpljenja. Sve dok cene nastavljaju da rastu, odlaganje neke proizvodnje biće profitabilno. Ali, svaki resurs ima maksimalnu cenu, koja se naziva cena zagušenja, pri kojoj tražena količina pada na nulu. Do vremena kad se dostigne cena zagušenja. Ovaj dijagram i slika 3. preuzeti su iz Hartwick and Olewiler (1998), koji sadrži napredniju diskusiju o ekonomskoj teoriji ekstrakcije neobnovljivih resursa. proizvođači će već ekstrahovati i prodati sve ekonomski vredne rezerve. Slika 3 prikazuje putanju cene i putanju ekstrakcije zaliha resursa koji se eksploatišu do iscrpljenja.

¹⁰³ Izvor: Cleveland, Cutler J., 1991.

SLIKA 3. *Iscrpljenje zaliha minerala*¹⁰⁴

3.1. Dugoročni trendovi u korišćenju neobnovljivih resursa

U kojoj meri se ova teorija iscrpljivanja resursa uklapa u iskustvo stvarnog sveta? Klasična studija koju su sprovedli Barnett i Mors [Barnett, Harold I., and Chandler Morse, 1963.] pokazuje da su cene većine mineralnih resursa opale od industrijske revolucije do sredine 20. veka. Istovremeno se neprekidno povećavala globalna potrošnja neobnovljivih resursa. Za to su odgovorna tri faktora:

1. neprekidno otkrivanje novih resursa,
2. poboljšana tehnologija ekstrakcije resursa,
3. supstitucija resursa, kao što je korišćenje plastike umesto metala.

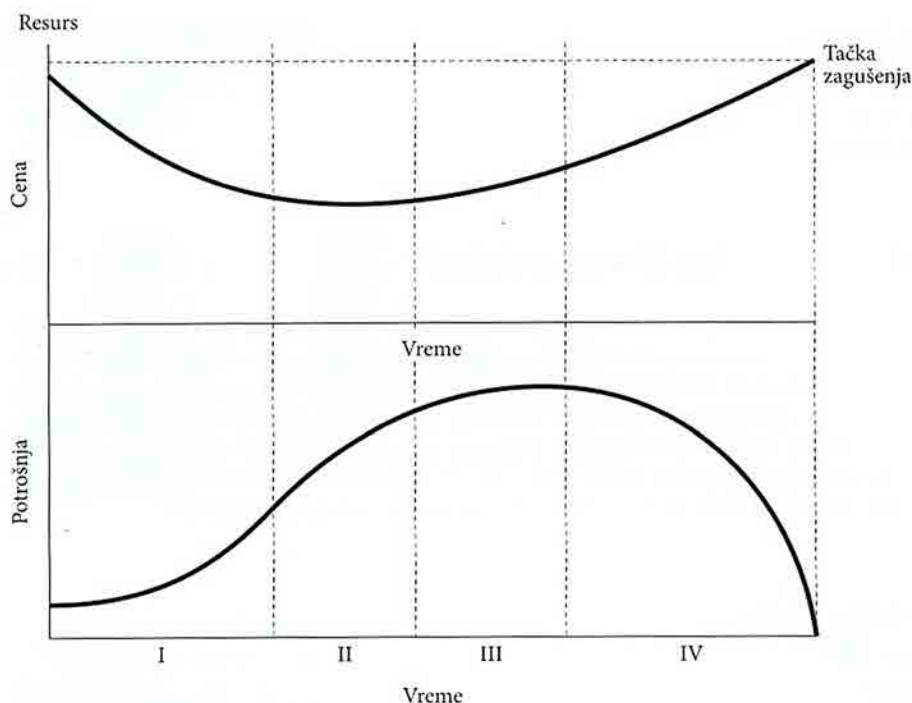
Uprkos nepouzdanosti procene rezerve i indeksa iscrpljenja, nova otkrića i poboljšane tehnologije ekstrakcije ne mogu u nedogled produžavati životni vek neobnovljivih resursa. Osim toga, ekonomske težnje da se prvo iscrpljuju visokokvalitetne rezerve znače da će vremenom ostajati rezerve slabijeg kvaliteta, čija će ekstrakcija biti teža i skuplja. Na taj način možemo da predvidimo dugoročan profil korišćenja resursa sličan onome koji je prikazan na slici 4.

U ranim stadijumima eksploatacije resursa cena pada jer je lakše doći do resursa zbog novih otkrića i poboljšane tehnologije. U stadijumu II, cene su

¹⁰⁴ Hartwick, John M., and Nancy D. Olewiler, 1998.

stabilne jer povećanje potrošnje (koje ima tendenciju da povećava cene) uravnotežava dalja otkrića i tehnološka poboljšanja (koja imaju tendenciju da snižavaju cene). U stadijumu III, tražnja počinje da pritiska ograničene resurse i cene počinju da rastu. Konačno, cene u porastu ograničavaju potrošnju, koja na kraju pada na nulu kako cene dostižu tačku zagušenja.

Ovakva vrsta profila primenjiva je na izvesne regionalne resurse fosilnih goriva i uskoro bi mogla da se primeni na globalnu potrošnju fosilnih goriva. Za mineralne resurse, slika je generalno složenija. Postoje mnoge kontroverze o tome da li je profil resursa sličan onome na slici 4 primenjiv na većinu minerala. Tamo gde se primenjuje, interesantno je pitanje da li se trenutno nalazimo u stadijumu I, II ili III i da li stoga možemo očekivati padanje, stabilnost ili porast cena. To se da razmatrati.

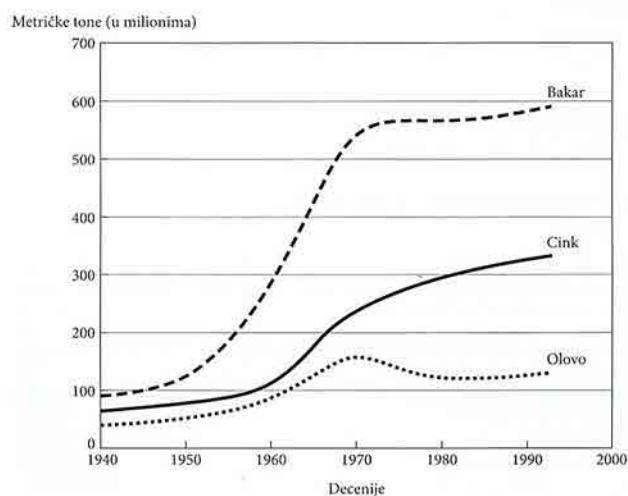
- I: Cena opada, potrošnja resursa eksponencijalno raste.
- II: Stabilna cena, stabilno povećanje potrošnje.
- III: Cena raste, usporavanje stope rasta potrošnje.
- IV: Cena se povećava do tačke zagušenja, proizvodnja pada na nulu.

SLIKA 4. Hipotetički profil korišćenja neobnovljivih resursa¹⁰⁵

¹⁰⁵ Barnett, Harold I., and Chandler Morse. 1963.

3.2. Globalna oskudica ili veće izobilje

Kao što smo primetili, predviđanja iscrpljenja neobnovljivih resursa do sada nisu ostvarena. Zapravo, uprkos rastu potrošnje, nova otkrića i poboljšana tehnologija povećali su rezerve većine minerala. Slika 5 prikazuje taj trend tokom vremena za bakar, olovo i cink. Tabela 1 prikazuje trenutne procene rezervi i statički indeks rezervi za glavne minerale. Generalno, statički indeksi rezervi pokazuju da očekivani životni vek resursa varira od nekoliko decenija do nekoliko stoleća. Moć predviđanja statičkog indeksa rezervi je ograničena jer ne uzima u obzir nova otkrića ili poboljšane tehnologije ekstrakcije.

SLIKA 5. Promene u bazi svetskih rezerviza odabrane minerale¹⁰⁶

Minerali	Godišnja potrošnja (hiljade metričkih tona)	Ukupne rezerve (hiljade metričkih tona)	Baza rezervi (hiljade metričkih tona)	Indeks rezervi (godine)	Indeks baze rezervi (godine)
Aluminijum	103.625*	23.000.000	28.000.000	222	270
Kadmijum	20	600	1.200	30	60
Bakar	10.714	340.000	650.000	32	61
Ruda gvožđa	959.609	71.000.000	160.000.000	74	167
Olovo	5.342	64.000	130.000	12	24
Živa	6,6	120	240	18	36
Nikl	882	49.000	150.000	56	170
Kalaj	218	9.600	12.000	44	55
Cink	6.993	190.000	430.000	27	62

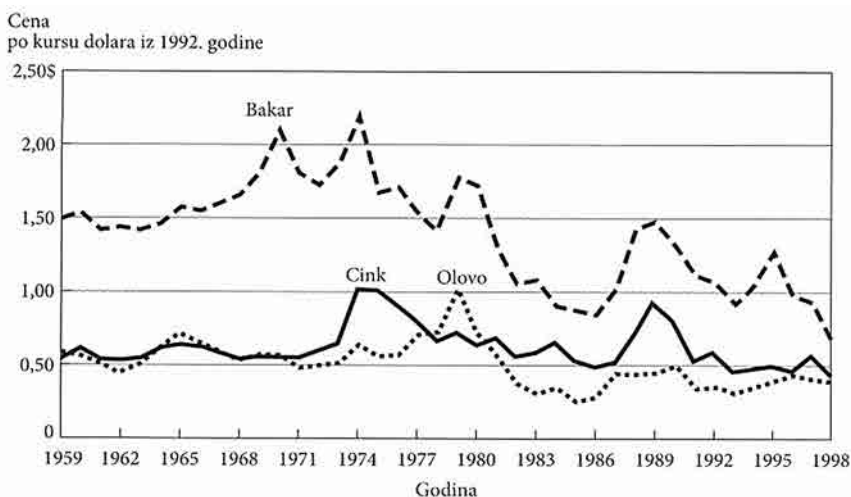
TABELA 1. Procene rezervi za izabrane minerale¹⁰⁷

¹⁰⁶ Hartwick, John M., and Nancy D. Olevviler, 1998.

¹⁰⁷ Izvor: Hartwick, John M., and Nancy D. Olevviler, 1998.

Indeks baze rezervi odražava šire procene potencijalnih rezervi i, stoga, duži predviđeni životni vek. Čak i sa tim širim indeksom primećujemo da neki važni minerali, kao što su kalaj, cink, bakar, olovo i živa, imaju relativno kratak predviđeni životni vek. Da li onda možemo očekivati da ćemo doživeti povećanje cena tih minerala? Sadašnji podaci ne ukazuju na trend povećanja cena za većinu minerala. Slika 6 prikazuje trendove za bakar, olovo i cink. Dok su 80-ih godina cene sva tri minerala rasle, od 90-ih godina cene su stabilne ili opadaju, a budući izgledi su neizvesni. [Berck, Peter, and Michael Roberts, 1963]

Jedno od važnih fizičkih razmatranja, koje se generalno ne odražava u ekonomskim modelima, jeste distribucija različitih kvaliteta mineralne rude u Zemljinjnoj kori. Najveći deo dostupnih rezervi je znatno nižeg kvaliteta od onih koji se sada komercijalno eksploatišu. Studije obilja minerala često su pretpostavljale relativno ravnomeran obrazac distribucije sličan onome koji je prikazan na slici 7a. Ukoliko je to tačno, tržište treba da ukaže na iscrpljenje mineralnih resursa postepenim rastom cena zbog većih troškova ekstrakcije.

SLIKA 6. Trendovi cena za izabrane minerale¹⁰⁸

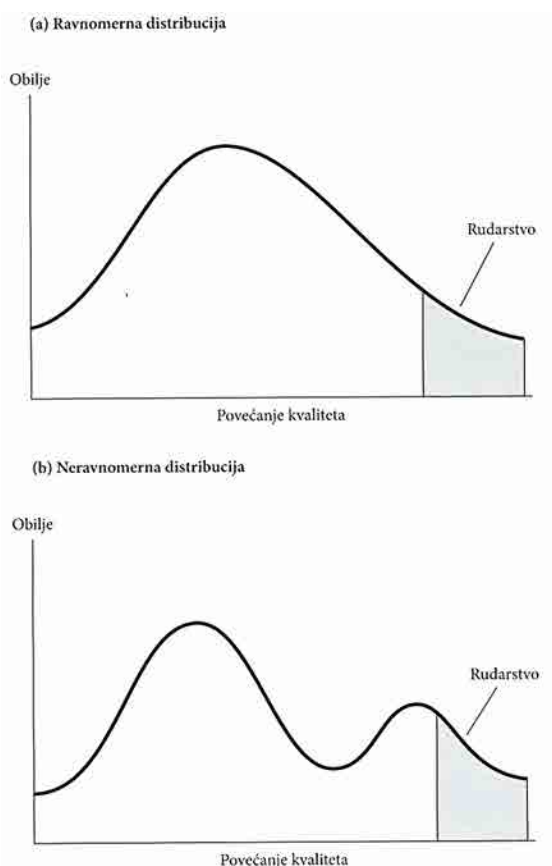
Međutim, relativno obilje ruda visokog i niskog kvaliteta takođe može biti nejednako, što pokazuje model sličan onome na slici 7b, uz znatnu razliku kvaliteta između ruda koje se trenutno iskopavaju i rezervi nižeg kvaliteta. Ukoliko je to tačno, kada se iscrpe visokokvalitetne rezerve, ekstrakcija ruda nižeg kvaliteta biće znatno teža i skuplja i više će oštećivati životnu sredinu. Što je ruda slabijeg kvaliteta, to se pri proizvodnji minerala tržišnog kvaliteta stvara veća količina otpada.

¹⁰⁸ http://rainerals.usgs.gov/minerals/pubs/metal_prices/

3.2.1. Internalizovanje troškova životne sredine nastalih iscrpljivanjem resursa

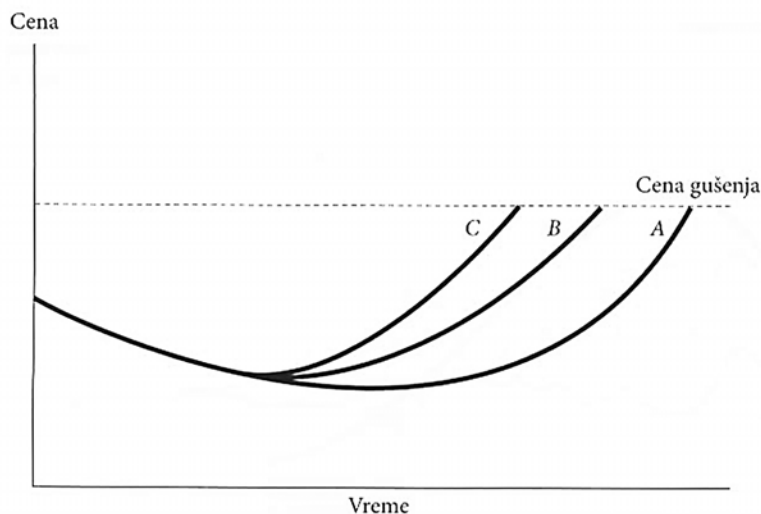
Iako je malo verovatno da ćemo ikad potpuno „ostati“ bez resursa, možemo umnogome iscrpeti rezerve visokog kvaliteta, što će dovesti do viših privatnih troškova i troškova životne sredine nastalih iscrpljivanjem resursa. Slika 8 prikazuje implikacije toga za profile cena resursa. Ako se internalizuju troškovi životne sredine, profil cene koji odražava ukupne društvene troškove ekstrakcije resursa prikazivaće tačku preloma ranije nego profil koji prikazuje samo troškove ekstrakcije. Treba da uzmemo u obzir i direktne i indirektne troškove životne sredine u vezi sa iscrpljivanjem resursa. Rudarstvo obično proizvodi ogromne količine otpada, od čega su neki ekstremno toksični, i oštećuje zemljište i vodu (tabele 2 i 3).

Kako kvalitet resursa opada, povećava se količina rudarskog otpada po toni proizvoda. Osim toga, resursi niskog kvaliteta obično traže više energije po jedinici proizvodnje. [Cleveland, Cutler J. 1991] Iako će putanja osnovne cene odražavati više troškove energije, i proizvodnja energije će stvarati znatne eksternalije životne sredine. To bi moglo da se internalizuje u cenu energije, ali se to generalno ne radi. Ukoliko uračunamo ove indirektne štete po životnu sredinu, putanja cene resursa će brže i oštrije rasti i znatno ranije dostići „cenu zagušenja“. Slika 9 prikazuje najverovatniji uticaj internalizovanja troškova životne sredine na profil potrošnje resursa.

SLIKA 7. Distribucija mineralnih ruda u Zemljinoj kori¹⁰⁹

¹⁰⁹ Preuzeto iz Skinner, B. J. 1976: 203.

A: Putanja osnovne cene

B: Putanja cene sa direktnim troškovima životne sredine

C: Putanja cene sa direktnim i indirektnim troškovima životne sredine

SLIKA 8. Profil cena resursa sa troškovima životne sredine¹¹⁰

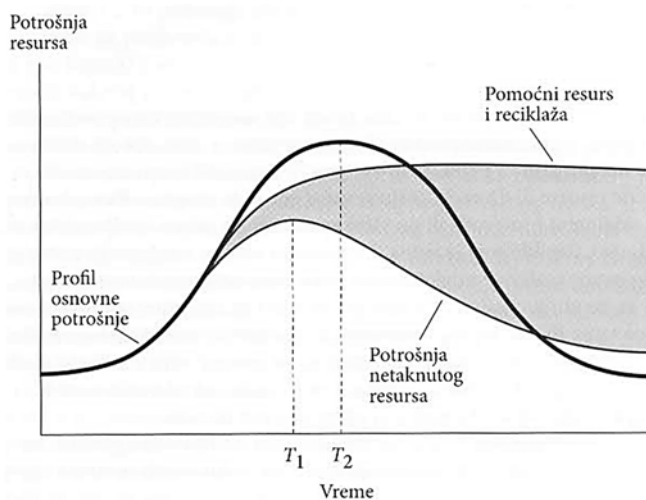
Aktivnost	Potencijalni uticaj
Iskopavanje i uklanjanje rude	Uništavanje staništa biljaka i životinja, ljudskih naselja i drugog (površinsko rudarstvo) Sleganje zemljišta (podzemno rudarstvo) Povećana erozija; nanosi u jezerima i rekama Stvaranje otpada Zagađivanje jezera, reka i podzemnih voda usled drenaže kiselina i kontaminacije metalom
Koncentracija rude	Stvaranje otpada (reziduali) Kontaminacija organskim hemikalijama Drenaža kiselina i kontaminacija metalom
Topljenje/rafinisanje	Zagađenje vazduha (uključujući sumpor-dioksid, arsen, olovo, kadmijum i druge toksine) Stvaranje otpada (šljaka) Uticaj proizvodnje energije (većina energije koja se koristi za proizvodnju minerala odlazi na topljenje i rafinaciju)

¹¹⁰ Izvor: Preuzeto iz Skinner, B. J., "A Second Iron Age Ahead?, American Scientist 64. 1976: 203.

¹¹¹ John E. Young, 1992:17

TABELA 3. Uticaji na životnu sredinu odabranih mineralnih projekata ¹¹²

Minerali/lokacija	Uticaji na životnu sredinu
Rudnici i topionica bakra u području Ilo-Lokombo u Peruu	Godišnje se emituje 600.000 tona sumpornih jedinjenja; u more se svake godine ispusti skoro 40 miliona kubnih metara taloga koji sadrži bakar, cink, olovo, aluminijum i tragove cijanida zajedno sa 800.000 tona šljake.
Rudnik fosfata na ostrvu Nauru u južnom Pacifiku	Kada se rudnik iscrpi u narednih 5–15 godina, četiri petine ostrva površine 2.100 hektara biće nepodesno za život.
Rudnik gvozdene rude u oblasti Para State u Brazilu	Potrebe za drvetom za topljenje rude gvožđa opustošiće svake godine 50.000 hektara tropske šume.
Topionice nikla u Rusiji	Dve topionice nikla u blizini finske i norveške granice ispuštaju u atmosferu 300.000 tona sumpor-dioksida, zajedno sa manjim količinama teških metala. Više od 200.000 hektara lokalnih šuma umire kao posledica toga i lokalno stanovništvo trpi posledice po zdravlje.
Rudnik bakra Mamut u provinciji Sabah u Maleziji	Lokalne reke su kontaminirane i sadrže visok nivo hroma, bakra, olova, mangana i nikla.
Rudnik zlata u basenu Amazona u Brazilu	Reke su zagađene sedimentima, a 100 tona žive se svake godine ispušta u ekosistem.

SLIKA 9. Profil potrošnje resursa sa pomoćnim resursima ili recikliranjem. Internalizacija troškova životne sredine izaziva da potrošnja netaknutih resursa dostigne vrhunac u T_1 umesto u T_2 ¹¹³

112 John E. Young, 1992:17

113 John E. Young, 1992.

Pošto se profil osnovne potrošnje povećava dok veće cene ne počnu da ograničavaju tražnju a zatim rapidno pada, uključivanje troškova životne sredine u cenu dovodi do ranijeg smanjenja potrošnje netaknutih ili primarnih resursa. Potrošači resursa će nastojati da se prebace na pomoćne resurse ili da recikliraju resurse gde je to moguće. Pomoćni resursi mogu da zamene originalni proizvod, ali po višoj ceni - oni će ući na tržište tek kada cene dostignu određeni nivo. Recikliranje je jedna od opcija za mnoge neobnovljive resurse, naročito za metale, i postaje troškovno delotvornija kako cene netaknutih resursa rastu.

Treba primetiti da sa modifikovanim profilom potrošnje fondovi primarnih resursa duže traju. Potrošnja pokazuje manje rapidan preokret, a tehnološka infrastruktura može se prilagoditi tako da koristi pomoćne i reciklirane resurse. Na osnovu toga i zato što je to dobra politika da se internalizuju eksternalije, savetuje se politika određivanja cena koja ohrabruje raniju tranziciju udaljavanja od zavisnosti od primarnih resursa.

Neke procene raspoloživosti globalnih resursa predstavljaju optimističko gledište budućnosti zasnovano na relativno dugom predviđenom životnom veku nekih resursa i mogućnosti za supstituciju u slučaju onih sa kraćim indeksima rezervi. [Goeller, H. E., and A. Zucker, 1984:485/462]

Međutim, ovaj pristup skoro ne uzima u obzir rast problema životne sredine koji su posledica iscrpljivanja resursa slabijeg kvaliteta. Osim današnjih troškova životne sredine, iscrpljivanje resursa visokog kvaliteta takođe nameće troškove korisnika budućim generacijama. Budući korisnici resursa će plaćati i veće cene i pretrpeće veća oštećenja životne sredine jer će koristiti resurse slabijeg kvaliteta.

Recikliranje resursa danas smanjuje i sadašnje i buduće troškove koji nastaju usled korišćenja primarnih resursa. Proces recikliranja takođe ima svoje troškove, uključujući troškove kapitala, objekata za reciklažu i troškove rada, transporta i energije. Stoga ima smisla ispitati ekonomiju recikliranja i njene posledice na korišćenje resursa.

4. EKONOMIJA RECIKLIRANJA

U teoriji, efikasno recikliranje može znatno produžiti životni vek mnogih neobnovljivih resursa. Međutim, recikliranje ima i ekonomska i fizička ograničenja.

Prema drugom zakonu termodinamike (princip povećanja entropije), potpuno recikliranje je nemoguće. Uvek će se pojaviti izvestan gubitak ili degradacija materijala u procesu izrade, korišćenja i recikliranja. Osim toga, recikliranje zahteva nove inpute energije. U ekonomskom smislu, moramo uporediti troškove recikliranja sa troškovima korišćenja primarnih materijala da bismo odredili da li će recikliranje biti i fizički izvodljivo i ekonomski isplativo.

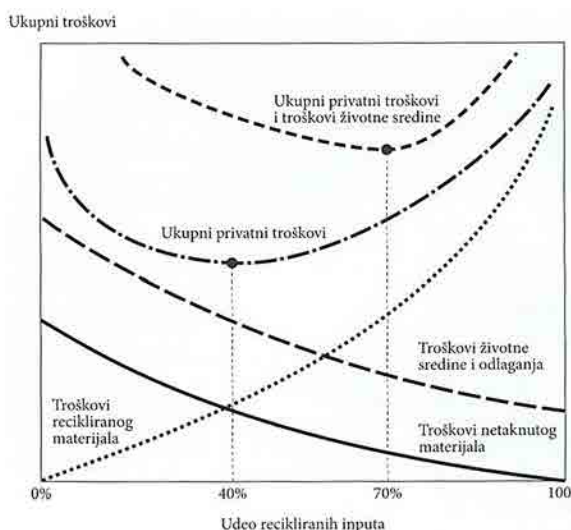
Slika 10 prikazuje ekonomiju recikliranja sa tačke gledišta proizvođača. Očigledna prednost za proizvođača je to što korišćenje recikliranih materijala štedi trošak kupovine novih inputa. Kada se slika 10 gleda sleva udesno, ukupan trošak netaknutih materijala opada kako se povećava udeo recikliranih inputa. S druge strane, trošak recikliranih materijala raste na nelinearan način, što ukazuje na to da kako se približavamo teoretski stoprocentnom recikliranju, povećanje udela recikliranih materijala postaje teško i skupo.

U ovom hipotetičkom primeru, optimalan miks netaknutih i recikliranih materijala, prikazan minimalnom tačkom krive ukupnog privatnog troška, jeste 40 procenata udela recikliranog materijala. Međutim, pri tom su zanemareni troškovi životne sredine i odlaganja. Oni su tipično eksternine snosi ih proizvođač. Troškovi životne sredine obuhvataju zagađenje vode i vazduha od rudarstva i proizvodnje primarnih materijala. Troškove odlaganja plaća ili potrošač ili vlasti koji nemaju kontrolu nad udelom netaknutog materijala koji proizvođač koristi (iako odluke zajednice o recikliranju na kraju mogu da utiču na industrijske inicijative).

Ako uključimo troškove životne sredine i odlaganja koji su povezani sa korišćenjem netaknutih materijala, optimalan udeo recikliranih materijala u ovom primeru raste na 70 procenata (najniža tačka krive ukupnih troškova i troškova životne sredine). Ako se uvede porez na primarne resurse da bi se internalizovali troškovi uticaja na životnu sredinu i odlaganja, proizvođači će zaldjučiti da mogu da minimiziraju troškove ukupnog inputa, uključujući i porez, tako što će koristiti 70 procenata recikliranog materijala.

Takođe, možemo ispitati nivo e privatne i društvene ravnoteže recikliranja u smislu odgovarajućih krivih graničnog troška, kao što je prikazano na slici 11.

Proizvođači koji teže maksimiziranju profita uravnoteže granični trošak recikliranja sa graničnim troškom netaknutih materijala. Ako bismo internalizovali eksterne troškove pomoću poreza koji odražava istinske društvene troškove, njihova odluka će se pomeriti u korist korišćenja više recikliranih materijala.

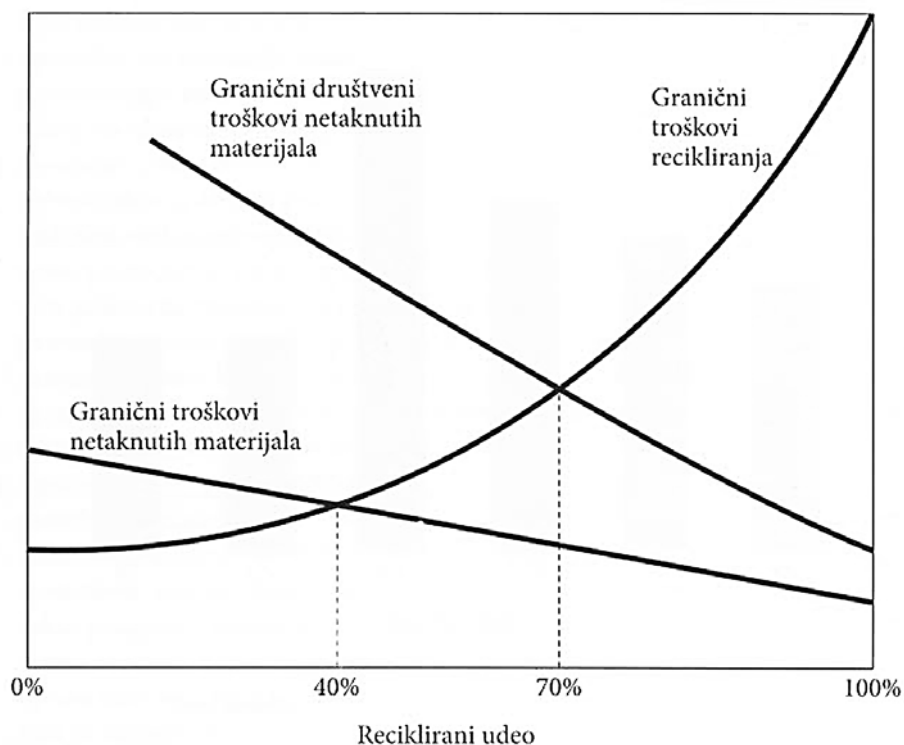
SLIKA 10. Ukupni troškovi recikliranja¹¹⁴

¹¹⁴ Carol Hodges, 1995: 1307

4.1. Politike za promovisanje recikliranja

Čak i bez značajnih politika za internalizovanje troškova životne sredine, reciklaža metala je generalno u porastu. U SAD, skoro 50 procenata potrošnje metala sada potiče od recikliranja (slika 12). Među metalima sa najvišom godišnjom potrošnjom, aluminijum ima 40 procenata recikliranog sadržaja, bakar oko 45 procenata, a gvožđe i čelik oko 55 procenata.

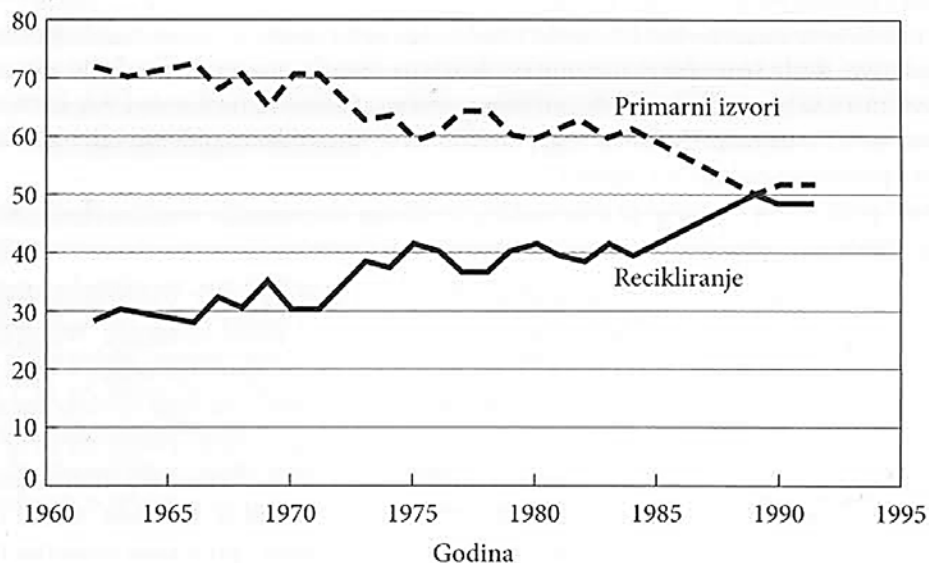
Granični troškovi

SLIKA 11. Granični troškovi recikliranja¹¹⁵

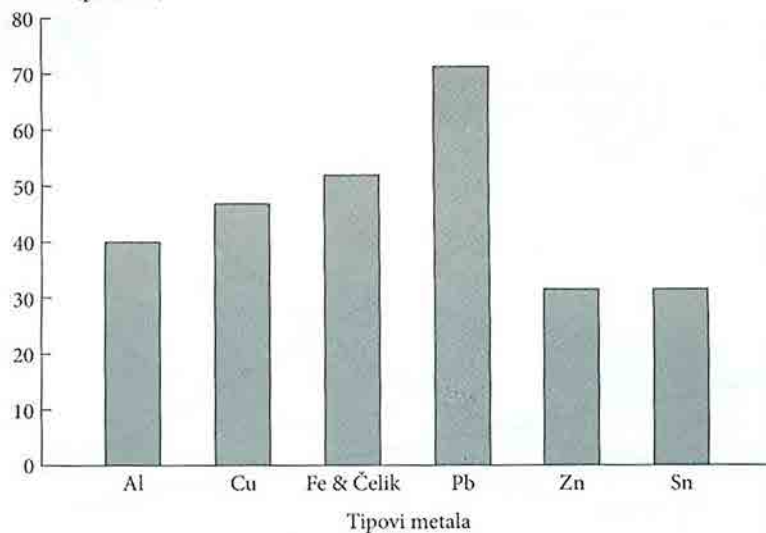
¹¹⁵ Carol Hodges, 1995, str. 1307.

Procenat po težini

SLIKA 12. *Potrošnja metala u SAD iz primarnih i recikliranih izvora*¹¹⁶

Reciklirani metal (procenti)

SLIKA 13. *Reciklirani metal kao udeo u ukupnoj potrošnji u SAD*¹¹⁷

¹¹⁶ Meadows, Donella H., et al.1992.

¹¹⁷ Carol Hodges, „Mineral Resources, Environmental Issues, and Land UsCs“. Preuzeto iz

Reciklaža olova, koja iznosi skoro 70 procenata, znatno smanjuje visokotoksične rezidualne olova u životnoj sredini (slika 12-13).

Stope recikliranja su značajne jer proširuju životni vek resursa i smanjuju ekonomske i ekološke troškove. Kada bi stopa globalnog recikliranja metala mogla da pređe 50 procenata, životni vek resursa bi se više nego dvostruko povećao u odnosu na životni vek kada bi se koristili samo netaknuti resursi. Osim toga, znatno bi se smanjilo zagađenje od rudarstva i prerade, kao i problemi odlaganja otpada.

Koje vrste politika bi najbolje promovisale povećanje recikliranja neobnovljivih resursa? Opcije politika za povećanje recikliranja obuhvataju sledeće:

1. *Izmenu javnih politika koje ohrabruju rapidnu ekstrakciju resursa.* Vlade često dozvoljavaju eksploataciju mineralnih resursa uz ekstremno niske naknade. Na primer, Opšti zakon o rudarstvu SAD iz 1872. godine nudi prava na eksploataciju minerala na državnom zemljištu za samo nekoliko dolara po jutru - ta cena se nije menjala duže od jednog veka. Uprkos učinjenim naporima da se izmeni zakon da bi se ponovo stekao deo rente resursa plaćanjem adekvatnijih taksi, rudarski interesi su uspešno sprečavali nove dopune zakona i propise. Uz gubitak prihoda, niske cene vrednih resursa promovišu preteranu eksploataciju resursa i preterane eksterne troškove i troškove korisnika. [Walter O. Spofford, Jr. 1971: 561-589]
2. *Uvođenje poreza na korišćenje primarnih resursa.* Kao što je prikazano na slici 12-11, internalizovanje troškova životne sredine uz pomoć poreza promoviše povećavanje upotrebe recikliranih materijala. Međutim, pošto troškovi netaknutih materijala predstavljaju samo mali udeo troška finalnog proizvoda, sam porez može imati slab uticaj na obrasce potrošnje. [Ackerman:1996]
3. *Kombinovanje tržišnih inicijativa za reciklažu sa merilima koja podstiču tehnologiju i infrastrukturu koje su potrebne za sisteme za recikliranje.* Fenomen koji se naziva tehnološka sinhronizacija podstiče privrednu granu koja je jednom nabavila određenu vrstu postrojenja i mehanizacije - u ovom slučaju, tehnologiju proizvodnje koja koristi primarne resurse - da nastavi da investira u istu vrstu postrojenja. Prelazak cele privredne grane sa jednog proizvodnog sistema na drugi iziskuje velike troškove i zahteva znatnu količinu početnog kapitala. Oporezivanje, ulaganje u istraživanja i razvoj tehnologija recikliranja i vladine nabavke - program koji garantuje izvesnu tražnju vlade za recikliranim materijalima - mogu pomoći da se ovaj proces započne.
4. *Opštinski programi i institucije koji će promovisati recikliranje.* Kante za recikliranje pored puta olakšavaju recikliranje otpadnih materijala potrošačima i kompanijama. Zajednica može povratiti novac uloženi u kante za recikliranje pored puta prodajom materijala koji se mogu reciklirati i smanjivanjem

troškova odlaganja. Čak i ako takvi programi zahtevaju subvencije, oni mogu biti opravdani na osnovu zaštite životne sredine. Opštinske institucije za reciklažu stvaraju osnovu za tok rudarskog opada tako što dobijaju metale i druge materijale iz otpada umesto iz depozita minerala ili drugih primarnih izvora. Povećanje ponude recikliranih materijala će sniziti njihovu cenu i učiniti ih privlačnijim inputima za proizvođače.

5. *Inicijative potrošača kao što su sistemi depozita/povraćaja ili pravila „plaćanja po kesi” za skupljanje smeća koje se ne može reciklirati.* To bi potrošačima pružilo finansijsku motivaciju za recikliranje i nametnulo bi im troškove izbegavanja reciklaže. Pokazalo se da su takve potrošačke inicijative generalno efikasnije ako se kombinuju sa drugim institucionalnim mehanizmima za recikliranje, kao što je postavljanje kanti za recikliranje pored puta, ili pravilima koja od proizvođača zahtevaju da identifikuje različite vrste materijala da bi se podržalo recikliranje.

Promovisanje recikliranja može koristiti životnoj sredini i u pogledu obnovljivih i u pogledu obnovljivih resursa. Recikliranje metala smanjuje potrebu za vađenjem ruda, recikliranje plastike smanjuje tražnju za primarnim proizvodima od sirove nafte, a recikliranje papira smanjuje pritisak na šume. Energetski resursi, međutim, ne mogu se reciklirati, a energija je potrebna i za ekstrakciju i za recikliranje primarnih resursa. Prema drugom zakonu termodinamike, korisna energija se neizbežno razlaže na otpadnu toplotu nakon upotrebe. Iz tog razloga, u našoj analizi korišćenja resursa energija zaslužuje posebnu pažnju.

5. ZAKLJUČAK

Ponuda neobnovljivih resursa je ograničena, ali dostupne rezerve resursa mogu se proširiti ili novim otkrićima ili povećanjem ekstrakcije depozita slabijeg kvaliteta. Zabrinutost da će se iscrpeti glavni neobnovljivi resursi još uvek nije obistinjena. Uprkos rastu tražnje, nova otkrića i poboljšana tehnologija povećali su dostupne rezerve ključnih minerala.

Ekonomska teorija neobnovljivih resursa ukazuje na to da će se neto cena (cena minus troškovi ekstrakcije) resursa određenog kvaliteta vremenom povećavati. Kompanije koje teže maksimiziranju profita će prvo eksploatisati visokokvalitetne resurse. Kako resursi slabijeg kvaliteta prodiru na tržište, troškovi energije i životne sredine u vezi sa ekstrakcijom imaju tendenciju rasta. Pošto tehnološki napredak i proširenje dostupnosti resursa mogu neutralisati efekte cena, predviđanja cena resursa ostaju neizvesna. Proces rudarstva stvara mnoge toksične otpade i izaziva sveobuhvatne negativne uticaje životne sredine na vodu i zemljište. Internalizovanje ukupnih troškova ekstrakcije resursa po životnu sredinu ohrabrilu bi korišćenje obnovljivih resursa ili recikliranje, umesto povećane potrošnje netaknutih resursa.

U SAD se za preko 40 procenata sadašnje proizvodnje metala koristi reciklirani otpad. Iako je potpuno recikliranje nemoguće, stope recikliranja znatno rastu kod većine glavnih metala. Osim što produžava životni vek neobnovljivih resursa, recikliranje znatno smanjuje štete po životnu sredinu koje nastaju kao posledica proizvodnje netaknutih materijala.

Javne politike za promovisanje recikliranja obuhvataju podizanje taksi za korišćenje materijala za pristup mineralima na javnom zemljištu, internalizovanje troškova životne sredine uvođenjem poreza na korišćenje primarnih resursa, razvoj tehnologije i infrastrukture i vladine nabavke recikliranih proizvoda.

Metal, plastika i papir mogu se reciklirati, ali energetske resursi ne mogu. Energija je esencijalni input i za ekstrakciju i za recikliranje primarnih resursa, što energetskim resursima daje posebnu važnost u analizi korišćenja neobnovljivih resursa.

LITERATURA:

1. Ackerman, Frank. *Why Do We Recycle? Markets, Values, and Public Policy*. Washington, D.C.: Island Press, 1996.
2. Barnett, Harold I., and Chandler Morse. *Scarcity and Growth: The Economics of Natural Resource Availability*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1963.
3. Berck, Peter, and Michael Roberts. „Natural Resource Prices: Will They Ever Turn Up?“ *Journal of Environmental Economics and Management* 31 (1996): 65-78.
4. Cleveland, Cutler J. „Natural Resource Scarcity and Economic Growth Revisited: Economic and Biophysical Perspectives“. 19. poglavlje u *Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability*, urednik Robert Costanza. New York: Columbia University Press, 1991.
5. Goeller, H. E., and A. Zucker. „Infinite Resources: The Ultimate Strategy“. *Science* 27 (1984): 456-462.
6. Hartwick, John M., and Nancy D. Olewiler. *The Economics of Natural Resource Use*. 2nd ed. Reading, Mass.: Addison Wesley Longman, 1998.
7. Hodges, Carol A. „Mineral Resources, Environmental Issues, and Land Use“. *Science* 268 (2. juni 1995): 1305-1312.
8. John E. Young, *Mining the Earth*, Worldwatch Paper 109, str. 17, 19. 1992.
9. Meadows, Donella H., et al. *The Limits to Growth*. New York: Universe Books, 1972.
10. Meadows, Donella H., et al. *Beyond the Limits: Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable Future*. Post Mills, Vt.: Chelsea Green, 1992.
11. Carol Hodges, „Mineral Resources, Environmental Issues, and Land Uses“. Preuzeto iz *Science* 268 (2. juni 1995), str. 1307.
12. Skinner, B. J., „A Second Iron Age Ahead?“, *American Scientist* 64. 1976: 203.
13. Walter O. Spofford, Jr., „Solid Residual Management: Some Economic Considerations“. *Natural Resources Journal*, Vol. 11, juli 1971: 561-589.
http://rainerals.usgs.gov/minerals/pubs/metal_prices/

GLOBALIZACIJA BOGATSTVA I SIROMAŠTVA

GLOBALIZATION OF WEALTH AND POVERTY

Dr. Momčilo Šavija

UDK 339.97/.98:332.143(100)

Prethodno saopštenje

Apstrakt: *Globalizacija je proces međusobnog povezivanja i integrisanja svijeta u cjelinu koja ima svoje određene karakteristike i obilježja. Globalizacija je značajna jer utiče na sva područja čovjekovog individualnog i društvenog života. Taj uticaj može biti pozitivan, ali i negativan, a jedan od njih se odnosi na stvaranje bogatstva i siromaštva na globalnom i lokalnom nivou.*

Ključne riječi: *globalizacija, nejednakosti, bogatstvo, siromaštvo*

Abstract: *Globalization is a process of interconnection and integration of the world into an entity, which has its own specific characteristics and signs. Globalization is important because it affects all areas of human individual and social life. This influence can be positive or negative, and one of them relates to the creation of wealth and poverty on a global and local level.*

Keywords: *globalization, inequality, wealth, poverty*

1. UVOD

Kao izuzetno značajna i savremena pojava, globalizacija se određuje na različite načine. To je i razumljivo s obzirom da je ona veoma kompleksna pojava koja zahvata sva područja života, od našeg individualnog, do informativnog, ekonomskog, političkog, kulturnog, naučnog, obrazovnog, sportskog. Nema područja koje ona, na više ili manje intenzivan način ne zahvata. Tako je i sa područjem socijalnih nejednakosti, gdje utiče na profilaciju bogatstva, na jednoj strani, i siromaštva, na drugoj.

2. ŠTO JE GLOBALIZACIJA

Postoje različita gledišta i odredbe globalizacije kao pojma, ali ćemo naznačiti neka od onih za koje smatramo da su relevantna sa stajališta naše teme.

To su gledišta koja ističu značaj povezivanja i integracije svijeta u jednu globalnu cjelinu u kojoj i veliki i mali imaju svoju određenu poziciju.

Globalizacija je „planetarni proces stvaranja sve gušće mreže povezanosti, međuzavisnosti sve šireg kruga društava – sve je širi krug delatnosti koje postaju transnacionalne, kojima se ne može upravljati isključivo unutar državnih granica“ (Pečujlić, 2002, str. 17-18).

Dakle, globalizacija se može shvatiti kao mreža transnacionalnog povezivanja koje isključuje nacionalnu državnu regulaciju.

Prema drugom gledištu, globalizacija „može biti shvaćena kao širenje, produbljavanje i ubrzavanje svetske međuzavisnosti u svim aspektima modernog društvenog života, od kulture do kriminala, od finansija do duhovnosti“ (Held, 2003, str. 48).

Iz ove definicije vidimo da se globalizacija može shvatiti kao proces stvaranja svih oblika međusobne međuzavisnosti na globalnom nivou.

Takođe, globalizacija se „može prilično jednostavno definisati kao sve veća međusobna globalna povezanost, pod naslovom `globalizacija` teorije se bave većim brojem složenih i uzajamno povezanih procesa, pre svega, onih u domenu ekonomije, tehnologije, kulture, životne sredine i politike. Globalizacija podrazumeva tokove roba, kapitala, ljudi, informacija, ideja, slika i rizika izvan nacionalnih granica, u kombinaciji sa razvojem društvenih mreža i političkih institucija koje ograničavaju nacionalnu državu“ (Neš, 2006, str. 59).

Tako shvaćena globalizacija podrazumijeva međusobno globalno povezivanje svih područja društvenog života, ona podrazumijeva transformaciju kako lokalnih, tako i regionalnih struktura u globalne. U tom smislu se i može reći da su u procesu globalizacije prisutne kako one pozitivne, tako i one negativne pojave. Oni koji se pozitivno odnose prema globalizaciji kao pozitivnoj pojavi, prije svega, ističu postojanje slobodnog tržišta koje daje šansu ekonomskom razvoju i afirmaciji građanskih sloboda. Ipak, neki ističu i značajne negativne efekte globalizacije, posebno za nerazvijene zemlje, a koje se stvaraju pod uticajem moćnih neoliberalnih institucija, kao što su Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka i Svjetska trgovinska organizacija.

3. GLOBALIZACIJA JE NEOLIBERALNO UTEMELJENA

Globalizacija jeste neoliberalno utemeljena, a neoliberalizam „tvrđi da čovekova dobrobit može biti najbolje unapređena dopuštanjem sloboda preduzetničkih aktivnosti pojedinaca i veština u sklopu institucionalnog okvira, koji karakterišu jaka prava privatne svojine, slobodno tržište i slobodna trgovina. Uloga države jeste da stvori i očuva institucionalni okvir saobrazan takvim praksama. Država, na primer, mora da garantuje kvalitet i integritet novca. Ona, takođe, treba da uspostavi one vojne, odbrambene, policijske i pravosudne strukture i funkcije neophodne za osiguranje prava privatne svojine i da garantuje, i silom ako

je to neophodno, odgovarajuće funkcionisanje tržišta“ (Harvi, 2012, str. 14-15).

Obično se neoliberalizam dovodi u vezu sa liberalizmom, što je donekle i tačno, ali ne i sasvim.

Poznato je da „liberalizam insistira na individualnim slobodama, vladavini prava i privatnoj svojini i zalaže se za radikalno ograničavanje uloge države u privredi i njenu ulogu svodi na obezbeđenje zakona i poretka, uključujući zaštitu privatne svojine“. Ipak, liberalizam nije ništa drugo do „ideologija koja se realizuje u interesu moćnih i bogatih“, „on je u funkciji povećanja materijalnog bogatstva uskog sloja na račun ogromne mase stanovništva“, i zato razumljivo je da je država postala predmet oštre kritike liberala, „jer se kao glavna prepreka u ostvarenju njihovih interesa pojavljuje država, koja treba da vodi računa o opštim i nacionalnim interesima koji se realizuju u korist većine građana“. Neoliberalizam insistira na ograničavanju uloge države na značajnim područjima društvenog života, a koji se odnose na „smanjenje državnih rashoda i aktivnog učešća države u privredi, kao i ograničavanje državnog regulisanja tržišta“. Na taj način neoliberalizam „ignoriše bilo kakvu nacionalnu osobenost, socijalnu odgovornost i etičke principe“ (Dušanić, 2015, str. 139-140; Dušanić, 2016, str. 36-37).

Neoliberalna ekonomska strategija se ne bi mogla provesti da nije moćnih finansijskih institucija i njihovih instrumenata nametanja volje nad nerazvijenim državama. Da bi ove zemlje dobile određene zajmove, moraju ispuniti uslove koje im nameće „Vašingtonski konsenzus“ i „Program strukturalnog prilagođavanja“, a oni se odnose na restriktivne mjere kao što su: deregulacija, privatizacija, liberalizacija. U suštini, te mjere ograničavaju državne izdatke za nauku, kulturu, zdravstvo, obrazovanje, socijalnu i zdravstvenu zaštitu.

Tako se, na primjer, strategija Svjetske banke odnosi na to da domaća potrošnja mora da „bude ograničena kako bi se potrebni udeo porasta u proizvodnji usmerio na izvoz.“ Zato je potrebno „širenje privatnih preduzeća“, a podrška obrazovanju mora biti „minimizirana“. Inače, takve „društvene potrebe“ moraju biti privatizovane. „Privatni projekti s visokim ekonomskim dobitkom treba da budu podržani pre nego javni rashodi u društvenim sektorima i manje pažnje treba posvetiti društvenim ciljevima koji povećavaju potrošnju“ (Čomski, 2013, str. 17).

Pokazuje se da neoliberalizam predstavlja skup određenih ekonomskih politika koje se odnose na oslobađanje privatnih korporacija od državnih ograničenja i slobodno kretanje njihovog kapitala na prostoru liberalizovane ekonomije.

Treba ostvariti veći prostor za međunarodnu trgovinu i investicije, i u tom pogledu, izvršiti redukciju plata, ukinuti radnička prava, ukinuti kontrolu cijena. Takođe, neoliberalizam insistira na potpunoj slobodi kretanja kapitala, dobara i usluga, na redukovanju javnih troškova za socijalne usluge, redukovanju pomoći za siromašne, za održavanje putne infrastrukture i vodosnabdjevanja. Prema

neoliberalnoj ekonomskoj strategiji, treba umanjiti sve što dovodi u pitanje profit, uključujući tu i zaštitu životne sredine. Neoliberali se zalažu za prodaju državnih preduzeća (banaka, industrijskih preduzeća, željeznica, autoputeva, elektrodistribucije, škola, bolnica, vodosnabdjevača) privatnim investitorima. Zato oni eliminišu koncept "javnih dobara" i "zajedničkog interesa", a zamjenjuju ih sintagmom - "individualna odgovornost". Na globalnom području doktrinu neoliberalizma nameću moćne finansijske institucije - Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka i Interamerička banka za razvoj, a prvi negativni primjeri djelovanja neoliberalizma su se pojavili u Čileu i Meksiku, a zatim i u drugim državama. To je ta „šok-terapija“ koja dovodi do pljačke i nagomilavanja dugova, pa prema tome, i krize u zemljama koje prihvataju ovu makroekonomsku politiku, „stabilizacije i razvoja“. A sve to za posljedicu ima katastrofalne posljedice - bankrotstvo banaka, masovne stečaje preduzeća, stvaranje velike nezaposlenosti i socijalnog raslojavanja, siromaštva i bijede. Za neoliberalizam se ne može reći da je konzistentna teorija, već je to ekonomska politika i ekonomski instrument koji je u funkciji krupnog finansijskog kapitala privreda razvijenih država i njihovih ekonomija kojim one ostvaruju svoj neokolonijalni položaj.¹¹⁸

Neoliberalizam se snažno suprotstavlja etničkoj, nacionalnoj državi odnoseći se prema njoj neprijateljski. Država je za neoliberalne tehnički servis u funkciji privatnog kapitala i privatne moći. Na taj način se stvara neoliberalna država, odnosno neoliberalizam pretvara nacionalnu državu u neoliberalnu državu.

Prema Bekovom mišljenju, neoliberalna država je „država natjecanja, država tržišta, oblik države u kojoj politika slijedi logiku kapitala“, i „taj oblik države... nosi oznaku `odobrio MMF`“ koji „početkom 21. stoljeća“ zapravo, „nadzire gospodarsku politiku barem svake treće `suverene` države na Zemlji“ (Beck, 2004, str. 331,332).

Neoliberalizam i nacionalna država se nalaze u međusobnoj suprotstavljenoći. Neoliberalizam dovodi u pitanje suverenost nacionalne države.

Neoliberalizam nastoji da ukloni bilo kakve barijere „slobodnom kretanju (kao što su carine, politika kaznenih poreza, planiranje i kontrola zaštite životne sredine ili druge lokalne smetnje)“, one „moraju biti uklonjene, osim u onim oblastima koje su presudne za `nacionalni interes`, kako god on bio definisan. Državni suverenitet nad tokovima roba i kapitala svesno se predaje globalnom tržištu. Međunarodna konkurencija se shvata kao zdrava s obzirom na to da poboljšava efikasnost i produktivnost, snižava cene i time kontroliše inflatorne tendencije. Otuda će države zajednički stremiti i pregovarati o snižavanju barijera slobodnom kretanju kapitala preko granica i otvaranju tržišta (kako za robe tako i za kapital) za globalnu razmenu. Ipak, da li se to može primeniti i na radnu snagu kao robu ili ne, predstavlja kontraverzno pitanje. Strukture zasnovane na

¹¹⁸ <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/globalizacija-i-neoliberalizam.html?alphabet=>

saradnji, kakva je grupa razvijenih kapitalističkih nacija (SAD, Britanija, Francuska, Nemačka, Italija, Kanada i Japan), poznata kao G7 (sada G8 sa priključenjem Rusije), moraju rasti sve do nivoa na kojem sve države moraju saradivati da bi snizile barijere za razmenu. Međunarodni aranžmani među državama, koji garantuju primenu zakona i slobodnu trgovinu, kao što je onaj inkorporisan u sporazumima Svetske trgovinske organizacije, od kritične su važnosti za unapređenje neoliberalnog projekta na globalnoj sceni.“ A kako je sve podređeno tržištu, „neoliberalni teoretičari su sumnjičavi prema demokratiji zato što upravljanje prema zakonima većine shvataju kao prijetnju po prava pojedinaca i ustavne slobode.“ Neoliberali doživljavaju demokratija kao „luksuz, jedino ostvarljiv u uslovima relativnog materijalnog bogatstva u sprezi sa snažnim prisustvom srednje klase, kojima bi se garantovala politička stabilnost. Otuda neoliberali teže da favorizuju upravljanje preko eksperata i elita. Postoji snažna sklonost za upravljanjem po izvršnim nalogima i pravosudnoj odluci, a ne putem demokratskog i parlamentarnog odlučivanja. Neoliberali su skloni da izoluju ključne institucije, kao što su centralna banka, od demokratskih pritisaka. Imajući u vidu da se neoliberalna teorija koncentriše na primenu zakona i strogu interpretaciju ustavnosti, sledi da se sporovi i suprotstavljanja moraju izgaditi putem sudova. Rešenja i pravna pomoć za bilo koji problem mora tražiti pojedinac kroz pravni sistem“ (Harvi, 2012, str. 91-92).

4. POSLJEDICE NEOLIBERALIZMA: BOGATSTVO I SIROMAŠTVO

Kako je neoliberalizam jedna moćna ekonomska strategija u interesu bogatih zemalja i njihovog profita i kapitala, jasno je da je štetan za većinu stanovništva.

Mnogi značajni kritičari neoliberalizma, a posebno Čomski, ističu perfidnu taktiku Međunarodnog monetarnog fonda, koji u zamjenu za dobijanje kredita zapravo „nameće `liberalizaciju`: privredu otvorenu inostranom mešanju i kontroli, veliko smanjenje društvenih usluga i programa, itd. Ove mere stavljaju vlast sve čvršće u ruke najbogatijih slojeva i stranih investitora (`stabilnost`) i utvrđuju klasično dvoslojno društvo nerazvijenog sveta-jedan sloj su super bogati (uz jedan broj prilično dobrostojećih ljudi koji im služi), a drugi čini ogromna masa osiromašenih, napaćenih ljudi“ (Čomski, 1999, str. 36).

Zahvaljujući strahovitom pritisku moćnih neoliberalnih finansijskih institucija, mnogi narodi i države zapadaju u veliko siromaštvo, nezaposlenost, glad, bolest i smrt. Navešćemo neke podatke za ovu nepopularnu ilustraciju.

Kao što ističe Gidens, „udeo najsiromašnije petine svetskog stanovništva u

svetskom prihodu spao je od 1989. do 1998. godine sa 2,3 na 1,4 odsto. S druge strane, udeo najbogatije petine je narastao. U podsaharskoj Africi, 20 zemalja ima niže realne prihode po glavi stanovnika nego krajem sedamdesetih godina dvadesetog veka. U mnogim manje razvijenim zemljama, ekološka bezbednost i zakonodavstvo su slabi ili skoro uopšte ne postoje. Neke transnacionalne kompanije prodaju dobra koja su kontrolisana ili zabranjena u industrijalizovanim zemljama – lekove lošeg kvaliteta, štetne pesticide ili cigarete s visokim sadržajem katrana i nikotina. Moglo bi se reći da to više liči na globalnu pljačku nego na globalno selo. Pored ekoloških rizika, s kojima je povezana, rastuća nejednakost je najozbiljniji problem s kojim se svetsko društvo suočava. Međutim, ništa nećemo postići ako prosto kažemo da je krivica na bogatima. Suštinski važan deo onoga što tvrdim u ovoj knjizi jeste to da se globalizacija danas samo delimično može izjednačiti s vesternizacijom“ (Gidens, 2005, str. 41-42).

Evo još nekih podataka kako bismo ilustrovali tešku i sumornu situaciju u kojoj se nalaze siromašni.

Ekstremno siromaštvo u sebe uključuje: 868 miliona hronično neuhranjenih, 2 milijarde osoba koje nemaju pristup osnovnim lijekovima, 738 miliona osoba koje nemaju bezbednu pijaću vodu, 1,6 milijardi onih koji nemaju adekvatan smještaj, 1,6 milijardi osoba koje nemaju struju, 2,5 milijarde onih koji ne raspolazu higijenskim uslovima života, 796 miliona punoljetnih osoba koje su nepismene, 218 miliona djece u dobi od 5-17 godina koja rade u teškim uslovima rada, itd.¹¹⁹

Kada je u pitanju položaj djece u nerazvijenim i siromašnim državama, može se reći da je on izuzetno težak i da veliki broj djece živi u siromaštvu, te da obolijevaju i umiru.

Izveštaji Svjetske banke i UNICEF-a ističu da petina djece, odnosno 385 miliona, iz 89 država, a koje predstavljaju gotovo 83% ukupnog svjetskog stanovništva zemalja u razvoju, živi u ekstremnom siromaštvu. Od toga, preko 50% u podsaharskoj Africi i južnoj Aziji, naročito u Indiji. Takođe, negdje oko 19,5% djece u zemljama u razvoju je živjelo u domaćinstvima sa 1,90 dolara dnevno po osobi. A prema podacima Ujedinjenih nacija iz 2014. godine, u svijetu živi oko 2,2 milijarde siromašnih stanovnika, od kojih u 91 zemlji u razvoju 1,5 milijardi osoba živi u potpunom siromaštvu.¹²⁰

Od 2015. godine se broj ekstremno siromašnih osoba u svijetu smanjuje, što je posljedica poboljšanja životnog standarda i povećanja socijalne zaštite stanovništva, kao i promijenjene metodologije istraživanja siromaštva.

U 2015. godini je, zahvaljujući promijenjenoj metodologiji (?) koju primjenjuje Svjetska banka, opao broj ekstremno siromašnih za 10%. U stvari,

¹¹⁹ <http://pescanik.net/problemi-globalnog-siromastva/> (12.4.2017).

¹²⁰ <http://www.vecernji.ba/gotovo-385-milijuna-djece-u-svijetu-zivi-u-siromastvu-1118471> (20.4.2017); <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/u-svijetu-vise-od-dvije-milijarde-siromasnih> (3.5.2017).

ekstremno siromaštvo se određuje kao život sa manje od 1,25 američkih dolara dnevno. Međutim, Svjetska banka je odredila sasvim novi standard ekstremnog siromaštva, i to kao život ispod 1,90 dolara dnevno. Prema ovoj novoj metodologiji određivanja ekstremnog siromaštva, ističe se da 2015. godine 702 miliona stanovnika (9,6% svjetske populacije), živi u ekstremnom siromaštvu, što je znatno manje u odnosu na 902 miliona (12,8%) u 2012. godini. Ali, Svjetska banka izrazit pad broja ekstremno siromašnih pripisuje i snažnom ekonomskom rastu u zemljama u razvoju, posebno u Indiji, kao i ulaganjima u obrazovanje, zdravstvo i socijalnu zaštitu. Prema Svjetskoj banci, oko polovine broja ekstremno siromašnih odnosi se na osobe koje žive u zemljama kontinuiranih ratnih sukoba, a posebno u subsaharskoj Africi.¹²¹

5. ZAKLJUČAK

Savremena globalizacija je utemeljena na ideologiji i ekonomskoj praksi neoliberalizma, i zato na mondijalnom, ali i na lokalnom nivou, proizvodi velike socijalne nejednakosti i socijalni jaz između bogatih i siromašnih, bogatstva i siromaštva. U odnosu na ranije periode, taj jaz je sve veći i veći. Na jednoj strani proizvodi ogromno bogatstvo, a na drugoj, izrazito siromaštvo, bijedu, nezaposlenost, pad životnog standarda, bolest i smrt.

¹²¹ <http://dnevnik.hr/vijesti/svijet/wb-broj-ekstremno-siromasnih-u-svijetu-pao-ispod-10-posto---411180.html>

LITERATURA:

1. Beck U. (2004). *Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetskopolitička ekonomija*, Zagreb: Školska knjiga.
2. Čomski N. (2013). *Snovi i nadanja*, Beograd: Vulkan.
3. Čomski N. (1999). *Šta to u stvari hoće Amerika*, Beograd: Čigoja štampa.
4. Dušanić B. J. (2016). *Ekonomija postmoderne* (2. dopunjeno izdanje), Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Ekonomski fakultet.
5. Dušanić B. J. (2015). *Neoliberalizam: rasprave u Akademiji ekonomskih nauka*, Beograd: Catena mundi.
6. Gidens E. (2005). *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*, Beograd: Stubovi kulture.
7. Harvi D. (2012). *Kratka istorija neoliberalizma*, Novi Sad: Mediterran.
8. Held D. (2003). „Debate o globalizaciji“, u: *Globalizacija – mit ili stvarnost: sociološka hrestomatija*, (Priredio Vladimir Vuletić), Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva“.
9. Neš K. (2006). *Savremena politička sociologija: globalizacija, politika i moć*, Beograd: Službeni glasnik.
10. Pečujlić M. (2002). *Globalizacija: dva lika sveta*, Beograd: Gutembergova Galaksija.

НИШТАВОСТ И РУШЉИВОСТ УГОВОРА О ДОЖИВОТНОМ ИЗДРЖАВАЊУ

INVALIDITY AND ANNULMENT OF THE AGREEMENT ON LIFETIME SUPPORT

Mr Бранко А. Милетић, докторанд¹²²

УДК 347.615:340.142
Претходно саопштење

Апстракт: Уговор о доживотном издржавању је уговор кјим се један уговорник (давалац издржавања) обавезује да доживотно издржава другог уговарача или неко треће лице (прималац издржавања) уз накнаду свих или одређених непокретних страна ствари које припадају примаоцу издржавања у моменту закључења уговора. За закључење овог уговора закон предвиђа посебну форму а уговор је могао бити закључен само пред судијом односно сада само пред јавним бележником. Наследници примаоца издржавања могу после смрти примаоца издржавања тражити ништавост или рушљивост тога уговора због разлога који су постојали на страни примаоца издржавања у моменту закључења уговора. Иако закон предвиђа посебну форму за закључење овог уговора у пракси постоји велики број спорова којим се тражи утврђивање ништавости или рушљивости овох уговора. Такве парнице обично покрећу законски наследници превасходно из другог наследног реда (браћа, сестре и њихови потомци) примаоца издржавања. Превасходни разлог за покретање таквих парница је њихов имовински интерес. Често, иако су испуњени сви законски услови за закључење таквих уговора (*lex specialis*) суд примењује одредбе Закона о облигационим односима (*lex generalis*) и констатује да је уговор закључен "са циљем да се изиграју права законских наследника." Предмет овог рада биће ништавост овог уговора у теорији и судској пракси. Разлози за ништавост и рушљивост овог уговора и могућност њихове злоупотребе биће предмет овог рада.

Кључне речи: Уговор о доживотном издржавању, ништавост, рушљивост.

Abstract: The Lifetime Support Agreement is a contract whereby a contractor (the provider of the maintenance) undertakes to sustain the life of another contractor or any third party (recipient of support) for the benefit of all or certain immovable parties of the belongings belonging to the recipient at the time of the conclusion of the contract. In order to conclude this contract, the law provides for a special form and the contract could only be concluded before the judge or now only before the notary public. The successor of the recipient of the support may, after the death of the recipient of the maintenance, seek the nullity or ruin of that contract for the reasons that existed on the side of the recipient

122 Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, branko.miletic@pr.ac.rs

at the time of the conclusion of the contract. Although the law provides for a special form for the conclusion of this agreement, in practice there is a large number of disputes that require the determination of the nullity or ruin of these contracts. Such litigation is usually initiated by legal successors primarily from the second order (brothers, sisters and their descendants) of the recipient of the maintenance. The primary reason for initiating such litigation is their property interest. Often, although all the legal requirements for concluding such contracts (lex specialis) have been met, the court applies the provisions of the Law on Obligations (lex generalis) and states that the contract is concluded "with the aim of defeating the rights of legal successors." The subject of this paper will be the nullity of this treaty in theory and case law. The reasons for the nullity and ruin of this contract and the possibility of their misuse will be the subject of this paper.

Key words: Contract of lifelong support, nullity, ruin.

1. УВОД

Уговор о доживотном издржавању је први пут предвиђен и регулисан у нашем послератном законодавству, савезним Законом о наслеђивању¹²³, где је прописан у Глави четвртој - „Наследноправни уговори“, Одељку III - „Уговор о доживотном издржавању“, одредба чл. 122. до 127. Законом о изменама Закона о наслеђивању¹²⁴ и Законом о наслеђивању – пречишћен текст нису учињене никакве измене у погледу уговора о доживотном издржавању, у односу на Закон о наслеђивању из 1955. године.¹²⁵

После преласка наследног законодавства у републичку надлежност, донет је Закон о наслеђивању из 1974. године, који је овај уговор предвидео и регулисао у Глави четвртој – „Наследно-правни уговори“, Одељку III – “Уговор о доживотном издржавању“, одредбама чл. 117. до 122., преузевши га из савезног закона без икаквих измена и допуна.

Уговор о доживотном издржавању, одредбом чл. 117. ст.1. тог закона, дефинисан је на следећи начин: „Уговор којим се један уговорник обавезује да издржава доживотно другог уговорника, или неко треће лице, а у коме други уговорник изјављује да му оставља сву своју имовину или један њен део у наслеђе није уговор о наслеђивању, него уговор о отуђењу уз накнаду свих непокретних ствари које припадају примаоцу издржавања у време закључења уговора, или одређеног дела тих ствари, чија је предаја даваоцу издржавања одложена до смрти примаоца издржавања (уговор о доживотном издржавању)“. Појам уговора о доживотном издржавању одређен је на овај начин, делом и због тога да би се тако правна природа овог уговора одвојила од правне природе забрањеног уговора о наслеђивању

123 СЗОН “Сл. лист ФНРЈ”, бр. 46/55.

124 СЗОН „Сл. лист СФРЈ“, бр. 12/65.

125 Исто

који је био дозвољен Грађанским закоником за Краљевину Србију.¹²⁶

Закон о наслеђивању битно мења тај институт, па тако више не говори о имовини, већ о праву својине на тачно одређеним стварима и другим одређеним правима, нити о „остављању у наслеђе“ већ о обавезама једне, односно друге стране и на тај начин унеколико га удаљава од наследног права и приближава облигационом праву.

Ранији Закон о наслеђивању¹²⁷ који се у смислу чл. 237.ст.1. ЗОНа¹²⁸ примењује на уговоре који су сачињени у време важења тог закона, није садржавао одредбу о могућности поништаја уговора због недостатка елемента алеаторности, како то предвиђа одредба чл. 203. ЗОНа, али су ту могућност пружала општа правила о неважности уговора по Закону о облигационим односима. У случају несразмере у узајамним давањима, судови су у сваком конкретном случају испитивали да ли је уговор противан добрим обичајима и приципима савесности поштења, па би тако уговор био неморалан, а тиме и апсолутно ништав у смислу члана 103. ЗОУ, само ако је давалац издржавања у време закључења уговора, с обзиром на здравствено стање примаоца издржавања, знао за његову блиску смрт, односно ако је давалац издржавања уговор закључио у намери да прибави несразмерну имовинску корист очекујући смрт примаоца издржавања.

Када неки уговор нема предмет, каузу, није закључен у одређеној форми, није постигнута сагласност воља између уговорних страна или кад постоји пословна неспособност уговорне стране, сматра се да није пуноважно закључен. Дакле, када не постоји било који од наведених елемената, у моменту закључења уговора, он производи његову неважност.

Према одредби чл. 203. ЗОНа, на захтев законских наследника примаоца издржавања суд може поништити уговор о доживотном издржавању ако због болести или старости примаоца издржавања уговор није представљао никакву неизвесност за даваоца издржавања

Традиционално неважећи уговори, деле се на две категорије: ништаве и рушљиве уговоре, односно на апсолутно и релативно ништаве уговоре. Овој двојној подели додаје се још категорија неваћих уговора који се зову и непостојећи уговори. Сходно наведеном у праву се фактички појављују три категорије неважећих уговора: непостојећи, ништави и рушљиви уговори. Закон о облигационим односима, као неважеће уговоре наводи ништаве и рушљиве уговоре.¹²⁹

126 СЗОН “Сл. лист ФНРЈ”, бр. 42/65..

127 ЗОН „Сл.гласник СРС“, бр. 52/74, 1/80 и 25/82 – др. Закон – даље: Закон из 1974. године.

128 ЗОН “Сл. гласник РС”, бр. 46/95 и 101/2003 –одлука УСРС

129 Види члан 103. чл. 111 Закона о облигационим односима

2. НЕПОСТОЈЕЋИ УГОВОРИ

Непостојећи уговори су они уговори код којих нису испуњени битни услови за настанак уговора (нпр. недостатак сагласности воља, заблуда о природи и предмету уговора), изјава воље лица која је апсолутно неспособно за склапање уговора; уговори код којих постоји одсуство предмета или каузе, као и код којих није испуњена форма уговора у случају да је она битни конститутивни елемент уговора. Свако ко има правни интерес може се позвати на тај елемент да уговор није настао, без обзира на време. Разлика између ових уговора и ништавих уговора је у томе што су код ништавих уговора испуњени услови за настанак, а за непостојеће се сматра да никад нису ни настали.

3. РЕЛАТИВНА НИШТАВОСТ (РУШЉИВОСТ) УГОВОРА О ДОЖИВОТНОМ ИЗДРЖАВАЊУ

Под рушљивим уговорима подразумевају се они уговори код којих постоји одсуство пуноважности, која производи правно дејство а што значи да такви уговори важе, и они могу бити поништени због извесних својих недостатака законом у одређеном року, на захтев одртеђениг лица, чији је интерес повређен. Када се стекну разлози који воде до рушљивости, овлашћење да тражи поништај таквих уговора има право да тражи само она уговорна страна у чију је корист установљена рушљивост (Сворцан, 1997).

Рушљиви уговори за разлику од ништавих уговора, производе правно дејство. Међутим, они могу бити поништени у одређеном року на захтев законом одређених лица и то кад га је закључила страна ограничено пословно способна, кад је при његовом закључењу било мана у погледу воље страна, као и кад је то овим законом или посебним прописом одређено.¹³⁰ Уговорна страна у чијем је интересу рушљивост установљена може тражити да се уговор поништи. Али сауговорач те стране може од ње тражити да се у одређеном року, али не краћем од 30. дана, изјасни да ли остаје при уговору или не, јер ће у противном сматрати да је уговор поништен. Ако се позвана уговорна страна у остављеном року не изјасни или ако изјави да не остаје при уговору, сматраће се да је уговор понштен.¹³¹ Право да се захтева поништење рушљивог уговора престаје истеком рока од једне године од дана сазнања за разлог рушљивости уговора, односно од дана престанка принуде (субјективни рок). Међутим, законодавац предвиђа и

¹³⁰ Види: чл. 111. 300.

¹³¹ Види чл. 112. ст. (2) 300.

објективни рок и то право, у сваком случају престаје за подношења захтева за поништење рушљивог уговора, истеком рока од три године, од дана закључења уговора.

Уговор о доживотном издржавању може бити поништен из више разлога. Разлог за поништај овог уговора је мана воља, недостатак у форми који настане приликом закључења уговора пошто се ради о строго формалном уговору, из разлога наведених у чл. 203. ст. 1. ЗОН-а и разлога предвиђених чл. 196. ЗОН-а.(Субић, 1997)

Уговор је рушљив:

а/ Када га је закључила уговорна страна, која представља једну од страна потписница уговора, која је ограничено пословно способна (физичка лица)¹³², док код правних лица током регистрације подразумева се ограничење у пословном смислу. У другим случајевима потпуна пословна способност се стиче пунолетством, склапањем брака пре пунолетства уз дозволу суда као и специјалним одобрењем.¹³³

б/ Када је при његовом закључењу било мана у погледу воља уговорних страна¹³⁴

в/ Када је ЗОУ или посебним одредбама Закона о промету непокретности, Кривичним законом, Законом о привредним друштвима то и одређено.

3.1. Поништај уговора због недостатка пословне способности

За закључење пуноважног уговора потребно је да уговарач има пословну способности која се тражи за закључење тог уговора, па ако уговарач такву способност није имао, ништав је уговор који је закључио, иако одлуком суда није био лишен пословне способности¹³⁵.

3.2. Поништај уговора због мана воља

Овај разлог за поништај уговора о доживотном издржавању карактеристичан је у случајевима када су примаоци издржавања најчешће старија лица или болесна лица, па се овај моменат мора имати у виду приликом утврђивања праве воље уговарача при закључењу овог уговора. Раније судија а сада јавни бележник мора и при најмањој сумњи у способност примаоца издржавања за расуђивање извршити вештачење од стране вештака лекара неуропсихијатра. У судској пракси ово је најчешћи разлог

¹³² Види чл. 111 - 117 и 54-59. Закона о облигационим односима.

¹³³ Види чл. 11,64 и 147 ст.1 и 193 ст.3 Породичног закона

¹³⁴ Види чл. 60-66 ЗОУ.

¹³⁵ Види чл. 56.ст.1. ЗОУ.

због којег законски наследници траже поништај уговора о доживотном издржавању. Законски наследници по правилу готово увек приговарају недостатку пословне способности када је уговором о доживотном издржавању пртедвїђено да да имовина примаоца издржавања припада неком другом лицу а не њима.

Активну легитимацију за подношење захтева за утврђивање ништавости уговора има свако лице чији правни интерес примарно и недвосмислено потиче из сродног уговорног односа, независно од питања да ли је то лице учесник материјалноправног односа из уговора чији поништај тражи.¹³⁶

3.2.1. Заблуда

Заблуда је погрешна представа (несвесни несклад између унутрашње воље и њене изјаве) о неком елементу уговора или о другој правној чињеници која утиче на његову пуноважност. Заблуда се може односити на разне чињенице, па зато и постоје разне врсте заблуда, али на пуноважност уговора утичу само битне заблуде. Она је битна¹³⁷ ако се односи на битна својства предмета, на лице са којим се закључује уговор ако се закључује с обзиром на то лице, као и на околности које се по обичајима у промету или по намери странака сматрају одлучним, а страна која је у заблуди не би иначе закључила уговор такве садржине. Битном заблудом се сматра и заблуда о побуди (мотиву) која је била одлучујућа за преузимање обавезе, код уговора без накнаде.

Основна санкција због заблуде се огледа у поништају уговора. Изрека судске одлуке гласи “поништава се уговор...” за разлику од апсолутно ништавог уговора о доживотном издржавању где одлука гласи “утврђује се да ништав уговор”. Такав уговор није ништав сам по себи , али се може, а и не мора тражити његов поништај у законом предвїђеном року. Рок за побијање уговора због заблуде је годину дана од сазнања за забладу (субјективни рок) , а у сваком случају право да се захтева поништење престаје истеком рока од три године од дана закључења уговора (објективни рок). За случај поништаја уговора због заблуде, друга страна има право да тражи накнаду претплєне штете, само уколико је савесна. Заблуда се мора доказати а терет доказивања лежи на оном ко се позива на заблуду. За случај да друга страна понуди страни која је у заблуди да изврши уговор онако као да заблуде није било онда није могуће захтевати да се уговор услед заблуде поништи. Извесне врсте

¹³⁶ Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж. 7156/2014 од 03.06.2015. године, Правна база Paragraf Lex.

¹³⁷ Види чл. 61. ст.1. 300.

заблуде спречавају настанак сагласности воља, онемогућавају да дође до уговора, оне доводе до неспоразума. Кад стране верују да су сагласне, а у ствари међу њима постоји неспоразу, о природи говора или о основу или предмету обавезе, уговор не настаје (Чл.63 ЗОУ).

3.2.2. Превара

Превара¹³⁸ се састоји у намерном предузимању одређених радњи од стране једног уговорника у циљу изазивања или одржавање заблуде код другог саговорника, да би он у заблуди закључио уговор. Превара је намерно изазвана погрешна представа о неком елементу уговора. За разлику од заблуде која представља разлог за рушљивост правног посла само ако је битна, превара је разлог за поништење правног посла и кад изазвана заблуда није битна. Да би превара била разлог за поништење правног посла, поред намере једне стране да учини превару, тако што свесно доводи другу страну у заблуду или је одржава у заблуди, потребно је да постоји узрочна веза између радње која се квалификује као превара и закључења правног посла. Превара је увек разлог за рушљивост због несавесног, намерног и непоштеног понашања друге стране.

Поништење правног посла може тражити преварена страна под условом да је савесна и ако докаже да је превара утицала на закључење правног посла. Поништење уговора се може тражити ако се тужба поднесе у року од годину дана од сазнања за превару, односно три године од учињене преваре. Страна која је закључила уговор под преваром има право да захтева накнаду претрпљене штете и њу плаћа лица које је изазвало заблуду или је заблуду одржавало.

3.2.3. Претња

Претња¹³⁹ је недозвољени чин којим једно лице присиљава друго лице да изјави своју вољу у одређеном правцу. Принуђено лице даје пристанак на закључење одређеног уговора, мада то не би учинило по својој слободној вољи. Разликује се две врсте принуде:

Физичка принуда, код које је притисак на вољу апсолутан, јер се користи физичка сила (наношење телесних повреда, злостављање, мучење.....) Овде се не ради о мани воље већ од потпуном одсуству воље. Сходно наведеном, овде се ради о апсолутној ништавости а не о релативној ништавости уговора.

Психичко насиље је претња на вољу уговорнику – изазивањем страха од будуће опасности која ће се самом уговорнику, његовој имовини

¹³⁸ Види чл.65. ЗОУ.

¹³⁹ Види чл. 60.ЗОУ.

или блиским лицима уколико не закључи одређени уговор. Закон о облигационим односима предвиђа претњу као ману воље и разлог за поништај уговора. Да би претња била разлог за поништај уговора она мора одлучујуће утицати на вољу лица тј. уговор се закључује због страха да ће у супротном опасност којом се прети бити реализована. Претња мора бити озбиљна тако да изазива страх и представља недопуштен акт кад је ротивна другим прописима и добрим обичајима. Према Закону о облигационим односима¹⁴⁰ страх се сматра оправданим ако се из околности види да је озбиљном опасношћу угрожен живот, тело или друго значајно добро уговорне стране или трећег лица.

Правне последице поништења рушљивог уговора су такве да тај уговор престаје да важи и то од његовог закључења. А што пак значи да уговарачи не морају испунити обавезе које су преузете закључењем тог уговора. Ако су уговарачи испунили своје обавезе у целости или делимично, дужни су да међусобно успоставе стање какво је било пре закључења уговора.

4. АПСОЛУТНА НИШТАВОСТ УГОВОРА О ДОЖИВОТНОМ ИЗДРЖАВАЊУ

Апсолутно ништави уговори су они уговори који су сачињени противно принудним прописима, јавном поретку или добрим обичајима, ако циљ повређеног правила не упућује на неку другу санкцију или ако закон у одређеном случају не прописује шта друго.¹⁴¹ Ако је уговор ништав због тога што је по својој садржини или циљу противан прописима, јавном поретку или добрим обичајима, суд може одбити, у целини или делимично, захтев несавесне стране за враћање оног што је другој страни дала а може и одлучити да друга страна оно што је примила по основу забрањеног уговора преда општини на чијој територији она има седиште, односно пребивалиште или боравиште.¹⁴² Приликом одлучивања суд ће водити рачуна о савесности једне, односно обеју страна, о значају угроженог добра или интереса, као и о моралним схватањима.¹⁴³ Кад ништав уговор испуњава услове за пуноважност неког другог уговора, онда ће међу уговарачима важити тај други уговор, ако би то било у сагласности а циљем који су уговарачи имали у виду кад су уговор закључили и ако се може узети да би они закључили тај уговор да су знали за ништавост свог уговора. На ништавост суд пази по службеној дужности и на њу се може позвати свако заинтересовано лице.¹⁴⁴

140 Види чл. 60.ст.2. 300

141 Види чл. 103. ст.1. 300.

142 Види чл. 103. ст.2. 300.

143 Види чл. 104.ст.3. 300.

144 Види чл. 109.(1) 300.

Право да захтева утврђивање ништавости има и јавни тужилац.¹⁴⁵ Истицање ништавости је неограничено, односно оно се не гаси.¹⁴⁶

Разлози који условљавају престанак уговора о доживотном издржавању су у првом реду, општи законски разлози, који утичу на непуноважност ових уговора. Уговор је апсолутно ништав: ако је предмет обавезе немогућ, недопуштен, неодређен или неодредив или постоји неодредивост чинидбе, ако основ не постоји или је ништав, ако постоји неспоразум о природи уговора или предметној обавези, ако је уговор противан принудним прописима, јавном поретку или добрим обичајима или садржи какав одложни или раскидни услов.¹⁴⁷ Осим наведених постоје и разлози ништавости који су специфични за уговор о доживотном издржавању: 1/ да за то није претходно прибављена сагласност надлежног органа старатељства а давалац издржавања је физичко или правно лице које се у оквиру свог занимања односно делатности стара о примаоцу издржавања (медицинско особље, болнице, различите агенције и сл.); 2/ да није испоштована форма која је битан услов његове пуноважности а која је установљена да би се избегле евентуалне злоупотребе и заштитиле саме странке, као и трећа лица и 3/ да је недопуштена побуда битно утицала на одлуку једног уговарача да закључи уговор и ако је његов сауговарач то знао или морао знати /¹⁴⁸. Када је уговор закључен само са намером да се тиме правно из наслеђаискључе остали наследници, а фаворизује само један од њих, онда такав уговор нема моралну побуду. То се може закључити по томе, што такав уговор закључује прималац издржавања коме издржавање није потребно, а давалац издржавања који уговорено издржавање ни не може да обезбеђује.

5. СЛУЧАЈЕВИ НИШТАВОСТИ УГОВОРА О ДОЖИВОТНОМ ИЗДРЖАВАЊУ У СУДСКОЈ ПРАКСИ

5.1. Примена Закона о наслеђивању као посебног прописа у погледу права законских наследника примаоца издржавања

У судској пракси налазимо на пресуду Апелационог суда у Крагујевцу¹⁴⁹ којом је одлучивано по примени Закона о наслеђивању као посебног прописа у погледу права законских наследника примаоца

145 Види чл. 109. (2). 300.

146 Види чл. 110. 300.

147 Види чл. 46/2,52, 63,10,75/1 300

148 Види чл. 53/2 300

149 Пресуда Гж. бр, 1302/2014 од 04.11.2014. године, правна база Paragraf Lexa и приватна архива аутора.

издржавања¹⁵⁰ којом се износи став да „ да одредбе Закона о облигационим односима које су општег карактера, долазе до изражаја тек ако та материја није регулисана посебним прописом тј. прописом *lex specialis*. Одредба члана 203. ст. 1. Закона о наслеђивању, везане за уговор о доживотном издржавању, у погледу тог уговора, представљају *lex specialis* у односу на одредбе чл. 13, 51.и 52. те члана 53. ст. 2. и чл. 66. став 1. Закона о облигационим односима.

Из образложења наведене пресуде закључује се да су тужена ДД, као давалац издржавања и њен син сада покојни ВД, као прималац издржавања, дана 16.11.2011. године, закључили уговор о доживотном издржавању, који је оверен пред Основним судом у К. Судска јединица у ВБ под бројем I/19 R3 бг. 846/11. Тим уговором уређено је да се давалац издржавања ДД (мајка) обавезује да пази и негује примаоца издржавања ВД (сина), да му обезбеди лекарску помоћ и негу, да му спрема дневне оброке, пере веш, пегла, набавља лекове, а прималац издржавања на име тога оставља даваоцу издржавања покретну и непокретну имовину набројану у уговору. На основу медицинске документације везане за примаоца издржавања, затим изјаве сведока др ПЦ и др ДГ, утврђено је да се ВД јавио изабраном лекару крајем августа месеца 2011. Године, због болова у стомаку, а наредног месеца је утврђено да постоји тумор регије десног бубрега. Пок. ВД је октобра месеца отишао у Клинику за урологију у Београду на испитивање, и тамо му је потврђена дијагноза, а од стране конзилијума лекара након обављених анализа препоручена му је операција. С обзиром да је требао да припреми одређене налазе лекара пре операције, обратио се поред осталих и лекару интернисти др ДГ, који је то потврдио у својој изјави и који му је из оквира своје специјалности дао одговарајући извештај. Упут од свог изабраног лекара др ПЦ ради одласка на операцију прималац издржавања је добио 30.10.2011. године. Пред сад одлазак на операцију у Београд, прималац издржавања је радио на имању , довезао је дрва за огрев, пекао је ракију, возио трактор. На Клинику у Београду ради операције отишао је половином новембра 2011. године, где је обављена операција. Након операције дошло је до компликације и он је преминуо дана 30.11.2011. године. Мал. ДД тужиља је ћерка покојног ВД и као законски наследник је остварила право на породичну пензију. Од имовине није ништа наследила јер је оставилац целокупном имовином располагао уговором о доживотном издржавању.

Имајући у виду све наведено, првостепени суд је, позивајући се на материјално право – одредбе чл. 13, 51, 52, 53 ст. 2 и 66 ст. 1. Закона о облигационим односима, усвојио тужбени захтев тужиље, налазећи да је спорни уговор о доживотном издржавању закључен са недопуштеним

¹⁵⁰ Види чл. 203. ст.1. ЗОН-а.

основом тј. да је привидан и да је закључен противно чл. 13. 300, којим је прописана забрана злоупотребе права, а нема елемената никаквог другог уговора који би био прикривен, те је закључен са циљем да се изиграју права тужиље као нужног наследника сада пок. ВД. Такође, првостепени суд је мишљења да је уговор противан и добрим обичајима, па је из тих разлога ништав, па је с тога тужбени захтев тужиље и усвојио. Међутим, по оцени Апелационог суда, првостепени суд је потпуно и правилно утврдио чињенично стање, али погрешно изводи правни закључак у погледу основаности тужбеног захтева. Апелациони суд сматра да се првостепени суд погрешно позива на одредбе чл. 51, 52, 53, ст.2., и 66 ст.1. 300 као и члана 13. 300, јер се конкретни правни спор има решити пре свега применом одредбе чл. 203 ЗОНа, (као специјалног прописа који регулише односе из уговора о доживотном издржавању), што првостепени суд није учинио. Овакве примедбе Апелациони суд је изнео и у решењу Гж.бр. 1041/13 од 02.12.2013. године, када је укинуо пресуду Вишег суда у К. 1П.бр. 17/12 од 04.12.2012. године, у односу на став први и трећи изреке, ал првостепени суд очигледно није поступио по примедбама Апелационог суда.

По налажењу Апелационог суда, законске норме на које се позива првостепени суд и то пре свега одредбе чланова Закона о облигационим односима, у суштини представљају општи пропис и примењују се на све уговоре. У одређеним случајевима, ти прописи се примењују везано и за поништај уговора о доживотном издржавању, као посебног именованог уговора који је ближе опредељен и дефинисан Законом о наслеђивању. Апелациони суд сматра да одредбе Закона о облигационим односима које су општег карактера, долазе до изражаја тек ако та материја није регулисана посебним прописом тј. прописом *lex specialis*. У конкретном случају, односи везани за уговор о доживотном издржавању и у погледу дејства тог уговора, регулисани су пре свега одредбама ЗОНа. Према одредби члана 203. ст. 1. наведеног закона прописано је да на захтев законских наследника примаоца издржавања, суд може поништити уговор о доживотном издржавању, ако због болести или старости примаоца издржавања, уговор није представљао никакву неизвесност за даваоца издржавања. Апелациони суд сматра, да Виши суд погрешно изводи закључак, из правилно утврђених чињеница, да је у конкретном случају уговор о доживотном издржавању закључен у циљу супротном од законског, да намера уговарача није била да се сада пок. ВД обезбеди издржавање, а ово имајући у виду време када је уговор закључен и смрт пок. ВД примаоца издржавања, јер произилази да уговор није ни започет да се извршава, па имајући све то у виду као и то да је пок. ВД био свестан природе и тежине своје болести, да је намера била да изиграју права мал тужиље као нужног наследника пок. ВД што је недопуштено.

Апелациони суд је узео у обзир болест пок. ВД и сам однос уговорних странака тј. да се као прималац издржавања не појављује тужена већ управо пок. ВД, њен син, који је млађи од ње, па Апелани суд сматра да се не може прихватити став првостепеног суда да је уговор закључен са намером да се изиграју наследна права мал. тужиље и да је као такав ништав. Стоји чињеница да је сада пок. ВД био оболео од тумора лезије левог бубрега и да му је је предстојала операција. Стоји чињеница да је сада пок. ВД рекао туженој да треба да закључи уговор о доживотном издржавању да би је обезбедио. Међутим, изведене докази не указују на околност да је операција указивала да ВД ту операцију неће преживети. То указује на околност да предметни уговор о доживотном издржавању у себи садржи елементе алеаторности, јер је тешко поверовати да би тужена закључила такав уговор да је било извесно да ВД неће преживети операцију. Пок. ВД је могао и да преживи операцију, али исто тако је могла да се деси ситуација да његово здравствено стање и даље буде лоше са неизвесношћу колико ће даље живети и да му је потребна туђа нега и помоћ. Сумња да се ВД боји какав ће бити исход операције, није довољан доказ да укаже на правилну оцену и прихватљиве тврдње првостепеног суда да је намера ВД и саме тужене, била да се тужиља (унука тужене) изигра као нужни наследник, путем закључења спорног уговора о доживотном издржавању. С друге стране, стоји чињеница да је тужена, као мајке пок. ВД и раније водила бригу о њему, посебно у времену када је сазнала да је болестан, истом спремала храну, прала, кувала, што је све првостепени суд приликом одлучивања о овако постављеном тужбеном захтеву, морао да има у виду. Посебно из оцене првостепеног суда произилази један посредан закључак да је тужена као давалац издржавања практично знала да њен син ВД неће преживети операцију, што се не може прихватити као доказано, јер доказ у том смислу, не постоји. Сматрамо да је овакав став суда правилан и добро образложен.

5.2. Ништавост уговора о доживотном издржавању утврђивањем да је ништав сходно Закону о облигационим односима

Сасвим супротно мишљење у наведеном случају имао је међутим, Врховни касациони суд и оно је исказано у пресуди Рев. 1351/2016 од 17.11.2016. године. Наиме, одредбом чл. 203. ст.1. Закона о наслеђивању, прописано је да на захтев законских наследника примаоца издржавања, суд може поништити уговор о доживотном издржавању ако због болести или старости примаоца издржавања уговор није представљао никакву неизвесност за даваоца издржавања.

По схватању овог суда, правилан је закључак нижестепених судова, да су испуњени услови за утврђивање ништавости уговора прописани

чланом 103. 300, будући да су уговорне стране приликом остварења права и обавеза повредиле начело савесности и поштења прописане одредбом члана 12. 300, с обзиром да је сада пок. ВД закључио уговор о доживотном издржавању са својом мајком (овде туженом) не у циљу обезбеђивања свог издржавања, што је основни елемент овог уговора, већ у циљу изигравања права тужиље као нужног наследника. Имајући у виду веома кратак период од установљене дијагнозе, закључења уговора и смрти сада пок. ВД, правилно нижестепени судови закључују да чињеница смрти није представљала неизвесност за тужену, јер је са сада покојним ВД закључила уговор о доживотном издржавању 14. дана пре његове смрти. Утврђено је да је ВД непосредно пред одлазак у болницу изјавио да жели да обезбеди тужену, јер није знао шта ће бити са њим. Али суд, није навео и образложио на који начин односно да ли ће то бити баш закључењем уговора о доживотном издржавању. Како је одредбом члана 51. 300 прописано да свака уговорна обавеза мора имати допуштен основ, а основ је недопуштен ако је противан принудним прописима и јавном поретку, добрим обичајима, по оцени овог суда, првилан је закључак да је наведени уговор ништав сагласно одредби члана 52. истог закона, с обзиром да није имао за циљ да обезбеди издржавање сада пок. ВД, већ да се изиграју права овде тужиље, као његове законске наследнице. Пошто је уговор о доживотном издржавању привидан и закључен противно члану 13. 300, а нема елементе другог уговора који би био прикривен, већ је закључен са циљем да се изиграју права тужиље као нужног наследника сада пок. ВД, неосновани су наводи ревизије о погрешној примени материјалног права. Врховни касациони суд том приликом губи из вида стране уговорнице, сина (примаоца издржавања) и мајке (даваоца издржавања), као и чињеницу да је тужиља законски и нужни наследник иза свог оца (примаоца издржавања) и своје баке (даваоца издржавања). Такође, и чињеницу да законски заступник мал. тужиље (мајка) није омогућила мал. тужиљи да за његовог живота види и посети свог оца (примаоца издржавања) и да је водила спор за издржавање који је додатно нарушило здравље примаоца издржаваоца. Суд ни на који начин није на поуздан начин утврдио да је давалац издржавања (мајка) знала за блиску смрт примаоца издржавања (свог сина) Уосталом и саслушани сведоци медицински радници - лекари потврдили су да је прималац издржавања отишао за Београд на рутинску операцију једног бубрега. Такође, суд није на поуздан начин утврдио намеру примаоца и даваоца издржавања да изигра права законског и нужног наследника, већ користи само претпоставку и преписан законски текст наведене одредбе. Бирајући између мајке и ћерке примаоца издржавања суд се определио за ћерку и на тај начин дискриминисао мајку примаоца издржавања.

6. НИШТАВОСТ УГОВОРА О ДОЖИВОТНОМ ИЗДРЖАВАЊУ У СУДСКОЈ ПРАКСИ

- Ништавост уговора о доживотном издржавању који је закључен у циљу изигравања наследних права примаоца издржавања - „Уговор о доживотном издржавању који је закључен у циљу изигравања наследних права законских наследника примаоца издржавања на имовини која је била предмет уговора је ништав (Чл. 103. 300).“¹⁵¹

- Постојање разлога рушљивости уговора као услов за истицање разлога ништавости и захтева за његов поништај - „Ако је тужба за поништај уговора заснована на истицању разлога ништавости, а нису ни наведени ни доказани разлози његове рушљивости, тужбени захтев је неоснован (Чл. 111 и 112 300)“¹⁵²

- Пасивна легитимација по тужби за утврђивање ништавости уговора - „Тужбом за утврђивање ништавости уговора морају бити обухваћена сва лица која су била учесници тог материјално-правног односа, јер се у судском поступку по таквој тужби налазе у процесном положају нужних супарничара (Чл. 211 Закона о парничном поступку)“¹⁵³

- Оцена разлога ништавости – „Приликом оцене ништавости одређеног правног посла суд је дужан да цени да ли је правни посао супротан принудним прописима, али исто тако и да ли је супротан јавном поретку, добри пословним обичајима као и правилима морала, јер су све то разлози ништавости (Чл. 53 и 103 300)“¹⁵⁴

- Ништавост уговора закљученог противно начелу савесности и поштења као битном елементу јавног поретка – „Ништав је уговор чијим је сачињавањем прекршено начело савесности и поштења, као један од битних елемената јавног поретка (Чл. 12 и чл. 103 ст. 1. 300)“¹⁵⁵

- Ништавост уговора као претходно питање „Суд је дужан да пази на ништавост и када се тужбеним захтевом не тражи њено утврђивање, али одлука о самом захтеву зависи од те битне чињенице (Чл. 103 и 109 300).“¹⁵⁶

151 Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж. 874/2014 од 15.10.2014. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

152 Пресуда привредног апелационог суда, Пж. 3994/2012(1) од 28.02.2013. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

153 Пресуда Привредног апелационог суда Пвж. 1497/2013 (2) од 13.03.2014. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

154 Решење Привредног апелационог суда, Пж. 5193/2015 од 21.10.2015.године, база судских одлука Paragraf Lexa.

155 Пресуда Привредног апелационог суда, Пж. 4869/13 од 02.10.2013. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

156 Пресуда привредног апелационог суда, Пж. 5630/2016 од 15.06.2017. године, база

- Недозвољено располагање странака – „ По тужби за утврђивање ништавости уговора се не може донети пресуда на основу признања (чл. 3. ЗПП).“¹⁵⁷

- Непостојање ништавости уговора о доживотном издржавању – „Ненавођење у клаузули којом суд потврђује оверу уговора о доживотном издржавању да је судија упозорио уговорне стране на наследноправне последице закључења уговора, нама само по себи за последицу ништавост уговора. Наиме, одредбе члана 195 Закона о наслеђивању, који је важио у време закључења, није прописивала садржину клаузуле о потврђивању овере (уговор закључен дана 19.11.2014. године), односно садржину напомене о упозорењу на наследноправне последице његовог закључења, тако да иста не представља битан елемент за настанак и пуноважност уговора о доживотном издржавању, па изостављање да се у клаузули изричито констатује садржина последица које је суд уговорним странама, приликом овере, саопштио, нема за последицу ништавост уговора код утврђеног да су приликом овере уговорне стране упозорене и поучене о наследноправним последицама уговора о доживотном издржавању (Чл. 195 ЗОН-а).“¹⁵⁸

- Недопуштена побуда – „ Када је реч о каузи у подели уговора на теретне и добротине, у добротиним уговорима, као и лукративним правним пословима уопште , кауза се исцрпљује у субјективном пољу: побуда, мотив уједно је кауза уговора. Зато недопуштени мотив увек узрокује неважност уговора: уговор без накнаде нема правно дејство и кад други уговарач није знао да је недопуштена побуда битно утицала на одлуку његовог саговорача. Мотиви, у начелу, немају утицај на ваљаност теретних уговора. Ипак, ако је недопуштена побуда битно утицала на одлуку једн ог уговарача да преузме уговорне обавезе, а други уговарач је то знао или је према околностима могао знати, то као последицу има неважност уговора. Другим речим, обострана несавесност уговарача, узрокована њиховим недопуштеним мотивима, поништила је објективни вид каузе. Субјективни елемент је толико изражен у погледу своје недопуштености да је апсорбовао каузу, због чега уговор остаје без дејства (Чл. 53.ст.1. и 2. ЗОО). Међутим, за разлику од теретних уговора где се кауза гаси испуњењем, у добротиним уговорима, јер је ту реч о специфичном остварењу дистрибутивне правде, поклонодавац од поклонопримца очекује одређен, разуман степен захвалности. Уколико се покаже да је

судских одлука Paragraf Lexa.

157 Пресуда Привредног апелационог суда, Пж 8316/2016 (1) од 25.01.2017. године - Судска пракса привредних судова – Билтен бр. 1/2017.

158 Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж. 4968/2017 од 25.10.2017. године, база судских одлука Paragraf Lexa

дародавац био у заблуди у погледу каузе, јер се обдарени после учињеног поклона понео неблагодарно, уговор ће бити раскинут, управо зато што је мотив битан, што је мотив кауза тог уговора, што је кауза *animus donandi*. У том случају, правно ваљаним опозивом, уједно се дефинитивно гаси и кауза.”¹⁵⁹

- Поступање суда у оквиру тужбеног захтева - „ Суд може поступати само у оквирима постављеног туженог захтева у смислу члана 3. Закона о парничним поступку. Сагласно члану 109. ст. 1. 300 суд наништавост пази и по службеној дужности, али тада такву околност цени као претходно питање од којег зависи основаност захтева из конкретне парнице. Ако се тужбени захтев односи само на поништај уговора, дакле без захтева за отлањање последица таквог уговора (повраћај датог и слично...), а ради се о ништавом уговору суд ће такав захтев (захтев за поништај) одбити као неоснован а то не спречава тужиоца да поднесе нову тужбу управо ради утврђивања ништавости које право истицањем ништавости се не гаси сагласно чл. 110. напред наведеног закона.“¹⁶⁰

- Истицање захтева за утврђивање ништавости или раскида уговора - „ Не може се оспоравати правно дејство на законм дозвољени начин уговорених обавеза, истицањем чињеница о недозвољеном мотиву и превисоко одређеној обавези, а да претходно није истакнут захтев за утврђење ништавост уговора или да уговор није раскинут (чл. 111 300).“¹⁶¹

- Апсолутна и релативна ништавост уговора – „ Када је предмет тужбе захтев за утврђење ништавости уговора, суд цени постојање разлога за апсолутну ништавост уговора, док се разлози релативне ништавости испитује само по захтеву странке за поништај уговора (Чл. 109. ст. 1.).“¹⁶²

- Пуноважност уговора о доживотном издржавању – „ Околност да прималац издржавања приликом закључења и овере уговора о доживотном издржавању, иако писмен, није отписао уговор, већ је на уговор ставио отисак прста, не утиче на пуноважност уговора (Чл. 195. ЗОН-а)“¹⁶³

159 Одговори на питања привредних судова који су утврђени на седници Одељења за привредне спорове Привредног апелационог суда одржаној дана 12.11.2013 и 14.11.2013. године и на седници Одељења за привредне преступе и управно-рачунске спорове одржаној дана 06.11.2013. године, Судска пракса привредних судова – Билтен бр. 3/2013.

160 Одговори на питања привредних судова који су усвојени на седницама Одељења Привредног апелационог суда одржаним 08. и 22. 11.2011. године – Судска пракса привредних судова –Билтен бр. 4/2011.

161 Пресуда Привредног апелационог суда, Пж. 3440/2010 од 24.11.2010. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

162 Решење Привредног апелационог суда, Пж 6697/2015 (2) од 13.04.2016. године – Судска пракса привредних судова – билтен бр. 1/2017.

163 Пресуда Округног суда у Ваљеву, Гж. 616/2007(3) од 31.05.2007. године - база судских

- Прикривено преиначење уговора о доживотном издржавању – „ Накнадним, прикривеним споразумом уговарача закљученим у форми привидног уговора о поклону, уговор о доживотном издржавању може бити преиначен у неправи уговор о доживотном издржавању којим се прималац издржавања обавезује да даваоцу издржавања у накнаду за доживотно издржавање даваоцу издржавања одмах – закључењем прикривеног споразума, пренесе у своју имовину која је предмет уговора. (Чл. 66. ст.2. 300)“¹⁶⁴

- Посебан случај ништавости уговора о доживотном издржавању- „ Уколико је давалац издржавања, која је по професији медицинска сестра запослена у болници, побијани уговор о доживотном издржавању није закључила као лице које се у оквиру свог занимања старала о примаоцу издржавања, већ као његова ћерка, није била потребна сагласност надлежног органа старатељства за закључења уговора (Чл. 196 ЗОН-а)“¹⁶⁵

- Неовлашћено закључење уговора о доживотном издржавању – „ Апсолутно је ништав уговор о доживотном издржавању који је за примаоца издржавања закључио представник органа старатељства, ако у тренутку закључења уговора прималац није био лишен пословне способности нити је, ван поступка лишења пословне способности, био стављен под старатељство органа старатељства, тако да давалац издржавања, као уговарач није знао нити је могао знати да је уговор неовлашћено закључен од стране представника органа старатељства, има право на накнаду штете у висини користи коју би остварио да је уговор отао на снази чл. 84 и 88 и чл. 103. ст. 1. 300)“¹⁶⁶

- Немогућност поништења апсолутно ништавих уговора – „ За разлику од ништавих уговора, побојни(рушљиви, релативно ништави) уговори производе правна дејства као и они који су ваљани, али се из одређених законских разлога могу поништити. Ништв уговор по природи ствари не може се поништити, јер се не може поништити нешто што не постоји (Чл. 52. 300)“¹⁶⁷

- Истицање ништавости уговора и поступање суда – „На ништавост уговора суд пази по службеној дужности у оквиру чињеница и околности које странке изнесу у поступку. Странка ка уговарач треба да укаже суду

одлука Paragraf Lexa.

164 Пресуда Окружног суда у Ваљеву, Гж. 266/2007 од 01.10.2007. године, - база судских одлука Paragraf Lexa.

165 Пресуда Окружног суда у Ваљеву, Гж. 616/2007(2) од 31.05.2007. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

166 Пресуда Окружног суда у Ваљеву, Гж. 640/2005 од 12.05.2005. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

167 Решење Окружног суда у Ваљеву, Гж. 1329/2008 од 04.12.2008. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

на чињенице и оклности из којих би могао да проистекне закључак суда о томе да се ради о ништавом уговору. (Чл. 109.ст.1. 300).¹⁶⁸

- Поништај уговора о доживотном издржавању – „ Ништав је уговор о доживотном издржавању уколико због болести или старостист примаоца издржавања, у тренутку закључења, за даваоца издржавања није представљао никакву неизвесност (чл. 203. ст.2. ЗОН-а).¹⁶⁹

- Заинтересованолицезаподношењетужбезаутврђивањеништавост уговора.–, Заинтересовано лице које је овлашћено за подношење тужбе за утврђивање ништавости уговора је лице на које последице уговора непосредно утичу, а не лице које има обично интересовање (Чл. 109. ст.1. 300)¹⁷⁰

- Располагање предметом уговора о доживотном издржавању од стране примаоца идржавања. – „Постојање уговора о доживотном издржавању не представља правну сметњу која би за последицу имала ништавост даљег располагања предметом тог уговора од стране примаоца издржавања Чл. 194. ст. 1. ЗОН-а“¹⁷¹

- Пуноважност уговора о доживотном издржавању који је као давалац издржавања закључило малолетно лице – „ Уговор о доживотном издржавању који је као давалац издржавања закључило млађе малолетно лице преко свог законског заступника, није ништав. Санкција у случају закључења уговора од стране непотпуно пословно способног лица релативна ништавост (рушљивост) уколико уговор не буде одобрен. Санкција ништавости (што је предмет тужбеног захтева) не долази у обзир, ошто није у питању општи интерес већ интерес уговорних страна и то примаоца издржавања и тужене, које се на рушљивост нису благовремено позивале у смислу одредаба члана 57. и 59. 300 (Чл. 64. и 193. Породични закон),¹⁷²

- Немогућност позивања на ништавост уговора – „ Уколико тужилац није доказао да је предметни уговор потписао у заблуди, не може се позивати на ништавост истог, те је дужан да испуни све обавезе које су уговором одређене (Чл. 103. 300) “¹⁷³

168 Решење Окружног суда у Ваљеву, Гж. 771/2008 од 07.08.2008. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

169 Пресуда Окружног суда у Ужицу, Гж. 239/2007 од 05.10.2007. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

170 Пресуда Апелационог суда у Новом Саду, Гж. 4102/2010 (1) од 02-03.2011. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

171 Пресуда Апелационог суда у Новом Саду, Гж 1700/2014 од 28.08.2014. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

172 Пресуда Апелационог суда у Новом Саду, Гж 2063/2016 од 23-06-2016. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

173 Пресуда Апелационог суда у Новом Саду, Гж 442/2013 (2) од 25.0.2013. године, база

- Активна легитимација у спору ради утврђења ништавост уговора – „ Тужилац из чињенице да је уговорна страна у спорном уговорном односу црпи активну легитимацију за покретање и вођења поступка ради утврђења ништавости уговора (Чл. 194. ст. 2. ЗПП).”¹⁷⁴.

- Утврђивање алеаторности и поништај уговора у доживотном издржавању – „ Алеаторност уговора о доживотном издржавању не процењује се само према временском размаку између закључења уговора и момента смрти примаоца издржавања, већ према свим околностима конкретног случаја (Чл. 203. ст. 1. ЗОН-а)”¹⁷⁵

- Пасивна легитимација туженика - Када се тражи утврђење ништавости неког правног посла, да би пасивна легитимација била уредна неопходно је тужбом обухватити све уговорне стране, јер се ради о нужним супарничарима, с обзиром да се одлука мора донети према свим странама правног посла (чл. 211. ЗПП)”¹⁷⁶

- Уредна пасивна легитимација код нужног супрничарства – „ Када се тражи утврђивање ништавости неког правног посла, да би да би пасивна легитимација била уредна, неопходно је тужбом обухватити све уговорне стране, јер се ради о нужним супарничарима, с обзиром да се одлука мора донети према свим странама правног посла (Чл. 211. ЗПП)”¹⁷⁷

- Ништавост уговора о доживотном издржавању – „ Ништав је уговор о доживотном издржавању, који је са трећим лицем закључило и оверио прималац издржавања, без знања и сагласности свог стараоца, и без претходно прибављеног одобрења Органа старатељства за закључење овог правног посла (Чл.111. 300).”¹⁷⁸

- Неморални мотив за закључење уговора- „ Незаконит и неморалан мотив, односно побуда, доводе до ништавости уговора, ако је недопуштена побуда битно утицала на одлуку једног уговарача да закључи уговор, а то је други уговарач знао или морао знати (Чл. 53. 300)”¹⁷⁹

- Уговор о доживотном издржавању на сувласничком делу

судских одлука Paragraf Lexa.

174 Пресуда Апелационог суда у Новом Саду, Гж 79/2016 (2) од 07.04.2016. године, база судских одлука Paragraf Lexa

175 Пресуда Апелационог суда у Нишу, Гж. 3541/2010 од 13.01.2011. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

176 Пресуда Апелационог суда у Нишу, Гж. 2473/2017 од 27.04.2017. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

177 , Пресуда Апелационог суда у Нишу, Гж. 2473/2017 од 24.04.2017. године, база судских одлука Paragraf Lexa

178 Решење Апелационог суда у Нишу, Гж. 4515/2017 од 28.09.2017. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

179 Пресуда Апелационог суда у Нишу, Гж.2532/2016 од 28.10.2016. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

непокретности – „Уговор о доживотном издржавању производи правно дејство након што је правноснажно оснажена одлука једног од сувласника непокретности којом је извршена физичка деоба сувласничке ствари (Чл. 14. Закона о основама својинскоправних односа).“¹⁸⁰

- Пуноважност уговора о доживотном издржавању у случају располагања пензијом примаоца издржавања у складу са сврхом уговора – „ Чињеница да је давалац издржавања располагао пензијом примаоца издржавања, не указује на то да давалац издржавања није испунио обавезе из уговора о доживотном издржавању (Чл. 195. ЗОНа).“¹⁸¹

- Ограничење аутономије воље моралним нормама – „ Аутономија воља странака ограничена је императивним прописима јавним поретком и добрим обичајима, где спадају и одређене моралне норме, које чине саставни део јавног поретка (Чл. 12 и 13 ЗОО).“¹⁸²

- Ништавост уговора о доживотном издржавању – „ Ништав је уговор о доживотном издржавању који је закључен из недопустиве побуде, односно у циљу искључења нужних наследника из наслеђа (Чл. 203. ЗОНа)“¹⁸³

- Истицање ништавости уговора и тужба за утврђивање – „ Заинтересовано лице може истицати ништавост уговора и тужбом захтевати поништај, уколико има правни интерес да суд утврди постојање, односно непостојања неког спорног права или правног односа (чл. 109. ЗОО)“¹⁸⁴

- Законски наследници као јединствени супарничари у парници за утврђивање ништавости уговора – “Обе уговорне стране су јединствени супарничари, јер се због природе правног односа спор може решити само на једнак начин према њима па се због тога они сматрају као једна парнична странка (Чл. 204. ЗПП).“¹⁸⁵

- Пуноважност уговора о доживотном издржавању у случају измирења уговорних обавеза од стране даваоца издржавања – „ Ако је закључивање уговора о доживотном издржавању за примаоца издржавања

180 Пресуда Апелационог суда у Крагујевцу, Гж 244/2013 од 03.09.2013. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

181 Пресуда Апелационог суда у Крагујевцу, Гж. 1777/2012 (2) од 25.06.2012. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

182 Решење Апелационог суда у Крагујевцу, Гж. 2086/2010 од 01.12.2010. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

183 Пресуда Апелационог суда у Крагујевцу, Гж. 1181/2011 од 26.05.2011. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

184 Пресуда Апелационог суда у Крагујевцу, Гж. 139/2010 од 18.03.2010. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

185 Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж. 4600/2015 од 02.09.2015. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

било нужно и ако је до издржавања стварно дошло, околност да је услед болести била извесна блиска смрт примаоца издржавања, што је даваоцу било познато, не узрокује ништавост уговора (Чл. 194. ЗОНа)¹⁸⁶

- Ништавост непотписаног уговора о доживотном издржавања – „ Ништав је уговор о доживотном издржавању у одсуству потписа уговарача и поред тога што је суд сачинио записник о овери уговора који су уговарачи потписала (Члан 195. ЗОНа).“¹⁸⁷

- Ништавост уговора због неспособности уговарача за расуђивање – „ За закључење пуноважног уговора потребно је да уговарач има пословну способности која се тражи за закључење тог уговора, па ако уговарач такву способност није имао, ништав је уговор који је закључио, иако одлуком суда није био лишен пословне способности (Чл. 56.ст.1. ЗОУ).“¹⁸⁸

- Непостојање активне легитимације лица које није ограничено пословно способан уговарач или његов универзални сукцесор за захтевање поништаја уговора- „ Поништај уговора може тржити уговорна страна у чијем интересу је рушљивост установљена, односно у случају ограничене пословне способности лице после престанка његове пословне способности, односно његов закунски заступник за време трајања пословне способности, као и његови универзални сукцесори – наследници (Чл. 112. ЗОУ).“¹⁸⁹

- Неодредивост предмета уговора о издржавању – „Да би уговор о доживотном издржавању производио правно дејство имовина примаоца издржавања мора бити индивидуализована, односно предмет уговора мора бити одређен или одредив (Чл. 194. ЗОНа).“¹⁹⁰

- Недозвољеност захтева за утврђивање ништавости раскинуог уговора – „ Када је раскинут уговор не може се накнадно тражити утврђивање његове ништавости (Чл. 103 и 132. ЗОУ).“¹⁹¹

- Конститутивни елемент уговора о доживотном издржавању – „ Уговор о доживотном издржавању је строго формалан уговор који се састоји из обавезне писмене форми јавне форме која подразумева

186 Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 14786/2010 од 24.11.2011. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

187 Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 2338/2014 од 16.07.2015. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

188 Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж 3416/2014 од 17.12.2004. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

189 Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж 8028/2012 од 22.01.2014. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

190 Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж 5654/2011 од 12.07.2012. године, база судских одлука Paragraf Lexa

191 Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж- 5035/2013(1) од 23.10.2014. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

одређени редослед при закључењу уговора (Чл. 103 и 111 ЗОУ).¹⁹²

- Активна легитимација за подношење захтева за утврђивање ништавости уговора – „Активну легитимацију бза подношење захтева за утврђивање ништавости уговора има свако лице чији правни интерес примарно и недосмислено потиче из сродног уговорног односа, независно од питања да ли је то лице учесник материјалноправног односа из уговора чији раскид тражи (Чл. 194.ст.2. ЗПП).“¹⁹³

- Закључење уговора о доживотном издржавању и смрт примаоца издржавања - „Свест и знање о блиској смрти и несразмерној имовинској користи, као и о изигравању наследних права наследника представљају чињенице због које би такав уговор био ништав, у смислу чл. 103. Закона о облигационим односима. Међутим, алеаторност уговора о доживотном издржавању не процењује се само према временском размаку између закљученог уговора о доживотном издржавању и смрти примаоца издржавања, већ према свим околностима случаја.“¹⁹⁴

- Ништавост уговора о доживотном издржавању чији предмет није одређен у моменту закључења – „ Код уговора о доживотном издржавању прималац издржавања може оставити даваоцу издржавања само ствари или права која му припадају у тренутку закључења уговора, па је ништав уговор о доживотном издржавању којим прималац издржавања оставља даваоца издржавања новчана средства која се код примаоца затејну у моменту смрти (Чл. 117. ст.1. ЗОНа).“¹⁹⁵

- Поништај уговора о доживотном издржавању и одсуство неизвесности – „Када се тужбом не тражи поништај уговора о доживотном издржавању из разлога што чињеница смрти за даваоца издржавања због болести или старости примаоца издржавања није представљала никакву неизвесност, тада нема потребе за извођењем доказа вештачењем на те околности (Чл. 203. ст.1. ЗОНа).“¹⁹⁶

- Последице изостанка алеаторности код уговора о доживотном издржавању – „Изостанак алеаторности код уговора о доживотном издржавању уговор чини рушљивим, а не апсолутно ништавим (Чл.203. ЗОНа).“¹⁹⁷

192 Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж. 3662/2014 од 17.09.2014. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

193 Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж 7156/2014 од 03.06.2015. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

194 Пресуда Врховног суда Србије Рев. 456/06 од 15.06.2006. године, Архива Врховног суда Србије.

195 Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж. 5654/2011 од 12.07.2012. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

196 Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж. 4600/2015(2) од 02.09.2015. године, - база судских одлука Paragraf Lexa.

197 Решење Апелационог суда у Београду, Гж 2111/2015 од 07.02.2015. године, база судских

- Пуноважност уговора о доживотном издржавању у случају измирења уговорних обавеза од стране даваоца издржавања . „ Ако је закључивање уговора о доживотном издржавању за примаоца издржавања било нужно и ако је до издржавања стварно дошло, околност да је услед болести била извесна блиска смрт примаоца издржавања, што је даваоцу било познато, не узрокује ништавост уговора.“¹⁹⁸

- Пуноважност уговора о доживотном издржавању – „Уговор о доживотном издржавању којим прималац издржавања преузима обавезу да пренесе у својину целокупну своју покретну и непокретну имовину без ближег опредељења, није у складу са одредбом чл. 194. става 1. Закона о наслеђивању, па због тога не производи правно дејство.“¹⁹⁹

- Пуноважност уговора о доживотном издржавању и санследника као даваоца издржавања – „Ништав је уговор о доживотном издржавању који за предмет има некретнину у власништву оставиоца, уколико је закључен од стране једног санследника као даваоца издржавања и трећег лица као примаоца издржавања, пре доношења решења о наслеђивању, а без сагласности осталих санследника.“²⁰⁰

- Знање језика на коме је закључен уговор о доживотном издржавању – „Ништав је уговор о доживотном издржавању при чијем закључењу учесник у поступку поседује знање српског језика само у обиму потребном за споразумевање у свакодневном животу.“²⁰¹

- Посебна ништавост уговора - „ Уговор о доживотном издржавању у којем је давалац издржавања физичко или правно лице које се у оквиру свог занимања, односно делатности, стара о примаоцу издржавања је ништав ако претходно за закључење овог уговора није добијена сагласност надлежног органа старатељства.“²⁰²

- Неопредељеност висине девизне уштеђевине - „ Када у уговору о доживотном издржавању није опредељена висина девизне уштеђевине која је предмет тога уговора, то овај правни посао не чине ништавим, јер

одлука Paragraf Lexa.

198 Решење Апелационог суда у Београду, Гж 14786/2010 од 24.11. 2011. године, база судских одлука Paragraf Lexa.

199 Пресуда Општинског суда у Нишу, П. 2237/2007 и Пресуда Округног суда у Нишу, Гж. 4105/2001 – Битен судске праксе Округног суда у Нишу, бр. 26/2008.

200 Пресуда Округног суда у Новом Саду, Гж. 2135/2007 од 22.02.2008 – Билтен судске праксе Округног суда у Новом Саду, бр. 13/2008

201 Врховни суд Србије Рев. 1948/2005 од 12.07.2006. године - Билтен судске праксе Врховног суда Србије, бр. 4/2006.

202 Пресуда Округног суда у Београду, Гж. 1694/2004 од 29.06.2004. године и решење Врховног суда Србије, Рев. 3451/2004 од 03.10.2006. године – Билтен Округног суда у Београду, бр. 74/2006

навођење да се ради о девизној уштеђевини конкретног лица код конкретно наведене банке, такво располагање чини довољно одредивим.“²⁰³

7. МИШЉЕЊЕ АУТОРА

У последње време евидентна је појава да законски наследници оставиоца из другог наследног реда траже раскид уговора о доживотном издржавању због неизвршавања обавеза даваоца издржавања или ништавости (апсолутне или релативне) уговора о доживотном издржавању. Најчешће су то браћа и сестре примаоца издржавања, и њихови потомци, - законски наследници који су имали спорадичне контакте или нису имали никакве контакте са примаоцем издржавања. Мотив за подношење тужбеног захтева за поништај уговора о доживотном издржавању или утврђивање ништавости уговора о доживотном издржавању у овим случајевима, био би чисто имовинског карактера. Жеља и намера примаоца издржавања да због својих потреба закључи уговор о доживотном издржавању се не цени. Суд не улазећи у детаље уговора констатује да је ништав уговор о доживотном издржавању који је закључен из недопустивих побуда (???), односно у циљу искључења нужних наследника из наслеђа²⁰⁴ или да је уговор о доживотном издржавању који је закључен у циљу изигравања наследних права законских наследника примаоца издржавања на имовини која је била предмет уговора ништав.²⁰⁵ После неколико утврђења ништавости уговора о доживотном издржавању због „изигравања наследног права законских наследника примаоца издржавања“ реаговали су и адвокати тако што су уместо уговора о доживотном издржавању а ради заштите интереса својих клијената почели да закључују уговор о купопродаји. Иако је овај уговор „фиктиван“ он у целости штити вољу примаоца издржавања и интересе даваоца издржавања од законских наследника из другог наследног реда.

8. ЗАКЉУЧАК

Разлоге за утврђивање ништавости уговора о доживотном издржавању, суд цени по службеној дужности, кроз постојање разлога за апсолутну ништавост уговора изрека пресуде “утврђује се да је ништав”, док постојање разлога за релативну ништавост уговора (“поништава се

²⁰³ Пресуда Вишег суда у Пожаревцу, П 26/2016 од 22.09.2016. године и пресуда Гж.бр. 3733/16 од 14.7.2017. гоине Апелационог суда у Крагујевцу, база судских одлука Paragraf Lexa.

²⁰⁴ Види чл. 203. ЗОНа.

²⁰⁵ Види чл. 103. Закона о облигационим односима.

уговор”) - рушљивост, суд испитује само по захтеву странке за поништај овог уговора. Имајући у виду значај овог уговора, потребно је у Закону о наслеђивању РС регулисати обавезу органа који оверава овај уговор, за утврђивање психо-физичку способности примаоца издржавања за закључивање овог уговора. Ово из разлога како би се смањили спорови пред судом и заштитила права и личност примаоца издржавања и избегле злоупотребе права код овог уговора. Досадашње законско правило да судија односно јавни бележник (нотар) то интерно, без лекарског вештачења, утврђује приликом закључења уговора, показало се у пракси недовољно за смањење ових спорова.

Ово нарочито имајући у виду да се парнице за утврђивање ништавости и за поништај уговора покрећу после смрти даваоца издржавања од стране законских наследника, превасходно из другог наследног реда (браћа, сестре и њихови потомци) даваоца издржавања.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Сворцан, С. - *Раскид и поништај уговора о доживотном издржавању по Закону о наслеђивању Србије из 1995. године*, стр. 89-91., Удружење за грађанско процесно и арбитражно право Правни факултет у Нишу, Уговор о доживотном издржавању, Зборник радова, Ниш, 1997.
2. Субић, М. - *Поништај уговора о доживотном издржавању кроз судску праксу*, стр. 75-85. Удружење за грађанско процесно и арбитражно право Правни факултет у Нишу, Уговор о доживотном издржавању, Зборник радова, Ниш, 1997.
3. СЗОН "Сл. лист ФНРЈ", бр. 46/55
4. СЗОН „Сл. лист СФРЈ“, бр. 12/65.
5. СЗОН "Сл. лист ФНРЈ", бр. 42/65..
6. Закон о наслеђивању ("Сл. гласник СРС", 52/74. 1/80 и 25/82, др закон.
7. Закон о наслеђивању ("Сл. гласник РС", бр.46/95, 101/2003 – одлука УСРС и 6/2015).
8. Закон о браку и породичним односима ("Сл. гласник СРС", бр. 32/80, 24/84 – др-закон и 11/88, "Сл. гласник РС", бр. 22/93, 25/93 – исп. 35/94, 46/95 – закон и 29/2001).
9. Породични закон ("Сл. гласник РС", бр. 18/2005, 72/2011 – др закон и 6/2015).
10. Закон о облигационим односима ("Сл. лист СФРЈ", бр. 29/75, 39/85, 45/89 – одлука УСЈ и 57/89, " Сл. лист СРЈ", бр. 31/93 и "Сл. лист СЦГ", бр.1/2003 – Уставна повеља).

**ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ИНКРИМИНАЦИЈЕ ТЕШКЕ КРАЂЕ У СРБИЈИ,
ЦРНОЈ ГОРИ И БОСНИ У ПЕРИОДУ ОД XII ДО ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XIX
ВИЈЕКА**

**HISTORICAL DEVELOPMENT OF CRIMINAL INCIDENCE IN SERBIA,
MONTENEGRO AND BOSNIA IN THE PERIOD FROM XII
TO THE FIRST HALF OF THE FIRST CENTURY**

Мр Предраг Поповић²⁰⁶

Ма Горан Гуска²⁰⁷

**УДК 343.711(497)(091)“6/18“
Претходно саопштење**

Апстракт: У овом раду, говори се о историјском развоју инкриминације тешке крађе у Србији, Црној Гори и Босни. Ове земље су имале велики утицај на развој друштва и цивилизације уопште. Кроз период њиховог постојања оне су се развијале најчешће под утицајем страних култура. Чести ратови и окупација у многоме су утицали на њихов друштвени развој, а уједно и на развој права. Оне се могу похвалити својим изворима који су се јављали у различитим периодима њиховог развоја. Ријеч је о различитим законима, повељама и међународним уговорима, а као допунски извор примјењивале су и обичајно право. Наиме, у тим изворима инкриминисала се крађа, а јављали су се и облици тешке крађе, који нису носили такав назив.

Кључне ријечи: закон, повеља, међународни уговор, обичајно право, крађа, тешка крађа.

Abstract: This article discusses the historical development of incrimination of aggravated theft in Serbia, Montenegro, and Bosnia. These countries had a great impact on the development of society and culture in general. During the period of their existence, they have been mostly under the influence of foreign cultures. Frequent wars and occupation had a great impact on their social development, as well as the development of law. They can be recognized with their sources which appeared in different periods of their development. They refer to different laws, charters, treaties, and international contracts. In addition, common law was also used as an additional source. In fact, theft was incriminated in these sources, and different forms of aggravated theft appeared, which did not carry such name.

Keywords: law, charter, international treaty, customary law, theft, aggravated theft.

206 Факултет безбједносних наука Бања Лука, e-mail: predrag84@yahoo.com

207 Управа за полицијску обуку, e-mail

1. УВОД

Кривично дјело тешка крађа је старо готово колико и само друштво, а данас представља једно од најзаступљенијих кривичних дјела у свијету. Самим развојем друштва и настанком права, дошло је до детаљнијег сагледавања и прецизнијег одређња кривичних дјела, а самим тим и тешке крађе. За ово кривично дјело се на неки начин може рећи да је старо колико и сама цивилизација. "Настанак државе као организоване форме друштвеног живота доводи до појаве права као средства за заштиту интереса владајуће класе те државе"²⁰⁸. Практично од самог формирања првобитних људских заједница и саме државе па све до данас, штити се имовина као њихов значајни фактор. Дакле, самим развојем друштва и настанком права, дошло је до детаљнијег сагледавања и прецизнијег одређења кривичног дјела, а самим тим и тешке крађе. Пошто се наведено дјело односи на покретну имовину, која је у државном или приватном власништву, отуда и постоји велики интерес друштва. У вези с тим, државе Србија, Црна Гора и Босна су такође поред свог доприноса развоју цивилизације уопште, развијале своје изворе права, а самим тим су инкриминисале и ово кривично дјело²⁰⁹. У периоду од XII до прве половине XIX вијека институт тешке крађе је доживљавао различите промјене. Дакле, у наведеним државама, у поменутом периоду, ово дјело се стидљиво појављивало уз кривично дјело крађе, без свог јасног идентитета, да би се већ у другој половини XIX вијека у појединим законима говорило о квалификованим облицима крађе, али нису називали тешком крађом. Такође, у различитим периодима за кривично дјело крађе постојале су и различите санкције²¹⁰. Рецимо, *Душанов законик* предвиђа веома строгу казну не само за лопова већ и за село у којем је лопов затечен, тј. лица која га крију, или *Законик општи црногорски и брдски* Петра I предвиђа да ако би неко по други пут (поврат) украо брава или неку другу ствар у вриједности брава кажњавао се најстрожијом казном, као за намјерно убиство, дакле, смртном казном²¹¹.

Већина закона које су у овом периоду донијеле Србије, Црне Горе и Босне, помињу крађу и у свом оквиру неки од њих садрже различите инкриминације које у данашње вријеме одговарају тешкој крађи.

208 Нешић, Љ., *Кривично право општи и посебни део*, Младост, Београд, 1995. година, стр. 26.

209 Поповић, П. *Кривично дјело тешке крађе у кривичном праву Републике Српске*, Магистарска теза, Пале, 2015. година, стр. 5.

210 Поповић, П., Гајић, М., *Кривично дјело тешке крађе у средњем вијеку*, Безбједност, полиција, грађани, број 1-2, Бања Лука, 2016. година.

211 Вид. Поповић, П. *Кривично дјело тешке крађе у кривичном праву Републике Српске*, Магистарска теза, Пале, 2015. година, стр. 27, 32.

2. ИНКРИМИНАЦИЈА ТЕШКЕ КРАЂЕ У СРБИЈИ

Феудална Србија се развијала у периоду од IX до XV вијека. Сам период од IX до XII вијека представља период раног феудализма, гдје је дошло до развоја српских држава у Рашкој и Дукљи. Због недостатка података, процес настанка и развоја српских држава се тешко може ближе разматрати. У Србији је већ крајем XII и почетком XIII вијека изграђено феудално друштво, али су се феудални односи стално развијали и јачали. Дошло је до појаве класа и то с једне стране *властела* (нова владајућа класа с феудалним земљишним посједима) и са друге стране *себри* (зависни сељаци који на тим посједима раде). Писани извори права који су тада били заступљени су: *повеље*²¹², *међународни уговори*²¹³, и *закони*²¹⁴. Међутим, као допунски извор права примјењивано је и обичајно право. Као најзначајнији писани извори тога доба издвајају се *Душанов законик*, *Деспотов законик* и *Повеља краља Стефана II Милутина*²¹⁵.

Душанов законик је настао за вријеме владавине цара Стефана Душана (1308-1355) и представља један од најзначајнијих извора српске правне, државне и културне историје у средњем вијеку. Оригинални запис овог законика никад није пронађен. Његови каснији преписи од XIV до XVIII вијека су послужили у савременом истраживању његовог поријекла, извора и садржине. Тако је, на државном сабору у Скопљу, 21. маја 1349. године дошло до проглашења овог законика. Овај законик не дефинише појам крађе. И поред тога, крађу познаје као засебан институт и предвиђа веома строгу казну не само за лопова већ и за село у којем је лопов затечен, тј. лица која га крију (члан 145.). Занимљиво је да *Душанов законик*, за разлику од других средњовијековних законика први прави јасну разлику између казне за учињено кривично дјело и накнаде штете оштећеном у смислу грађанскоправног односа. Он садржи и процесне норме које се односе на начин доказивања кривичног дјела крађе. Такође, ово је један од ријетких средњовијековних законика који не познаје ни један посебан

212 Повеље су властодавчеве наредбе које се односе на поједина лица. По својој садржини то су редовно даровнице, којима владалац поклања земљишне посjede, а у исто вријеме регулише одређена права и привилегије не само поклонопримцима већ и права и дужности групе становника на властелинствима.

213 Ови Међународни уговори су се прије свега односили на сарадњу између Србије и Дубровника, а мање између Србије и Млетачке Републике, а углавном су регулисали положај и привилегије страних трговаца у Србији.

214 Ријеч је о законима који су били номоканони византијског и домаћег поријекла, који су садржавали црквена правила и световне прописе.

215 Поповић, П. *Кривично дјело тешке крађе у кривичном праву Републике Српске*, Магистарска теза, Пале, 2015. година, стр. 26.

облик крађе и он се више фокусира на санкције за лопове и разбојнике²¹⁶.

Један од најзначајнијих законика овог доба јесте законик кога је издао Стефан Деспот у Новом Брду 12. фебруара 1412. године, који је у савременој литератури познат као *Закон о рудницима деспота Стефана*, односно *Законик рударски деспота Стефана* и *Деспотов законик*. Овај закон деспота Стефана Лазаревића је значајан историјски споменик који пружа најзначајније податке за рјешавање неких важних питања српске средњовијековне правне и законодавне историје, који је сачуван те представља засад једини познати рударски закон који је писан на старосрпском језику. Регулише правне односе у области искоришћавања (експлоатације) руда и неке правне односе везане за живот у рударском граду. Овај закон је специфичан по томе што одређује појам новчане казне, гдје предвиђа да је и за крађу одређена новчана казна, те одређује на који начин се распоређује глоба (противправна имовинска корист) прибављена од крађе. Сам појам крађе се овдје не дефинише. Претпоставља се да је крађа била регулисана неким другим законом²¹⁷.

Што се тиче *Повеље краља Стефана II Милутина* о оснивању манастира Св. Стефана у Бањској 1314-1316. године, она је интересантна јер предвиђа један посебни облик крађе, а то је крађа црквене имовине, гдје се касније овај облик крађе дуго задржао као тешка крађа. Овдје је предвиђено да уколико неко украде нешто у цркви до воштане свијеће и тамјана, да му се расипа кућа (30. одредба)²¹⁸.

Након поменутог периода, српски народ је у другој половини XVIII вијека у оквирима Београдског пашалука доживио велики број промјена у свом друштвено-економском и политичком положају. Главне карактеристике његове ослободилачке борбе и изградња одређених облика сопствене власти су промјене услова феудалне зависности и самоуправних повластица као и разрађивање програма самоуправе. У погледу услова феудалне зависности, посебно се истиче нестабилност дажбинског режима. С једне стране, она је изазвана финансијским расулом турског царства, а с друге стране самовољом јањичара и њиховим узурпацијама по Београдском пашалуку. Након низа припремних аката, обећања, преговора и различитих притисака, Србија је Хатишерифом из 1830 и 1833. године, коначно добила самоуправну власт. Сам устав из 1838. године је написан у Цариграду и објављен у виду султановог хатишерифа. У формалном смислу ријеч је о акту којим је споља било ријешено питање унутрашњег уређења Србије и значајан правни оквир за формирање

216 Вид. Крстић, Ђ., *Душанов законик*, Београд, 1989. година, стр.7.

217 Вид. (http://monumentaserbica.branatomic.com/rukse/ruknew/prevod/rudz_prevodS.php?a=1), 06.08. 2019. година.

218 Поповић, П. *Кривично дјело тешке крађе у кривичном праву Републике Српске*, Магистарска теза, Пале, 2015. година, стр. 28

српске државе. Од закона који су имали велики значај у овом временском периоду у Србији, највише се спомињу: *Закон Проте Матеје Ненадовића, Карађорђево законик и Казнителни законик за Књажевство Србију*²¹⁹.

На самом почетку Првог српског устанка, највјероватније почетком маја мјесеца 1804. године настао је *Закон Проте Матеје Ненадовића*, пошто се он вратио са скупштине одржане априла мјесеца у Остружници. Ови подаци су забиљежени у његовим "Кратким запискама", односно "Мемоарима". Поменути закон је скромног обима, са разуђеним одредбама, недовољно прецизан и несистематичан, а нема ни одредаба општег дијела нити принципа на којима се заснива његова примјена. Дакле, само је садржавао одредбе посебног дијела, гдје су предвиђена поједина кривична дјела и санкције за њихову примјену, имајући у виду прилике које су постојале у устаничкој Србији. Узимајући у обзир сам начин доношења овог закона, он нема посебну унутрашњу систематику и од свих кривичних дјела против покретне имовине предвиђа само један облик крађе, а одредба гласи: "Ко украде јагње, прасе, коња или вола, тај да плати двоје и да се каштигује штаповима". То значи да је овдје била предвиђена двострука глоба и батинање²²⁰.

Према претпоставкама историчара, Карађорђево криминално законик донио је сам Вожд 1807. године, а његов текст је пронађен тек 1903. године у Државној архиви Краљевине Србије. Овај закон је познат и као *Правила војена и народна*, који је имао само 38 чланова²²¹. Није познато да ли је овај законик уопште био у примјени, а ако јесте, гдје је и до када био примјењиван²²². За разлику од *Закон Проте Матеје Ненадовића, Карађорђево закон* представља закон нове српске државе, која се стварала на рушевинама турског феудалног поретка. Он је прекинуо сваку нит са до-тадашњим, страним или домаћим, црквеним прописима и зборницима, а у погледу кривичног дјела крађе овај закон није ништа напреднији од закона Проте Матеје Ненадовића. За њега је карактеристично да не предвиђа општи појам крађе, већ само један вид и то крађу стоке, пошто је у тадашњој Србији узгој стоке био главна грана, заједно са њеном трговином. Овдје се практично ради о нападном објекту који ужива посебну заштиту. Због брзине у доношењу закона и потребе да се нормативно регулишу само најзначајније правне области, законодавац је практично изоставио крађу као општи институт и регулисао само један за друштво најзначајнији сегмент. Значи и овдје се ради о тешкој крађи иако се она као засебни институт не препознаје²²³.

219 *Ibid.*

220 Сућеска, А., *Историја државе и права народа СФРЈ*, Сарајево, 1987. година, стр. 147-148.

221 Првих четрнаест чланова није пронађено том приликом, али су касније пронађени 9., 10., 40 и 41. члан.

222 Трешњев, А. *Тешка крађа у теорији и пракси*, Београд, 2005. година, стр. 37.

223 *Исто*, стр. 38.

Казнителни законик за Књажевство Србију је према одредби из *Уводног закона* од истог датума требао да ступи на снагу по истеку шест недјеља од дана када га Књаз потпише, а то је био 12. мај 1860. године. Овај законик има четрдесет и пет глава унутар којих је обједињено 397 параграфа, а његова изворна рукописна верзија, као и прво штампано званично издање, строго се држе славено-сербске ортографије. Он се састоји из увода и три дијела. Уводна правила дефинишу три врсте кривичних дјела и то: злочин, преступ и иступ²²⁴. Даље, она садрже начело да нема кривичног дјела без његове прописаности у закону, као и да непознавање закона никог не оправдава. Други дио законика има двадесет и три главе у којима се одређују поједини злочини и преступи, те казне за њихове учиниоце, док су кривична дјела овдје распоређена према заштитном објекту против којег су уперена. На крају, трећи дио *Законика* одређује и санкционише иступе. Оно што је овдје специфично јесте то да је тешка крађа у *Законику* већ јасно одређена као засебно кривично дјело. Сам законик не познаје називе појединих кривичних дјела, али у наслову главе предвиђа која су кривична дјела регулисана у тој глави. Из тог разлога није наведена тешка крађа у наслову главе који је регулише. Међутим, овдје се јасно види да *Законик* познаје обичну крађу и два квалификована облика који су смјештени у два засебна члана, са посебно запријећеним казнама. На основу свега овога можемо рећи да овај законик познаје тешку крађу као засебно кривично дјело, а један од два квалификована облика крађе се назива и опасном крађом па се тако може закључити да је то био први назив тешке крађе. Интересантна је чињеница је да су се поједини облици тешке крађе у колико-толико неизмјењеном облику задржали и до данас. Овдје се дефинишу и неки појмови који данас у теорији и пракси мање-више нису спорни попут појма затвореног простора. Јасно се види да је ова дефиниција невјешто дата јер се у њој наводи да се радња дјела између осталог састоји у обијању затвореног простора, а даље се говори да је затворени простор онај у који се без обијања, проваљивања, не може ући. Такође је дефинисан и појам куће, гдје је предвиђено и да је правно ирелевантно да ли се у вријеме извршења дјела неко налазио у кући²²⁵. Занимљива је и чињеница да је крађа сврстана у преступе, као и први тежи облик крађе предвиђен у члану 222. Он гласи: *"У следећим случајима да се казни затвором најмање три мјесеца, или бојем до педесет удараца поред губитка грађанске чести, а може се казнити и робијом до пет година:*

224 Анђелковић, М., *Шестојануарска диктатура и Кривични законик Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, мастер рад, Правни факултет, Ниш, 2018. година, стр. 27.

225 Поповић, П. *Кривично дјело тешке крађе у кривичном праву Републике Српске*, Магистарска теза, Пале, 2015. година, стр. 30.

1. *Светотатство т.ј. кад је крађа учињена у заданијама за службу Божију опредељенима, па су покрадене ствари служби Божијој посвећене, које се тамо хране;*
2. *Ако је крађа учињена из јавни збирки за художество, науку и занате;*
3. *Кад ко покраде земљоделске алате у пољу, марву у пољу или на паши, кошнице, платно с белила, сабране плодове у пољу и у обште предмете, које људи, уздајући се на јавну сигурност, у пољу без чувара држе;*
4. *Кад ко у време какве велике нужде и забуне као н.пр. при ватри или преплави воде, или у вријеме какве буне или метежа прилику употреби и у нужди нашавшег се покраде;*
5. *Кад је крађа учињена по наступивој ноћној тишини у кућама и другим зградама у којима људи живе;*
6. *Кад ко на јавним путовима или на пошти путничке торбе, бисаге или сандуке просече или отвори и какве ствари покраде ;*
7. *Кад ко што украде од сумашедши лица деце која нису дванаесту годину навршила од ствари, које су она на себи имала или при себи носила;*
8. *Кад је крађа учињена од два или више лица, која су се на ту цел̄ь договорили;*
9. *Кад је крађа учињена на јавним саборима, тржиштима или вашарима;*
10. *Кад је крађа учињена од слуге спрам газде или другог каквог лица, које у истом обиталишту седи; исто тако кад радници, шегрти, калфе, покраду свог газду или мајстора у кући, радилишту, или дућану;*
11. *Кад у гостилници сам господар или његове слуге покраду путника или госта, или кад овај последњи украде што у гостионици*²²⁶.
12. Други тежи облик крађе предвиђен је у члану 223. Законика, те је сврстан у злочин, односно злочинство. Он гласи: *"Као опасна крађа без призрења на величину украденог предмета, да се казни робијом до десет година у следујућим случаима:*
 1. *Кад крадљивац обијањем или проваљивањем или отварањем кућа, дућана или други зграда у којима људи живе, или у овима принадлежеће зграде и затворене просторе у авлије уђе и крађу учини;*
 2. *Кад крадљивац ноћу у таква зданија, куће, дућане и овима принадлежеће зграде и затворене просторе уђе, ускочи или отвори, или се јошт за дана таковима за цел̄ь крађе прикрије и затвори и крађу учини;*
 3. *Кад ко обије и поара цркве, манастире и јавне збирке за науку, ходожество и уметност;*
 4. *Кад је кредљивац при себи носио оружје, или друга опасна оруђа (која не служе као средства за крађу); осим ако се докаже, да крадљивац исто за цел̄ь одбране или нападања са собом понео*²²⁷.

²²⁶ Трешњев, А. *Тешка крађа у теорији и пракси*, Београд, 2005. година, стр. 39-40.

²²⁷ *Исто*, стр. 40-41.

5. У овом законуку предвиђен је и један привилеговани облик крађе, који је сврстан у иступе, односно иступљење. Сам законик предвиђа много више квалификованих облика крађе него што то савремено законодавство познаје. Даље, ту је битно напоменути и чињеницу да није предвиђен квалификовани облик крађе према вриједности одузете ствари²²⁸.

3. ИНКРИМИНАЦИЈА ТЕШКЕ КРАЂЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

У Црној Гори, последњих деценија XVIII вијека се проширила и појачала племенска анархија, гдје су се сиромашна црногорска племена стално сукобљавала због различитих разлога, а најчешће због пасишта, воде, отимачине, међуплеменске свађе, крвне освете и сл. Сукоби су били изражени на свим нивоима, од појединаца у племенима до врхова црногорског племенског друштва. Велики проблем представљала је протурска струја која се крајем XVIII вијека појавила и прилично набујала међу црногорцима. Разлог за то јесте војни притисак на њих и стални напади Турака под заповједништвом скадарског паше Махмуд-паше Бушатлије. Све војничке побједи Црногораца над Турцима (на Мартинићима и Крусима 1796. године), имале су велики значај у стварању црногорске државе и у стварању власти владике Петра. Поред тога што су показале извјестан степен јединства, ове побједи су у знатној мјери омогућиле Владики Петру I да учини два веома значајна корака у формирању црногорске државе и то: доношење првог општецрногорског закона и формирање првог црногорског органа јавне власти (*Правитељство суда црногорског и брдског*). Црногорска државна организација се заокружила доласком Данила Петровића, књаза Црногорског, који је донио свој законик 1855. године. Поред ових законика спомиње се и *Васојевићки закон у дванаест точкака*, као *Кривични законик за Књажевину Црну Гору*²²⁹.

Законик општи црногорски и брдски Петра I од 1798. и 1803. и *Стега* од 1796. године један је од најважнијих законика Црне Горе овог доба, који по својој садржини претежно спада међу кривичне законике. Посебно је интересантан што је писан слабом правном техником, гдје су норми више описног карактера и у добром дијелу садрже разлоге због којих су донијете. Он познаје више облика крађе (лунештине), а најчешће крађе стоке, које су тада биле најчешће у сточарској привреди Црне Горе. Што се тиче казни за ова дјела, најчешће се примјењивала новчана казна (глобе,

²²⁸ Исто, стр. 42.

²²⁹ Поповић, П. *Кривично дјело тешке крађе у кривичном праву Републике Српске*, Магистарска теза, Пале, 2015. година, стр. 32.

члан 14.), али ако би неко по други пут (поврат) украо брава или неку другу ствар у вриједности брава кажњавао се најстрожијом казном, као за намјерно убиство (члан 17.), дакле смртном казном. Тако се Црногорац који је убио или ранио лопова приликом извршења крађе ослобађао од казне (члан 13.). Иако је овај закон наишао на велики отпор црногорског народа и старјешина који га нису хтјеле примјењивати, ипак, он није био "мртво слово" на папиру о чему свједоче бројне пресуде и друга документа, позивајући се на овај закон или неке његове чланове²³⁰.

Васојевићи закон у дванаест точака усвојила је свеопшта народна скупштина Васојевића, крајем 1829., или у првој половини 1830. године, који крађу предвиђа само у једном члану. Овдје је веома занимљива санкција која је предвиђена за учиниоца крађе. Ове одредбе гласе: "Ко српско украде па се не уфати, да плати дуplo и кметовима ручак. Ако се не ухвати, да му је арам. Ко турско украде, да му је алал"²³¹.

На Цетињу 23. априла 1855. године књаз Данило I је уз сагласност владара и старјешина саставио и дао *Законик Данила I*²³². Овај законик општи појам крађе не познаје, али ипак предвиђа више облика крађе, прописујући различито запријеђене казне за сваку од њих. Одредбе о крађи, мјестимично нешто више разрађене су углавном изузете из законика Петра I. Тако се, прецизирањем и разрадом кривичног дјела крађе предвиђају и квалификоване крађе (нпр. крађа из цркве и крађа државне муниције, за које се одређују смртне казне, што важи и за лопове који би по трећи пут били ухваћени у дјелу крађе, а ако би кривично дјело било извршено у пијанству, кривац је кажњаван упола блажом казном, осим ако би се утврдило да је дјело извршио према неком с ким је од прије био у непријатељству и мржњи, гдје се у том случају кажњавао као да је тријезан). Оно што је специфично за овај законик је то да нормира крађу у сусједним државама, односно на туђим територијама.²³³

Кривични законик за књажевину Црну Гору, је доста сличан *Казнителном законуку Краљевине Србије* и донијет је 23. фебруара 1906. године на Цетињу. У члану 1. преамбуле овог законика стоји да је усвојен *Криминални односно Казнителни законик братске Краљевине Србије са измјенама и допунама према црногорским приликама и правним обичајима*. Он предвиђа само два облика крађе: просту и опасну крађу. "Не упуштајући се дубље у компарације између ова два законика, када је у питању кривично дело крађе, треба напоменути да црногорски законик доста

230 Јанковић Д., Мирковић М., *Државноправна историја Југославије*, Београд, 1997. година, стр. 193.

231 Трешњев, А. *Тешка крађа у теорији и пракси*, Београд, 2005. година, стр. 45.

232 (<http://www.njegos.org/petrovics/danzak.htm>), 06. 08. 2019. година.

233 Јанковић Д., Мирковић М., *Државноправна историја Југославије*, Београд, 1997. година, стр.197.

прецизније дефинише сам појам крађе. Казне су му доста напредније од српског законика јер не предвиђа могућност телесног кажњавања за ово кривично дело. Међутим црногорски законик не предвиђа казну за општи облик (просту крађу) крађе, већ само за поједине видове просте крађе, тако да је нејасно која ће се казна применити уколико неко изврши крађу која се не може подвести под поједине видове просте крађе. У овом делу Казнителни законик Краљевине Србије далеко је прецизнији и јаснији²³⁴. Међутим, приликом упоређивања црногорског и српског кривичног законика можемо рећи да се погрешно тврди да црногорски прецизније дефинише крађу, те да су му казне напредније од српског²³⁵. Дакле, у прилог овој констатацији иде и чињеница да је *Кривични законик Србије* последице мноштва измјена и допуна 1906. године у највећој мјери преписан као црногорски кривични законик.

4. ИНКРИМИНАЦИЈА ТЕШКЕ КРАЂЕ У БОСНИ

Босна се први пут спомиње у X вијеку, гдје је првобитно тај појам обухватао земљиште око горњег тока ријеке Босне, а недуго затим нешто већи дио територије. У XII вијеку Босна се проширила на предео Соли, око данашње Тузле, Усоре, у доњем току Босне, доње Краје, предео између Кључа и Јајца, Завршје област око Гламоча, Ливна и Дувна и Крајину некадашњу Паганију, између Цетине и Неретве, као и Захумље. У доба свог највећег простирања Босна је обухватала још и знатне територије на истоку и западу, али се убрзо затим издвојио и заокружио географски појам Херцеговине, која ће бити и засебна политичка јединица²³⁶. У то вријеме она је била под влашћу Угарске круне, у чије име је овом земљом управљао Бан. Након тога, у другој половини XII вијека, доспјела је под Византијску власт, а по слому византијске офанзиве, под владом домаћег великаша бана Кулина изборила је самосталност. Владалац за чије вријеме је Босанска држава достигла највеће пространство јесте Твртко I Котроманић (1353-1391), који је 1377. године, истичући своје поријекло по женској линији од Немањића, у Милешеви, крунисан за краља Срба, Босне, Поморја и Западних страна. Поткрај своје владавине носио је наслов краља

234 Трешњев, А. *Тешка крађа у теорији и пракси*, Београд, 2005. година, стр. 47

235 То је и разумљиво схватање јер се приликом упоређивања казни код горе наведених законика издваја једна разлика која се огледа у томе да је у црногорском кривичном закону било предвиђено да су окови код робије двоструко тежи, за шта се не може рећи да је напредније.

236 Јевтић, Д., Поповић, Д., *Правна историја југословенских народа*, Београд, 1996. година, стр. 24.

Србије, Босне, Далмације, Хрватске и Приморја. У том времену, у Босни се издвајала властела, сељаци, робови и грађани. И поред свега овога, Босна се последије дуготрајног раздобља расула 1463. године и потпала под Турску власт. Овдје је постојао и незнатан степен развоја кривичног права. Општем појму кривичног дјела у Босни је одговарао појам *кривина*. Кривично дјело крађе називано је тим именом, мада је, као и у средњовијековној Србији, постојао назив *тамба*. Ипак, ни извјештаји о овом деликту, нису у изворима сувише чести, а каква је била санкција за ово дјело и да ли се осим повраћаја украденог, увијек плаћало још нешто, данас се не може са сигурношћу тврдити. *Уговор бана Степана с Дубровчанима* од 1332. године предвиђао је за крађу и разбојништво казну од шест волова²³⁷.

5. ЗАКЉУЧАК

Имајући у виду све горе наведено, кривично дјело тешке крађе се у Србији, Црној Гори и Босни стидљиво појављивало као кривично дјело крађе. Наиме, то је и разумљиво, с обзиром да се није могло очекивати да се у том периоду толико развије теорија и пракса кривичног права да се одмах институт тешке крађе издвоји и засебно егзистира од кривичног дјела крађе. Када је Србија у питању, у доба раног феудализма како је долазило до настанка и развоја српских држава (Рашка и Дукља) и појаве класа, тако је долазило и до појаве различитих извора права. Значајни писани извори тога доба су: *Душанов законик*, *Деспотов законик* и *Повеља краља Стефана II Милутина*. Ови акти су утицали на развој инкриминације крађе, гдје су се полако стварали услови за инкриминасање тешке крађе. *Душанов законик* не дефинише појам крађе, али је познаје као засебан институт, гдје за њу предвиђа веома строгу казну. Затим, *Деспотов законик* је познат по томе што за крађу предвиђа новчану казну, док је *Повеље краља Стефана II Милутина* интересантна јер предвиђа један посебни облик крађе, а то је крађа црквене имовине, гдје се касније овај облик крађе дуго задржао као облик тешке крађе. Након тога, српски народ је у другој половини XVIII вијека, Хатишерифом из 1830 и 1833. године, коначно добио самоуправну власт. Таква ситуација је поговодила доношењу различитих закона од којих су највећи значај имали: *Закон Проте Матеје Ненадовића*, *Карађорђево законик* и *Казнителни законик за Књажевство Србију*. На примјер, *Закон Проте Матеје Ненадовића* и *Карађорђево законик* су познати због тога што они предвиђају крађу стоке, пошто је сточарство у том периоду била главна грана.

Што се тиче Црне Горе, њу је последњих деценија XVIII вијека

²³⁷ Исто, стр.36.

карактерисала племенска анархија. Такође, овај период карактеришу и војне побједи црногораца над турцима гдје су направљени значајни кораци за формирање црногорске државе. Таква ситуација поговодила је доношењу различитих закона, од којих су најзначајнији: *Законик општи црногорски и брдски*, *Васојевићки закон у дванаест точкака*, као *Кривични законик за Књажевину Црну Гору*. Даље, *Законик општи црногорски и брдски* је интересантан што познаје више облика крађе (лунештине), а најчешће крађе стоке, које су тада биле најчешће у сточарској привреди. Што се тиче *Васојевићког закона*, он је такође познавао крађу и занимљиву санкцију, гдје је учинилац морао украдену ствар да плати власнику дупло и да кметовима плати ручак, док му се крађа од Турака опраштала. *Кривични законик за Књажевину Црну Гору* је интересантан из разлога што предвиђа само два облика крађе: просту и опасну крађу, што такође представља значајан напредак у погледу развоја инкриминације тешке крађе, јер се спомиње квалификовани облик крађе.

Када је у питању Босна, њу карактерише чињеница да је била под влашћу Угарске круне, а затим и Византије. Након слома византијске офанзиве она је изборила самосталност. Такво стање ствари, створило је услове да се развијају и појављују различити извори права. Најзначајнији документ тог доба био је *Уговор бана Степана с Дубровчанима од 1332.* године. Овај акт је значајан по томе што је за крађу предвиђао казну, гдје је извршилац морао приликом надокнаде штете давати шест волова. На крају, важно је истаћи да овај период карактерише развој кривичног права, као и стварање основа за инкриминацију тешке крађе, што се касније и десило.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Анђелковић, М., Шестојануарска диктатура и Кривични законик Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, мастер рад, Правни факултет, Ниш, 2018. година;
2. Јанковић Д., Мирковић М., Државноправна историја Југославије, Београд, 1997. година;
3. Јевтић, Д., Поповић, Д., Правна историја југословенских народа, Београд, 1996. година;
4. Крстић, Ђ., Душанов законик, Београд, 1989. година;
5. Нешић, Љ., Кривично право општи и посебни део, Младост, Београд, 1995. година;
6. Поповић, П. Кривично дјело тешке крађе у кривичном праву Републике Српске, Магистарска теза, Пале, 2015. година;
7. Поповић, П., Гајић, М., Кривично дјело тешке крађе у средњем вијеку, Безбједност, полиција, грађани, број 1-2, Бања Лука, 2016. година;
8. Сућеска, А., Историја државе и права народа СФРЈ, Сарајево, 1987. година;
9. Трешњев, А. Тешка крађа у теорији и пракси, Интермекс, Београд, 2005. година;
10. http://monumentaserbica.branatomic.com/rukse/ruknew/prevod/rudz_prevodS.php?a=1 , 06.08. 2019. година;
11. <http://www.njegos.org/petrovics/danzak.htm> , 06. 08. 2019. година.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

33+34(497.6)(082)

МЕЂУНАРОДНА научна конференција Босна и Херцеговина на
балканском раскршћу транзиције (Бања Лука ; 2019)

Zbornik radova sa naučnog skupa sa međunarodnim učešćem na temu
Bosna i Hercegovina na balkanskom raskršću tranzicije / Međunarodna
naučna konferencija, Banja Luka 2019. ; [glavni i odgovorni urednici
Duško Vejnović, Vladimir Stojanović, Stevan Dakić]. - Banja Luka :
Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna,
bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja : Udruženje Sport za sve,
2019 (Banja Luka : Grafopapir). - 233 str. : ilustr. ; 25 cm

Lat. i ćir. - Tiraž 300. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. -
Bibliografija uz svaki rad. - Abstracts.

ISBN 978-99976-22-49-5

COBISS.RS-ID 8430360